

SZÓTÁR ÉS OKTATÁS

Fóris Ágota

Iskolakultúra-könyvek 14.
Sorozatszerkesztő
Géczi János

SZÓTÁR ÉS OKTATÁS

FÓRIS ÁGOTA

iskolakultúra

Iskolakultúra, Pécs, 2002

TARTALOM

ELŐSZÓ (MAGAY TAMÁS)	7
BEVEZETÉS	9
1. A LEXIKOGRÁFIA FEJLŐDÉSVONALAI	
1.1. PARADIGMA-VÁLTÁS	
1.1.1. A LEXIKOGRÁFIA KORSZAKAIRÓL	11
1.1.2. PARADIGMA-VÁLTÁS A LEXIKOGRÁFIÁBAN	13
1.2. A SZÓTÁR	
1.2.1. A SZÓTÁR SZÓ	16
1.2.2. A SZÓTÁRI SZERKEZET MEGVÁLTOZÁSA	17
1.2.3. A SZÓTÁRFOGALOM MEGVÁLTOZÁSA	18
1.2.4. A SZÓTÁRAK TÍPUSAI	24
1.3. INFORMATIKAI MÓDSZEREK A LEXIKOGRÁFIÁBAN	
1.3.1. AZ ALAPSZÓKINCS – A GYAKORISÁGI SZÓTÁRAK	28
1.3.2. TERMINOLÓGIAI ADATBÁZISOK, KONCEPTUÁLIS SZÓTÁRAK	35
2. A LEXIKÁRÓL ÉS A TERMINOLÓGIÁRÓL	
2.1. A SZÓTÁRKIADÁS ÁTTEKINTÉSE OLASZ-MAGYAR PÉLDÁKON	
2.1.1. A RÉGEBBI KOROK SZÓTÁRAI	37
2.1.2. AZ UTÓBBI TÍZ ÉV OLASZ KÉT- ÉS TÖBBNYELVŰ SZÓTÁRAI MAGYARORSZÁGON	38
2.1.3. A HAZAI KIADÁSÚ OLASZ-MAGYAR SZÓTÁRAK ÁLTALÁNOS JELLEMZŐI	40
2.1.4. A MAGYAR-OLASZ, OLASZ-MAGYAR KÖZNYELVI SZÓTÁRAK	42
2.2. AZ OLASZ NYELVŰ SZAKSZÓTÁRAK	
2.2.1. AZ OLASZ KÉT- ÉS TÖBBNYELVŰ SZAKSZÓTÁRAK SZERKEZETE	43
2.2.2. A KÖZNYELVI SZÓTÁR SZAKSZÓKINCSÉRŐL	45
2.3. A TUDOMÁNYOS ÉS MŰSZAKI SZÓTÁRAK	
2.3.1. A TUDOMÁNYOS ÉS A MŰSZAKI SZÓTÁR MEGHATÁROZÁSA	46
2.3.2. A MAGYAR-OLASZ TUDOMÁNYOS ÉS MŰSZAKI TERMINOLÓGIAI SZÓTÁRAK	49
2.3.3. A TUDOMÁNYOS ÉS MŰSZAKI KISSZÓTÁRAK SZERKEZETE	50

ISBN 963 641 912 4
ISSN 1586-202X

© 2002 Fóris Ágota

© 2002 Iskolakultúra

Nyomdai előkészítés: VEGA 2000 Bt.

Nyomás: Molnár Nyomda és Kiadó KFT., Pécs
Felelős vezető: Molnár Csaba

ELŐSZÓ

2.4. A LEXIKA ÉS A TERMINOLÓGIA	
2.4.1. A NYELVI KOMPETENCIÁRÓL ÉS A LEXIKA KITERJEDÉSÉRŐL VALLOTT FELFOGÁSOK	51
2.4.2. OLASZ NÉZETEK A TERMÉSZETTUDOMÁNYOS ÉS A MŰSZAKI TERMINOLÓGIÁRÓL	55
2.4.3. A MAGYAR-OLASZ TERMINOLÓGIAI KUTATÁSOKRÓL	60
2.5. A MAGYAR-OLASZ, OLASZ-MAGYAR MŰSZAKI-TUDOMÁNYOS SZÓTÁR	
2.5.1. A SZÓTÁR ELKÉSZÍTÉSÉNEK CÉLJA	63
2.5.2. A MINTAVÁLASZTÁS ÉS A SZAKNYELVEK	64
2.5.3. A TERJEDELEM	65
2.5.4. A SZERKEZET	66
3. LEXIKOGRAFIA AZ OKTATÁSBAN	
3.1. A LEXIKOGRAFIA OKTATÁSÁNAK FONTOSSÁGÁRÓL	73
3.2. SZÓTÁRAK AZ EGYETEMI OKTATÁSBAN	75
3.2.1. A PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEMEN KIDOLGOZOTT ELŐADÁS PROGRAMJA	76
3.2.2. A PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEMEN KIDOLGOZOTT SZEMINÁRIUMI PROGRAM	80
3.3. LEXIKOGRAFIA AZ IDEGENNYELV-OKTATÁSBAN	
3.3.1. KÉT OLASZ GYAKORISÁGI SZÓTÁR ÖSSZEHASONLÍTÁSA	81
3.3.2. A GYAKORISÁGI SZÓTÁRAK ALKALMAZÁSA	91
3.4. MODERN LEXIKOGRAFIAI MÓDSZEREK OKTATÁSA	
3.4.1. SZÁMÍTÓGÉPES NYELVÉSZETI KUTATÁSOK OKTATÁSI FELHASZNÁLÁSA	99
3.4.2. TANÁR-TOVÁBBKÉPZÉS ELEKTRONIKUS SZÓTÁRAK HASZNÁLATÁRA	107
UTÓSZÓ (SZÉPE GYÖRGY)	111
FÜGGELÉK	
JEGYZET	113
IRODALOM	123
WEBOLDALAK	130
FORRÁSOK	130
A KÖTETBEN SZEREPLŐ TANULMÁNYOK ÉS FORRÁSAIK	135
NÉVMUTATÓ	136
TÁRGYMUTATÓ	139

Alexikográfia, vagyis a szótárírás gyakorlata és elmélete ma már nemcsak azoknak az öregeknek a privilégiuma, akik sok munkás, cédulák ezreit gyűjtő évtizedet tudnak maguk mögött. Az utóbbi néhány évben egyre több olyan fiatal jelentkezik eme régi-új tudományág művelőjeként, mint a jelen mű szerzője is, aki mind a szótárírásban, mind a szótárírás elméletében is letette a garast. Úgy tűnik, európaizálódunk ebben is: amint az Európai Lexikográfiai Társaság, az EURALEX utóbbi kongresszusain meggyőződhetett róla bárki: a lexikográfiában is bekövetkezett a nemzedékváltás. Művelőivel együtt ez a tudományág is megújult, megfiatalodott, jelentős változásokon ment (meg) keresztül.

A nemzedékváltás egyúttal paradigmaváltást is jelent, s igazában erről szól az itt következő mű. A szerző bemutatja, hogy hogyan változott meg egy új nemzedék számára a lexikográfia tartalma. Erényei, „üzenetei” közül hármat szeretnék kiemelni.

Először is történeti elvek szerint kifejti, hogy a tudományban és azon belül az informatikában, az információtechnológiában lezajlott robbanásszerű változások következtében megváltozott a *szótár* fogalma, pontosabban, szükségessé vált jelentésének újradefiniálása. A hagyományos, nyomtatott szótárak mellett megjelennek az új típusú, elektronikus formában (hordozókon) szerkesztett „szótárak”, amelyek számítógépes adatbázisok és széles körű korpuszok segítségével készülnek. A számítógépes nyelvészet, a korpusznyelvészet és korpuszlexikográfia naprakész ábrázolása mentén egy új elem lép be a mindennapos gyakorlatba: a *telematika*, vagyis a telekommunikáció és az informatika egyesülése, ami immár nem a jövő zenéje, hanem a jövő egyik lehetséges útja: az interneten elérhető szótárak használata mobiltelefonon keresztül.

Második elemként szeretném kiemelni a könyvből azt, ami a nemzetközi lexikográfiai irodalomban is újszerűnek hathat, hogy ti. a szemléletváltást, -változást a szokásostól eltérően a tudományos lexika, a *szaknyelvi szótárírás* (szakszótárírás), a szaklexikográfia módszerbeli változásain keresztül mutatja be, nem pedig – csupán – az általános (nyelvi) szótárírás eszközrendszerében. A szerző – mint minden fejezetében, igen helyesen – történeti megközelítésben jut el olyan fontos megállapításra, hogy miközben a szótárírás célja és feladata az, hogy a társadalom ipari, kereskedelmi, politikai, tudományos stb. fejlődésével együtt járó nyelvi változásokat rögzítse, a köznyelvben ezek a változások kismértékűek, és időben lassan játszódnak le, ugyanakkor szinte napról napra tömegesen jönnek létre új szakkifejezések és terminológiai

ák a különböző szakterületeken. Ez a felismerés az, amit a szerző megragad, kiaknáz, és kifejt művében.

A harmadik, talán a legfontosabb elemként emelném ki a szerző könyvének azt a részét, amelyre címében is utal: a lexikográfia és az *oktatás* szoros összefüggéseit. Európa számos egyetemén már vagy két évtizede, de hazánkban is jó néhány éve oktatják a lexikográfiát több-kevesebb rendszerességgel s többnyire a lexikológiával együtt. Ez a könyv ékesen bizonyítja azt, ami egyébként evidencia kellene, hogy legyen, hogy ma már nem lehet nem tanítani a lexikográfiát, a szótárírás tudományát, annak minden aspektusát, és „nem középszerűségi fokozaton”, bár az is nagyon fontos, mert a *szótárhasználat* iskolai tanításával és készséggé fejlesztésével is még sok a teendőnk. Főris Ágota nemcsak felveti, hanem könyve egy jelentős fejezetében ki is dolgozza a szótárak és a szótártudomány szerepét, a lexikográfia oktatásának módszertani kérdéseit és helyét az egyetemi oktatásban, programot adva a tudányszervezés számára. De valahol kimondja azt is, hogy bár a számítógépek felmérhetetlen segítséget jelentenek a lexikográfiai célú szövegvizsgálatok elvégzésében, az *emberi* munka és ellenőrzés még sokáig nem lesz nélkülözhető. Az idősebb jogán, még a hagyományos cédlázós módszeren felnőtt nemzedék nevében hadd tegyem hozzá: soha sem.

Magay Tamás,
az MTA Szótári Munkabizottságának elnöke

BEVEZETÉS

Napjaink tudományos-technikai fejlődésének rendkívüli gyorsasága, valamint a politikai-gazdasági élet átalakulása a mindennapi nyelv és a tudományterületek nyelvezetének változásában is megmutatkozik. A nyelvfejlődést tükrözi a segédanyagok, például a szótárak szaporodása. A lexikográfiában különleges lehetőséget jelent az informatikai alkalmazás nagyfokú elterjedése, amely teljesen új interdiszciplináris környezetbe helyezi mind a szótárak előállítását, mind használatukat. Modern társadalmunkban széleskörű fogyasztói réteg alakult ki, amely a hagyományos értelemben vett áruk és szolgáltatások mellett információt, kutatási eredményeket, tudást, vagyis az ezeket hordozó könyveket és informatikai programokat egyaránt nagy mennyiségben fogyasztja. Megnőtt az információhordozók jelentősége, és ezen információhordozók között az egyik legjelentősebb a szótárak, legújabb változatukban az elektronikus szótárak megjelenése. Ez egyrészt teljesen új lehetőséget biztosít a szótárhasználatot illetően, beleértve a szavak, kifejezések gyors lekérdezési lehetőségét, több szótár együttes használatát, a kiejtés tökéletes bemutatását biztosító hangosszótárakat stb., másrészt a szótár-összeállítás módszerét is forradalmasítja.

Széles körben felismert és elfogadott nézet, hogy az idegennyelv-tudás és az informatika nélkülözhetetlen a XXI. század embere számára. A nyelvismeret megszerzése és szinten tartása, az új módszerek és alkalmazások elsajátítása élethosszig tartó tanulást jelent, a túlnyomórészt lexikális ismeretek tanulását fel kellene váltania az ismeretek alkalmazására való nevelésnek. Ennek a nélkülözhetetlen előfeltétele a különböző felhasználási célhoz illeszkedő szótárak megléte. A szótárt használók köre nagyon kiszélesedett. A szakmák nagy sebességgel szélesedő fogalomvilágában a szakember is szótárak (pl. értelmező szótárak, lexikonok) segítségével tudja pontosítani ismereteit, és a kereskedő sem nélkülözheti őket a levelek, megrendelések vagy árajánlatok írásakor. A számítógépen, az interneten pedig gombnyomásra nyílnak ki a felhasználó előtt a szótárak. A szótárkészítés és felhasználás dimenziói kitágultak, s ez a folyamat tovább folytatódik. Az emberi élet szerves része lett a folyamatos tanulás, és a lexikográfiában napjainkban zajló paradigma-váltásból egyértelműen kitűnik az a szükség, hogy a szótárakra vonatkozó ismeretek az eddiginél nagyobb helyet kapjanak az oktatásban.

A szakmai és nyelvi ismeretek legtöbbször szoros összefüggésben vannak. Mind a közoktatásban, mind a felsőoktatásban szükséges volna a szótártan, a lexikográfia oktatása, a diákok, hallgatók gyors információszerezésre való felkészítése. A bölcsészkarokról kikerült hallgatók egy része tanárként, jelentékeny hányaduk azonban fordítóként, tolmácsként helyezkedik el különböző vállalatoknál, és nem az egyetemi tanulmányoknak megfelelő irodalmi és filológiai, hanem műszaki, jogi, közgazdasági szövegek fordításával foglalkoznak, ahol speciális információk megszerzésére lesz szükségük.

Az egyetemi képzés csak helyfel-közzel követi a felmerült igényeket, és nehezen tud lépést tartani a változásokkal. A lexikográfiának mint önálló tantárgynak a felsőfokú oktatásban való megjelenését az interdiszciplináris szellem fokozott jelenlétének tartom, és azt gondolom, hogy kiváló lehetőséget nyújt a hallgatók szemléletének, világra való nyitottságának fokozásában. A lexikográfia nemzetközi jelentőségéhez való csatlakozás kiemelkedő példája a Pécsi Tudományegyetemen, Szepe György professzor menedzselésével elindult lexikográfia oktatási program, melynek eredménye többek között e könyv keletkezése. A pécsi Nyelvtudományi Tanszék elsőként teremtette meg egy lexikográfiai szeminárium és egy lexikográfia-történeti előadássorozat megtartásának lehetőségét.

Az 1. fejezetben a lexikográfiában lejátszódó paradigma-váltás kapcsán a szótár, a szótárak típusai, a szótárak terjedelme, szerkezete kérdésköre, és a lexikográfia művelődéstörténeti korok szerinti felosztása is tárgyalásra kerül. Az 1990-es évektől lejátszódó nagymérvű változások a szótárszerkesztés területén szükségessé teszik, hogy elemzésre kerüljön a számítógépes nyelvészet szerepe, az interdiszciplináris csapatok szótárszerkesztésben mutatkozó hasznossága, a nyelvstatisztikai kutatások jelentőségének kiemelése. Az informatika alkalmazása, a különböző szövegfeldolgozó programok, a terminológiai adatbázisok, a konceptuális szótárak jelentős szerepet nyerhetnek a szaknyelvi szövegek lexikográfiai feldolgozása során.

A 2. fejezet a magyar-olasz lexikográfia-történet jelentős állomásainak kiemelése után az olasz-magyar és a magyar-olasz, illetve a többnyelvű, de magyar és olasz nyelvet is tartalmazó szótárakat analizálja, valamint a velük kapcsolatos eddigi kutatásokat ismerteti. Magyarországon az 1990-es évekre a közkézen forgó kétnyelvű szótárak száma szükségyszerűen elavult. A piaci igény következtében kisebb szótárak készültek el és kerültek kiadásra, melyeknek nagy része terminológiai szótár – ezek jellegzetességei is kifejtésre kerülnek. Ebben a fejezetben kerülnek részletes tárgyalásra a nemzetközi terminológiai kutatások eredményei. Lényeges része a dolgozatnak a természettudományos és a műszaki terminológiáról vallott olasz nézetek elemzése, az olasz nyelv idegen eredetű (elsődlegesen angol) szavak befogadására

való hajlandósága, és a mai magyar nyelv területén szerzett tapasztalatokkal való összehasonlítása. A magyar-olasz kontrasztív nyelvészeti kutatások, ezen belül is a terminológiai vizsgálatok, nélkülözhetetlenek a hiányzó szaknyelvi szótárak elkészítéséhez. A magyar-olasz tudományos és műszaki lexika összevetésének széleskörű tudásbázisra kell épülnie, a nyelvészek munkája mellett az adott szakmák képviselőinek is komoly szerepet kell vállalniuk a kutatásokban. A *Magyar-olasz, olasz-magyar műszaki-tudományos szótárból* vett konkrét példák támasztják alá a szótár elkészítése során felmerült nehézségeket.

A lexikográfiának a társadalmi fontosságához mérten megfelelő szintre való emelése csak az oktatás folyamatába való széleskörű bevezetéssel oldható meg. Az oktatás terén végzett munka eredményeit, a lexikográfia oktatási vonatkozásait az egyetemi oktatás, az idegen nyelv-oktatás keretében, valamint a modern lexikográfiai módszerek oktatását a 3. fejezet elemzi. Az oktatás technikai-technológiai modernizálása, a csúcstechnológia hasznosságának felismerése, a kvantitatív nyelvészet (illetve a nyelvstatisztika) eredményeinek a lexikográfia oktatásába való bevétele, a számítógépes nyelvészeti kutatások kapcsolódó eredményei, a szaknyelvek kérdéskörének erősödése mind azt a feltevést erősíti, hogy a tárgyat oktatni csak interdiszciplináris szemléletben és felállásban lehet.

1. A LEXIKOGRÁFIA FEJLŐDÉSVONALAI

1.1. PARADIGMA-VÁLTÁS

1.1.1. A LEXIKOGRÁFIA KORSZAKAIRÓL

Egyes vélemények szerint a lexikográfia a szótárkészítés tudománya¹, mások szerint pedig nemcsak a szótárak készítésével foglalkozik, hanem a szótárak történetével, fejlődésükkel, készítésük alapkérdéseivel, egy adott történelmi kor vagy szerző lexikai repertoárjának összeállításával, egyszóval mindazzal, ami a szótárral kapcsolatos. Giovanna Massariello Merzagora [1983] már kiterjeszti a lexikográfia fogalmát: szerinte hozzá tartozik egy nyelv vagy annak különböző szintjei lexikai anyagának gyűjtése, a szóra, illetve szótörténetre vonatkozó tanulmányok stb.; viszont a szótárak készítése képezi a legjelentősebb részét.² R. R. K. Hartmann és Gregory James *Dictionary of lexicography* [1998] című művében található meghatározás szerint a lexikográfia olyan szak- és tudományterület, amely szótárakkal és más forrásművekkel foglalkozik, és két fő területe van: a szótárkészítés elmélete és gyakorlata.³ A lexikográfusok figyelmének középpontjában a lexika⁴ áll, a térhez, az időhöz, és a használati változatokhoz igazodva. A szótárakban a lexika regisztrációja legtöbbször szó szinten történik. A lexikográfusok vizsgálatának tárgya az, hogy hogyan alakulnak a kapcsolatok a szó, mint lexikai egység, és a szó, mint lexikográfiai regisztrációs egység között, és milyen tényezőktől függ a szavak szótárba kerülése.

A lexikográfia kor szerinti felosztását a szótárak jellemzői alapján is megtehetjük.⁵ Az első időszakban, az ókorban és a középkorban, a glosszáktól a glosszáriumokig jutott el a fejlődés. Megvalósult a betűrendes katalogizálás, az európai területen a latin és a vulgáris latin szétválása, később a neolatin nyelvek kialakulása a kétnyelvű „szótárak” létrejöttéhez vezetett. A második periódusban, a humanizmus és a reneszánsz idején, a világjárók, utazók, kereskedők különböző nyelvterületek közötti mozgása a poliglott szótárakat eredményezte. A régebbi korok írásainak tanulmányozása a görög, arab, héber művek olvasása számtalan szótár létrejöttéhez vezetett.⁶ A könyvnyomtatás fontos szerepet játszott az írás és olvasás terjedésében, a latin nyelv egyeduralma visszaszorulóban volt, a tanult emberek számára szükségessé vált a szótárak használata. A harmadik nagy periódus a XVII. században az első nagy európai szótárak létrejöttének ideje, melynek első jelentős képviselője a *Vocabolario degli Accademici della Crusca*. [1612] Ettől

az időtől számítják a modern lexikográfia kezdetét. Ebben az időszakban a tudományos művek egy része már nemzeti nyelveken jelent meg, így például Galileo Galilei több művét írta olaszul, aminek eredménye többek között a *Vocabolario della Crusca* 2. és 3. kiadásában [1623, 1691] megjelenő tudományos terminusok szótári szócikként való kidolgozása. [vö. Manni 1980, Parodi 1984, Fóris 1999b, Fóris 2001i] A negyedik periódus a XVIII–XIX. század, a lexikográfiai kodifikáció időszaka, amikor véglegesen kialakult a nyomtatott szótárak struktúrája. Az ötödik periódus a XX. század, az új kezdeményezések százada, melynek jellemzője, hogy új thezauruszok⁷ készülnek, a számítógépes módszerek alkalmazásával pedig új módja válik lehetővé a szótárkészítésnek és a szótárhasználatnak. [vö. Zgusta 1992, Prószevény 1997, Pálffy 1999] Az újabb kutatások szerint kialakult vélemény alapján [vö. Fóris 2000a, Fóris 2001i] szerint beszélhetünk már egy újabb, hatodik periódusról is, melyben a szótárfogalom gyökeres változáson megy át, elsődlegesen azért, mert az információszerezés és információkezelés módja rendkívüli mértékben megváltozott és felgyorsult, a szótárak, mint a lexikográfiai kutatás és gyakorlat tárgyai és eszközei, mind a nyelvészeti, mind az enciklopédikus információ gyors megszerzéséhez alapvető fontosságra tettek szert, ezen keresztül pedig a társadalom összetett működésének nélkülözhetetlen infrastrukturális tényezőivé váltak.

1.1.2. PARADIGMA-VÁLTÁS A LEXIKOGRÁFIÁBAN

Széles körben ismert, hogy a tudományos-technikai robbanás a húzóágazatokon kívül a többi tudományra is jelentős befolyást gyakorol. Vagyis a mindent behálózó informatikai rendszerek, a rendkívül fejlett anyagtechnika, telekommunikáció, közlekedés, az információtechnológia minden képzetet felülmúlóan gyors fejlődése más tudományterületekre is változtató hatást gyakorol, mint például a gazdaságtudományra, a vezetélméletre stb., vagy a már említett nyelvtudományra. A minden területen folyamatosan zajló átalakulás a munka fogalmát is megváltoztatta. Átalakult a foglalkozási struktúra, aminek következtében olyan fogalmak is átalakultak, mint *szakma*, *szaknyelv*, *szakszótár*. A tudomány, a technika és a mindennapi élet minden eddiginél közelebb kerültek egymáshoz, a tudományos-technikai forradalom eredményei beleépültek mindennapi gyakorlatunkba, életünk nélkülözhetetlen részévé váltak. Széleskörű fogyasztói réteg alakult ki, amely a hagyományos értelemben vett áruk és szolgáltatások mellett információt, kutatási eredményeket, tudást, vagyis az ezeket hordozó könyveket és informatikai programokat egyaránt nagy mennyiségben fogyaszt. Ebben a megváltozott, és folyamatosan változó műszaki, társadalmi, kulturális környezetben szükségszerűen érik erős hatások a nyelvtudomány különböző ágait, így a lexikográfiát is.

Az utóbbi tíz évben gyökeres változáson ment keresztül a szótárkészítés és a szótárhasználat. Ez a változás a XIX. század végén feltalált⁸ és a XX. század ötvenes éveiben modernizált, folyamatosan fejlesztett számítógépeknek köszönhető, melyek nagymérvű felhasználását az 1960–70-es években kezdték a lexikográfiában, azóta a számítógépes szótárak mindenki számára elérhetővé váltak, kezelésük leegyszerűsödött, sőt, praktikusabb, mint a nyomtatott formában kapható szótáraké.

Megnőtt az információhordozók jelentősége, és ezen információhordozók között az egyik legjelentősebb a szótárak, legújabb változatukban az elektronikus szótárak megjelenése. Ez egyrészt teljesen új lehetőséget biztosít a szótárhasználatot illetően, beleértve a szavak, kifejezések gyors lekérdezési lehetőségét, több szótár együttes használatát, a kiejtés tökéletes bemutatását biztosító hangosszótárakat [pl. Magay & Kiss 1994] stb., másrészt a szótár-összeállítás módszerét is forradalmasítja. [vö. Prószycki 1996, Pajzs 2001] A számítógépek hatalmas memóriájának köszönhetően a legújabb szótárak óriási számítógépes korpuszokon alapuló adatbázis-kezelő programokkal ellátott rendszerek, amelyek folyamatosan bővíthetők, frissíthetők, jóval több, teljesebb, és magasabb szintű szolgáltatást tudnak nyújtani, mint az eddigi értelemben használatos szótárak. A számítógépes szótárkészítés és használat jelentős nyelvészeti kérdések sorát veti fel, amelyek átfogó vizsgálata is feltétlenül szükséges, hogy a levonható következtetések közkinccsé váljanak.

Napjainkban egyrészt a szókészlet gyors és tömeges változása szükségessé teszi, hogy a lexikográfus ismerje a szavak mögötti pontos jelentéseket. Ennek a kíváncságnak egyetlen személy nem tud megfelelni, megnő a csapatmunka szerepe. Másrészt a számítógép, a multimédia mindennapi életünkben betöltött szerepe olyan ütemű fejlődést tesz lehetővé a lexikográfia számára, amit a több szakmai területhez is értő, tudományos módszereket alkalmazni tudók képesek elsődlegesen kihasználni. A lexikográfia is jellemző az egyébként több tudományterületen régóta élő gyakorlat: különböző tudomány- és szakterületekről összeállt csoportok képesek sikeresen, gyorsan dolgozni. Például egy konkrét tudományterület kétnyelvű szótárának elkészítése a tudományos kérdéseket magas szinten ismerő, mindkét nyelvet használó szakember, a szótárkészítés elvi és gyakorlati kérdéseit ismerő lexikográfus, a számítógépen folyó munkát, a feladatot, és a lehetőségek optimalizálását biztosító informatikus, továbbá a felhasználási terület elvi és gyakorlati kérdéseiben járatos (pl. oktatási, kereskedelmi stb.) szakember részvételével oldható meg sikeresen. Külföldön évtizedekkel ezelőtt interdiszciplináris teamek, központok, kutatóintézetek alakultak nyelvészeti, ezen belül lexikográfiai problémák, elméleti és gyakorlati feladatok megoldására. Magyarországon is megindult ez a folyamat, amelyben sajnálatosan visszafogott az egyetemek részvételi aránya.

A tudományos forradalmak fejlődésének vizsgálata során vezette be 1962-ben a *paradigma*⁹ fogalmát Thomas S. Kuhn: „paradigma az, amit a tudományos közösség minden tagja elfogad, és megfordítva, az adott tudományos közösséget azok alkotják, akik elfogadnak egy bizonyos paradigmát”. [Kuhn 2000: 181] A paradigma-váltás akkor következik be, amikor a tudományos közösség egy része már nem fogadja el vagy nem teljes egészében fogadja el a régi paradigmát, és szükségessé válik az addig általánosan használt alapfogalmak újradefiniálása. A lexikográfia jelenleg lejátszódó paradigma-váltása az újfajta szótárak megjelenésének, az eddigiektől gyökeresen eltérő szótárkészítési lehetőségek, az új technikák, elsődlegesen az informatikában elért eredmények felhasználásának következménye.

A szótárak készítésének és használatának módszere gyökeres átalakuláson megy keresztül. A régi paradigma követői nem csak, hogy a régi cédulázásos módszerrel készítették/készítik a szótárakat, de magáról a szótárfogalomról is másfajta teóriát vallanak, mint az újfajta iskola képviselői. Az új iskola nemcsak újfajta eszközöket tud alkalmazni, de másféleképpen osztja fel a világot, ezért másféleképpen rendszerezi a szótárba belekerülő anyagokat, mint az az eddigiekben szokás volt. A két paradigma a váltás időszakában egymás mellett él, mindkettő módszerével folyamatosan folyik a munka. Habár az új paradigma hatékonyabbnak bizonyul, mégsem mindenki rendelkezik az alkalmazásához szükséges eszközökkel, és az eszközök alkalmazásához szükséges újfajta tudással.

„A tudományok különböző ágaiban (kivéve például az orvostudományt, a műszaki tudományokat és a jogot, amelyeknek a fő létoka valamilyen társadalmi szükséglet) a szakfolyóiratok létrehozása, a szakmai egyesületek alapítása és annak az igénynek a bejelentése, hogy az illető tudomány kapjon helyet a főiskolai tantervben¹⁰, általában akkor következett be, amikor egy csoport először fogadott el külön paradigmát”. [Kuhn 2000: 32] „Ha a tudós egy paradigmát magától értetődőnek tekinthet, nem kényszerül többé arra, hogy jelentősebb munkáiban megpróbálja alapjaitól újra fölépíteni tudományterületét és igyekezzék minden egyes bevezetett fogalom alkalmazását indokolni”. [Kuhn 2000: 32–33] „Ilyenkor „a kutatási eredményeket rendszerint inkább rövid cikkekben közlik, amelyek csak a szakmabeliekhez szólnak, akikről feltételezhető a közös paradigma ismerete, és akik általában e közlemények egyedüli értő olvasóinak bizonyulnak”. [Kuhn 2000: 33] A lexikográfia ebben a vonatkozásban a természettudományok és a matematika felé közelít. Körülbelül az 1990-es évektől kezdve az elektronikus szótárak készítésének irányításában jelentős szerepet kaptak a matematikusok, fizikusok. A szótárkészítéshez újfajta számítógépes programokat dolgoztak ki, amelyeknek azóta nagymértékben elterjedt a használatuk. [A lexikográfia új helyzetével kapcsolatban vö. Pusztai

1997, Szépe 1997] A paradigmaváltás következtében olyan fontos alapkérdések újraértékelése válik szükségessé, mint maga a *címszó*, *szócikk*, és a *szótár* szó jelentésének behatárolása. Újra kell értékelni a szótár fogalmát, és az adott célra készült szótárak tartalmi és formai követelményeit, a gyorsan változó társadalmi és műszaki-technológiai átalakulással folyamatosan fejlődő nyelvnek a lexikográfiával szemben támasztott újabb elvárásait.

A szótárfogalom újradefiniálása, és annak a tudományos közösséggel való elfogadtatása azért is fontos, mert csak így lehetséges az adott közösség körében azonos módon értelmezni az új paradigmát, elvégezni a szükséges általánosításokat, meghatározni a fogalmaknak az egészhez, és más tudományterületekhez való viszonyát. Egységesen elfogadott paradigma nélkül az adott közösség tagjai nem tudnak érdemben információt cserélni, hiszen a fogalmak, amikben gondolkoznak, nem fedik egymást.

A *szótárfogalom* pontos tartalmi meghatározása alapvető probléma. Nincs még mindig általánosan elfogadott definíció arra nézve, mit is tartunk szótárnak. Többek között ez a tény is alátámasztja a lexikográfia oktatásának fontosságát, hiszen egyrészt sem a szótárhasználat maga, sem a szótárkészítés elvi és gyakorlati kérdései nem szerepelnek kellő súllyal a különböző oktatási programokban, másrésztől szótárak tömkelege lát napvilágot – legalábbis szótár címmel megjelenő művek – de az alapfogalmak definíciójának és ezek széles körben való terjesztésének hiánya teljes káoszt eredményez, amely felett a lexikográfusoknak jó volna visszanyerni irányító szerepüket.

1.2. A SZÓTÁR

1.2.1. A SZÓTÁR SZÓ

A szótárak előzményeként először az úgynevezett glosszákat¹¹ említhetjük. Ezeket követték a szójegyzékek¹², más néven nomenklaturák, majd a szótárak.¹³ A szójegyzékeknek és a szótáraknak kéziratos, illetve nyomtatott formája is létezett. A középkori szójegyzékek még a *glossarium* vagy *nomenclatura* neveket használták. Német nyelven a *wörterbuch* szó szolgál a szótárak megnevezésére. Angol nyelvterületen a lexikográfia története során például a különféle XVI. századi szótárak közül egyik sem használta a *dictionarium* vagy *dictionary* címet, hanem különböző fantázianeveket vagy különleges neveket adtak nekik, amelyek közül a *hortus* (kert), *thesaurus* (kincstár), *rosarium* (rózsakert) nagyon népszerűek voltak. Az angol lexikográfiában az első *dictionary* nevet használó szótár a *The English Dictionary*. [Cokeram 1623, vö. Whitehall 1975] Az olasz nyelvben egyaránt használják a

vocabolario és a *dizionario* megnevezéseket, amelyek egymás szinonimái, bár a dizionario egy kicsit tágabb értelemben használatos. [Migliorini 1951] Igaz azonban, hogy Tullio De Mauro már pontosabban definiálja tartalmunkat: a *vocabolario* alatt elsődlegesen szókincset ért, és a szótár értelemben használva a *dizionario* szót javasolja. [De Mauro 1999] A francia nyelvben a *dictionnaire* magát a művet jelöli, *vocabulaire* a szavak összessége, a lexika; hasonló módon használatos az angolban a *dictionary* és a *vocabulary*. [Migliorini 1951]

A magyar nyelvben „a szótár szót a XVI., a XVII., és részben a XVIII. század írói nem ismerték”. [Melich 1907: 1] A *Dictionarium*, *Nomenclatura*, *Lexicon* megnevezéseket, vagy körülírást használtak.

„Páriz-Pápai szótárának Bod-féle kiadásában (1767) jelenik meg először a szótár szó; e kiadásban ezt olvassuk: «Lexicon ... Zótár, szokot magyarázó könyv». Mivel Páriz-Pápai szótárának előző kiadásában (1708, 1762) a latin részben sem a *dictionarium*, sem pedig a *lexicon* szó elő nem fordul, azt kell állítanunk, hogy ezt az adatot Bod Péter iktatta be a szótárba, s mivel régies, az ő szótárában használt helyesírástól elütő alakban közölte (a szótárban ugyanis az sz hang sz-vel van jelölve), az a gyanú támadhat, hogy Bod a szót valahol valamely könyvben olvasta”. [Melich 1907: 1–2] „S csakugyan Ráth Máttyás «Magyar Hirmondója» «hozta a szót forgalomba»” [Melich 1907: 2, vö. Szily NyÚsz¹⁴] „... a legnagyobb valószínűséggel állíthatjuk, hogy a szótár szó a XVIII. század második felében keletkezett tudatos, nyelvújító alkotás”. [Melich 1907: 2]

Akkoriban a kortársaknak nem tetszett a *szótár* szó, inkább a német *wörterbuch* mintájára a *szókönyv*-et ajánlották. Ennek ellenére „a XIX. század 50-es éveiben a «lexicon, dictionarium, wörterbuch» jelentésben a *szótár* úgyszólván az egyedüli kifejezés”. [Melich 1907: 3] Jelenleg a magyar nyelvben a *szótár* szónak több jelentése van: egyrésztől jelenti a „hagyományos” értelemben vett szótárat, amely szavakat alfabetikus vagy tematikus csoportokba rendez, és értelmi magyarázatukat, vagy idegen nyelvi megfelelőjüket adja meg; tágabb értelemben szintén szótárnak nevezzük a lexikonokat, enciklopédiákat stb. Létezik tehát a lexikográfusok között egy szűkebb és egy tágabb értelemben vett szótárfogalom – a kérdés alaposabb tanulmányozása után a tágabb értelmezés felel meg a szótárfejlődés jelenlegi állapotának.

1.2.2. A SZÓTÁRI SZERKEZET MEGVÁLTOZÁSA

A szótári szerkezetet többféle szinten tanulmányozhatjuk: meg szokás különböztetni a megastruktúrát, a makrostruktúrát és a mikrostruktúrát.

A *megastruktúra* a makrostruktúrát és a szótáron kívüli részt (outside matter) magában foglaló rendszer. [vö. Hausmann & Wiegand 1989; Hartmann & James 1998] A szótáron kívüli részt alkotják a szótári részt megelőző és az azt követő információk, adatok: pl. az előszó, a rövidítésjegyzék, a tartalomjegyzék, a borítólappal.

A *makrostruktúra* a szótár lemmáinak valamilyen szempont alapján sorbarendezett együttese. A rendezés különböző szempontok alapján történhet: a legelterjedtebb a szavak betűrend szerinti rendezése, akár előlről, akár hátulról kezdődően, de gyakori a tematikus, az időrendi, vagy a gyakoriság szerinti rendezés.

A *mikrostruktúra* a szócikkek és a szócikkekre vonatkozó állandók sorbarendezett információinak együttese. A mikrostruktúra az egyes lemmák szerkezeti jellegzetességét mutatja meg, amely minden lemma esetében megegyezik.

A *szócikk* a mikrostruktúra alapegysége. Részei a címszó, a címszóra vonatkozó grammatikai, szemantikai, fonetikai stb. információk, a jelentés, a szinonimák, a példák.

A *címszó* (vagy *lemma*) a szótárban tipografikusan is kiemelt szó vagy kifejezés, amelynek megfelelőjét vagy magyarázatát adja meg a szótár. [vö. Massariello Merzagora 1983, Hausmann & Wiegand 1989; Svensén 1993; Hartmann & James 1998]

Az elektronikus szótárak esetében a tipográfia sokkal kisebb jelentőséggel bír, mint a nyomtatott szótárak esetében. A strukturált adatbázisok adta lehetőségek sokkal szélesebb körűek, a rendezés, a szerkezet nem feltétlenül kíván meg pl. betűrendes sorrendet, hiszen az egyes lemmák keresése nem mechanikus úton történik, hanem a gép választja ki és jeleníti meg a felhasználó számára a szócikket, vagy akár több szócikket is egyszerre. Számítógépes szótárhasználat során akár több szótár szócikkei, vagy egy szótár több szócikke is megjeleníthető egy időben. On-line szótárak használata során az egyes szótárak fizikailag sem szükséges, hogy egy helyen találhatók legyenek, egy elosztott adatbázisban is elhelyezhetők. Prószéky Gábor a számítógépes szótár készítése nyomán megváltozó szótárszerkezetről írja:

„...a hagyomány és a papíron való megjelenés sok olyan szempontot tart kötelezőnek egy adott szótártípus szócikkének kialakításához, amelyeket a számítógép, illetve az általuk megvalósítható lehetőségek (pl. több szótár egyidejű használata) újraértelmezendővé tesz. (...) A gépi megvalósítás korában akár minden információ lehet külön helyen, lehetővé téve a szócikk részletes megjelenítését, de külön szótárak információi is meg tudnak így jelenni egyetlen felületen, ha szükséges. (...) A számítógépes szótáraknak nem kell feltétlenül minden információt egyetlen címszó alatt tárolniuk, mindössze arra van szükség, hogy akár egyszerre is elérhetőek legyenek. Természetesen az információ lehet megosztott is, a lényeg, hogy szükség esetén a felhasználó úgy találkozhassék velük, mintha egy helyen volnának tárolva”. [Prószéky 1997: 326–328]

1.2.3. A SZÓTÁRFOGALOM MEGVÁLTOZÁSA

Mit nevezünk tehát szótárnak? Szótár-e Apáczai Csere János *Enciklopédiája*, [Apáczai Csere 1653] amely semmiféle szótárformát nem mondhat magáénak, de a magyar lexikográfia jelentős eredményeként

tartjuk számon, szótár-e a mostanában szótárként megjelentetett, de nem szótárformában elkészített sokféle szólista? A formától vagy a tartalomtól, vagy a kettő együttesétől szótár-e egy szótár?

A XX. században óriási változáson ment át a *szótár* fogalma. Melich János 1907-ben a szótár lényegét olyan szellemi termékben vélte megtalálni, amelyben valamely nyelv szavai betűrendben vannak felsorolva.¹⁵ Bruno Migliorini 1951-es meghatározása szerint azokat a könyveket hívjuk szótárnak, amelyek rögzítik és megmagyarázzák egy nyelv vagy annak egy meghatározott részének lexikáját.¹⁶ 1966-ban Ország László definíciója már a nyelv szó- és kifejezőképességének valamilyen elv szerint rendezett leltáráiként, tulajdonképpen egyfajta rendszerként értelmezi a szótárakat.¹⁷

Már a Diderot-féle nagy francia enciklopédia [Diderot et al 1751-1772] megkülönböztette a *szavak szótárait* és a *dolgok szótárait* egymástól. Ezeket ma is megkülönböztetik, az információ tartalma szerint nyelvészeti információt, illetve enciklopédikus információt tartalmazó szótárakra osztják. [vö. Zgusta 1971¹⁸, Rey-Debove 1971, Massariello Merzagora 1983¹⁹]

Bo Svensén *Practical Lexicography* [Svensén 1993] című művében megkülönbözteti egymástól a szótárt és az enciklopédiát, szerinte a különbség közöttük magában az információ természetében van, bár elismeri, hogy léteznek határesetek.²⁰

A *Dictionary of Lexicography* [Hartmann & James 1998] a **lexicography** szócikkben a következőket írja:

“(…) Depending on the orientation and purpose of such reference works, several branches of lexicography can be distinguished, each with its own practices and theories: author lexicography, bilingual lexicography, biographical lexicography, computational lexicography, cultural lexicography, dialect lexicography, *encyclopedic lexicography*²¹, etimological lexicography, frequency lexicography, historical lexicography, legal lexicography, LSP lexicography, medical lexicography, monolingual lexicography, multilingual lexicography, musical lexicography, onomasiological lexicography, onomastic lexicography, pedagogical lexicography, period lexicography, regional lexicography, rhyme lexicography, slang lexicography, specialised lexicography, technical lexicography, terminological lexicography, text-specific lexicography, thesaurus lexicography, usage lexicography”. [Hartmann & James 1998: 85–86]

Az **encyclopedia** szócikkben olvasható az alábbi:

“encyclopedic definitions are more detailed and less vague than the meaning explanations offered in general dictionaries”. [Hartmann & James 1998: 48]

Az **encyclopedic dictionary** szócikkben pedig a következőket találjuk:

“A type of reference work which shares features of the general dictionary and the encyclopedia”. [Hartmann & James 1998: 49]

Paolo Zolli a *Lexikon der Romanischen Linguistik* [Zolli 1988] 283. *Italienisch: Lexikographie (Lessicografia)* szócikkben a szótár-enciklopédiákat említi, illetve leírja, hogy a XIX. században az enciklopédikus típusú szótárak mellett a szorosabb értelemben vett lexikográfiai típusú munkák is megjelennek.²²

Pajzs Júlia elsősorban az angol lexikográfiában az utóbbi 10-15 évben bekövetkezett változásoknak tulajdonítja, hogy a nemzetközi gyakorlatban is módosult a szótárak szerkezete, tartalma, és tipográfiai megjelenése, és hogy „a sokféle felhasználó várható igényének figyelembe vétele és a modern technika lehetőségeinek kihasználása új műfajú szótárakat teremtett, amelyek egyesíteni próbálják a hagyományos szótárak, enciklopédiák és nyelvkönyvek kedvező tulajdonságait”. [Pajzs 2001: 914]

A lexikográfia és a nyelv történetének, fejlődési vonalainak tanulmányozásából tehát kitűnik, hogy a szótárak jelentős változáson mentek és mennek át. Ez a változás nem csak abban az értelemben jelenik meg, hogy a nyomtatott forma mellett elektronikus elérhetőségük is kialakult, hanem abban is, hogy a szótár információs struktúrája is átalakult. A szótár kétféle alapinformációt ad: az egyik a nyelvi információ, pl. a helyesírásról, a kiejtésről, a morfológiáról, a szintaxisról, a szemantikáról, etimológiáról; a másik az enciklopédikus információ, pl. a terminológiáról, a nevekről, a földrajzi és történelmi tényekről, tudományos dolgokról stb., ezen kívül számos más információ megjelenhet benne. Egyrészt jelentősen megnőtt a közvetített információ mennyisége és minősége, másrészt az információ-technológiának köszönhetően a közvetítő forma is átalakult.

Annak ellenére azonban, hogy a szótárak jelentős változáson mentek át, nem történt meg a szótárfogalom pontos definiálása – sem a tartalomra, sem a struktúrára nézve. Minthogy rendkívül sokféle szótár létezik, a definiált tulajdonságok között, ahogy nem feltétlenül kritérium az alfabetikus sorrend, úgy nem lehet kritérium sem a rövidítések alkalmazása, sem a nem folyamatosan olvasható szöveg, legfeljebb azt mondhatjuk, hogy gyakran alkalmazzák őket a szótárak készítésénél. A szótárak, éppen tartalmuknak köszönhetően, természetesen mindig érinteni fognak más területeket. A köznyelvi szótárak a köznyelvre és az irodalmi nyelvre épülnek, a különböző szakszótárak az egyes szakmák lexikáját dolgozzák fel stb. [vö. Fóris 2002b, Fóris 2002c]

A lexikográfia-történet tanulmányozása nyomán megállapítható, hogy a szavakra, kifejezésekre vonatkozó információk összegyűjtésére sokféle eljárás alakult ki, sok és sokféle olyan gyűjtemény jött létre, amely az összegyűjtött lexikát és a rá vonatkozó információkat tartalmazza. A szótárak közti különbözőség gyakran igen nagymérvű lehet, ami mind formai mind tartalmi vonatkozásban tovább bővíthet a számítógépes lexikográfia gyors fejlődése következtében. Az egyértelműen látszik, hogy a lexikográfia úgy tud megfelelni a felvetődő tudományos és gyakorlati igényeknek,

ha elvégzi azokat a tudományos absztrakciókat, amelyek szükségesek a nyelvi folyamatok tanulmányozásához. Célszerű tehát feladni azt a gyakorlatot, hogy egyes csoportok elképzelt fogalomképéhez válogassuk az abba beillő és bele nem illő megjelent munkákat. Célravezető az a tudományokban általánosan alkalmazott módszer lehet, amely a sok egyedből kiragadja azokat a jellemzőket, amelyek mindegyikben megtalálhatók, s ezen absztrakció során határozza meg az alapvető fogalmakat. Ezzel az igénnyel végezve a kérdéskör vizsgálatát, a szótárfogalom általános tartalmát a következőképpen lehet megadni [Fóris 2002c]:

A szótár olyan egy- két- vagy többnyelvű strukturált adatbázis, amely – hordozótól függetlenül – szavak, kifejezések, fogalmak jelentését, magyarázatát, eredetét, egyszóval jellemzőit, és ezeknek adott szempont szerint, kulcsszavakkal történő osztályozását tartalmazza, egy meghatározott korpusz vizsgálata alapján.

Vizsgáljuk meg közelebbről ezt a definíciót, mit is takar voltaképpen.

„egy- két- vagy többnyelvű”:

A nyelvek száma meghatározza a szótár szerkezetét, lehetővé teszi, illetve korlátozza a különböző információk közlését.

Az egynyelvű szótárak közül a nyelvi típusúak a címszavak magyarázatát adják azonos nyelven, általában szinonimákkal és példamondatokkal. A lexikonok, enciklopédiák adatokkal, dátumokkal, magyarázatokkal segítik elő a szavak, nevek, események stb. megismerését, megértését. Hartmann & James [1998] az egynyelvű szótárak egy alfajaként említik pl. az tanulói szótárakat (learner's dictionary) és az enciklopédikus szótárakat (lexikonokat) (encyclopedia dictionary). [vö. össze bővebben Zgusta 1971: 222–193; Massariello Merzagora 1983: 92–96; Svensén 1993: 112–139; Hartmann & James 1998: 95.]

A kétnyelvű szótárak a forrásnyelven (L1) megjelenő címszavakat „fordítják” a célnyelvre (L2), legtöbbször egynél jóval több jelentést megadva. Nagyobb szótárak példamondatokkal támasztják alá az egyes jelentésmezők használatát. A betűrendes rendezés a forrásnyelv címszavai alapján történik. [vö. Zgusta 1971: 294–344; Svensén 1993: 140–159; Massariello Merzagora 1983: 96–99; Marelló 1998.]

A többnyelvű szótárak általában a nyelv egy meghatározott részét ölelik fel, ezek legtöbbször szaknyelvi szótárak. A sok nyelv egymásmelletteisége nem engedi meg hosszabb magyarázatok vagy szinonimasorok leírását, emiatt a terminológiai szótárak esetében alkalmazzák előszeretettel ezt a formát. Tulajdonképpen két alaptípusa létezik a többnyelvű szótáraknak: az egyik a XVI. századi poliglott szótártípus, amely kereskedőknek készült, ilyen pl. a Calepinus-féle szótár, a másik típus a napjainkban használatos terminológiai szótárak. [vö. Hartmann & James 1998: 96]

„strukturált adatbázis”:

A hagyományos, nyomtatott formában megjelenő szótárak struktúrája típusonként változó, de mindegyik egy-egy kialakult hagyományt követ. Általános a betűrendes szerkezet, amelyben a címszavak sorba rendezése ad egy könnyen és gyorsan átlátható struktúrát. Az adatok rendezési elvére vonatkozó ismereteket a felhasználónak meg kell tanulnia, amihez a szerkesztők a szótári részen kívül (előszó, rövidítésjegyzék stb.) nyújtanak segítséget, illetve egy részük az általánosan alkalmazott módszerekből ismert. A nyomtatott formában megjelenő szótárak struktúrája merev, nem alakítható használat közben az alkalmazás céljaihoz. A hagyományos szótárak tartalmát tekinthetjük tehát egyfajta „egyszerű” adatbázisnak.

Az új típusú szótárak készítése számítógépes adatbázisok segítségével történik, melyek létrehozása többféle módon lehetséges. Az alkalmazott módszer, a mintavételi eljárás nagyban függ attól, hogy a fel dolgozni kívánt szöveg, vagy szóanyag milyen hordozón és milyen formában található meg. Az adatbázisokban megtalálható lemmatizált szóanyagot különféle jelölésekkel, információkkal látják el, aminek következtében olyan strukturált adatbázis alakul ki, amely, vagy amelynek részletei szótárként vagy szótárak alapjaként használhatóak. A szótárak elektronikus formában való megjelenése egyrésztől jelentősen megkönnyíti, meggyorsítja, és leegyszerűsíti a használatot, másrésztől viszont a szótárstruktúra újragondolására készíti a programok készítőit. [vö. Prószéky 1996; Prószéky & Kis 1999, Prószéky 2002]

22

„hordozótól függetlenül”:

Régebben a szótárak mind nyomtatott formában jelentek meg, tehát a hordozó könyv volt. A XX. századtól kezdve van jelen az elektronikus hordozó, ennek több fajtáját is megkülönböztethetjük. Az elektronikus szótárak használhatóak számítógépen vagy más elektronikus eszközökön [vö. Quicktionary 1998, Kozma 2000], és már interneten megjelenő (on-line) szótárak is elérhetőek.²³ Az elektronikus szótáraknak igen sok formája létezik, például a CD-ROM-on kapható kétnyelvű szótárak, enciklopédiák, a többnyelvű terminológiai adatbázisok, a fordító rendszerek, vagy az on-line szótárak. [vö. Pajzs 1990; Prószéky 1997, Prószéky & Kis 1999; Pálfy 1999; Hartmann & James 1998; Kapitány Szabó 2001; Fóris 2001i, Fóris 2002b, Fóris 2002c]

„szavak, kifejezések, fogalmak jelentését, magyarázatát, eredetét, egyszóval jellemzőit, és ezeknek adott szempont szerint, kulcsszavakkal történő osztályozását tartalmazza”:

Címszóként nem kizárólagosan szavak szerepelhetnek, bármi, amelynek a jellemzőinek a szisztematikus rendbe szedésével, osztályozásával, a használati érték és az információhoz való hozzájutás gyorsasága és

egyszerűsége megnő (vagyis címszó lehet bármilyen szó, kifejezés, fogalom). A rendezési szempontokat és a kulcsszavakat nem kizárólag a szótári hagyományok határozzák meg, hanem a szerkesztő a saját belátása szerint a felmerült igények alapján. Így akár betűrendes (előlről vagy hátulról kezdődő rendben), akár fogalomköri az elrendezés, akár valamilyen újfajta, eddig még nem használt rendszer, azt mind szótárnak tekinthetjük. A betűrendes szótárak valamely nyelv (általában a forrásnyelv) ábécé-rendje alapján felsorolva tartalmazzák a szavakat. A tematikus szótárak témák szerint osztályozzák a körülöttünk levő világot; nevezik őket fogalomköri, metodológiai, konceptuális szótáraknak is. Ide tartozik, hogy enciklopédiáról, lexikonról, betűrendben csoportosított, vagy témánként (fogalomkörönként) osztályozó szótárról van-e szó, vagyis milyen módszerrel osztályozza a szerkesztő a benne felhalmozott információkat, bármilyen területhez tartozzanak is azok.

„egy meghatározott korpusz vizsgálata alapján”:

A korpusz a vizsgálathoz összeválogatott szövegek rendszerezett gyűjteménye, általában számítógépes korpuszt értünk alatta, amelyeket strukturált adatbázisokban tárolnak. Annotált korpuszoknak nevezik az olyan strukturált korpuszokat, amelyek nyelvészeti vizsgálatra alkalmassá teszik az egyes szövegeket. A korpusz lehet bármekkora, de a nagy, több millió szós szöveggörpuszok csak néhány helyen állnak rendelkezésre. Mivel a szövegvizsgálatok egyre jobban elterjedtek, a nagy szöveggörpuszokhoz való hozzáférhetőséget minél több szakember számára kívánják lehetővé tenni, ezért CD-ken (pl. napilapok évfolyamai) vagy az interneten is lehetővé teszik az egyes korpuszokhoz való hozzáférést. [vö. Prószéky & Kis 1999, Picchi 2000]²⁴ A számítógépes szöveggörpuszok jellemzőit Pajzs Júlia határozta meg, véleménye szerint különbséget tehetünk szinkrón vagy diakrón, reprezentatív, opportunistá vagy monitor korpuszok között, illetve méret alapján. [Pajzs 2002]²⁵

A készülő *Akadémiai Nagyszótár*ról olvashatjuk például: „Az *Akadémiai Nagyszótár* egy 8 kötetes, korpuszalapú, nagyszótári jellegű, tehát értelmező és történeti típusú szótár lesz (...) Korpusza 1772 és 2000 között keletkezett szépirodalmi, tudományos ismeretterjesztő és publicisztikai művekből, műrészletekből áll. Magában foglalja azt a 6 millió archívális cédulaanyagot, amelyet a XIX. század végétől az 1960-as évek elejéig gyűjtöttek össze, valamint az 1980-as évek közepétől kezdve a számítógépre vitt 23 millió szövegszavas adatbázist. Korpuszon a továbbiakban tehát e kétféle módon rögzített szövegeket érjük (...)”. [Ittész 2002: 13]

A lexikográfiában lezajló paradigmaváltással nyilvánvalóvá vált tehát, hogy a *szótár* fogalma megváltozott. A lexikográfia új korszakába lépett: a szótárkészítésben bekövetkezett fejlődés és a felhasználói igény

23

nyek gyökeres megváltozása következtében a régiék mellett újfajta nyomtatott és elektronikus szótárak jelentek meg, a *szótárfogalom* kibővült, szükségessé vált jelentésének újradefiniálása, aminek következtében egy új nemzedék számára gyökeresen megváltozott a szótár szó jelentése, és a lexikográfia tartalma.

1.2.4. A SZÓTÁRAK TÍPUSAI

A szótáraknak számos kategorizálása lehetséges, többféle szempont alapján.

1. Terjedelem alapján: zseb-, kicsi, kézi, nagy.
2. A nyelvek száma alapján: egynyelvű, kétnyelvű, többnyelvű.
3. Funkció alapján: aktív vagy passzív
4. Formátum szerint: betűrendes (alfabetikus) vagy tematikus (metodológiai) szótár.
5. A szakterület alapján: általános vagy speciális szótár (a speciális szótárak tovább kategorizálhatók).
6. A hordozó alapján: nyomtatott (könyv) vagy elektronikus.
7. Az információ speciális biztosítása szerint: hangosszótár, képes szótár.

24

A szótárak terjedelme

A szótárak terjedeleme alapján történő besorolása több szempont alapján megítélhető: nem csak a feldolgozott anyag mennyiségétől, a lemmák számától, vagy a könyv centiméterben vagy kilogrammban mérhető méretétől vagy tömegétől függhet, hanem az adott terület teljes mennyiségéből vett minta nagyságától, az adott nyelvterület, szakma szokásaitól. Egyedül a címszavak száma nem igazít el bennünket a terjedeleme megítélésében. A méret alapján történő osztályozás bizonyos értelemben szubjektív, mint Földes Csaba rámutat *A szótárak nagyságrendi osztályozásáról és elnevezéséről* című írásában. [Földes 2002] Valamiféle szubjektív méretbeli besorolás létezik, azonban a szótárpiacon egy kissé kaotikus kép fogad bennünket. „A szótárak analitikus vizsgálata során világossá vált: a szótárpiacon – részben szándékosan előidézett, részben spontán kialakult – terminológiai káosz uralkodik”. [Földes 2002]²⁶ Ladislav Zgusta szerint pedig a szótárakat nem méretük, hanem sűrűségük alapján kellene osztályozni. [vö. Zgusta 1971] A szótárak terjedeleme alapján való besorolásában külön kell választani a tudomány és a kereskedelem területén használt terminológia tartalmát, realitását. A kereskedelemben az eladhatósági szempontok néha felülkerekednek a tudományos szempontokon. A kötet vastagsága, a szócikkek száma nem ad pontos információt a szótár valódi nagyságrendjéről, illetve információtartalmáról. Mégis, mondhatjuk, hogy terjedeleme alapján léteznek zsebszótárak, kisszótárak, középszótárak, és nagyszótárak.

A nyelvek száma

A nyelvek száma alapján általában három csoportot szoktunk megkülönböztetni: egynyelvű szótárakat, kétnyelvű szótárakat, többnyelvű szótárakat. A nyelvek száma meghatározza a szótár szerkezetét, lehetővé teszi, illetve korlátozza a különböző információk közlését. Mivel a szótárfogalom definíciója magyarázatánál már részletesen elemeztük ezt a kérdést, ezért ezen a helyen nem szükséges annak részletes újratárgyalása. [vö. 1.2.3. fejezet, 21. oldal]

Funkció alapján: aktív vagy passzív szótár

Funkciójuk alapján különböztetjük meg az *aktív* és *passzív*, más néven a *dekódoló* és a *kódoló* típusú szótárakat. Az aktív szótár dekódoló funkciójú, elsődlegesen a jobb megértést szolgálja. Tipikus példái az egynyelvű szótárak között a thezaurusz, a kétnyelvű szótárak között a fordító funkció. A passzív szótár kódoló funkciójú, ellentéte az aktív-nak, elsődlegesen a tanulást szolgálja, előszeretettel alkalmaz utalásokat. [vö. Hartmann & James 1998, Pálffy 2002]

A formátum szerint: betűrendes (alfabetikus) vagy tematikus (metodológiai) szótár

A betűrendes szótárak valamely nyelv (általában a forrásnyelv) ábécé-rendje alapján felsorolva tartalmazzák a címszavakat. A tematikus szótárak témák szerint osztályozzák a körülöttünk levő világot; nevezik őket fogalomköri, metodológiai, konceptuális szótáraknak is. Ide tartozik, hogy enciklopédiáról, lexikonról, betűrendben csoportosított, vagy témánként (fogalomkörönként) osztályozó szótárról van-e szó, vagyis milyen módszerrel osztályozza a szerkesztő a benne felhalmozott információkat, bármilyen területhez tartozzanak is azok.

Már a középkorban léteztek témák szerint csoportosított szójegyzékek, amelyeket mindennapi használatra szántak szerzőik. Az egyik legismertebb fennmaradt mű ezek közül a *Solennissimo vochabulista* a XV. századból. Fogalomkörökbe rendezett témák szerint csoportosítja a szavakat, az ételektől a fegyverekig, az állatoktól a szövetekig, a mesterségektől az emberi testrészekig.²⁷ A magyar lexikográfia egyik első jelentős lépéseként számontartott Apáczai Csere János *Magyar Encyclopaedia* című műve [Apáczai Csere 1653] is témák alapján csoportosított tudományos enciklopédia. A fogalomköri szótárak közül az egyik legjelentősebb a Peter Mark Roget készítette *Thesaurus* [Roget 1852; vö. Ruzsiczky 1996], amelynek sok követője akadt Európában.²⁸ A másik jelentős fogalomköri koncepció Hallig és Wartburg nevéhez kötődik, akik *Begriffsystem* nevű rendszerükben a világ különböző fogalmakra való felosztását javasolják tudomány előtti (illetve tudományon kívüli) fogalmakra. [Wartburg & Hallig 1952]²⁹ Ma a lexikográfiában igen elterjedtek a modern értelemben vett thezauruszok, vagyis

25

az egyes nyelvek szavait összegyűjtő (sokszor tízmillió szót is elérő) munkái, amelyek rendszerezése a legkülönfélébb módokon történhet. [vö. 1.2.3. fejezet, Pajzs 2001]

A szakterület alapján: általános vagy speciális szótárak

A szakterületi besorolás alapján megkülönböztethetünk általános, illetve speciális szótárakat. A speciális szótáraknak (szakszótáraknak) igazából nincs pontos meghatározásuk, rendkívül sokféle típusuk létezik: gazdasági, műszaki, (természet)tudományos, nyelvészeti, művészeti stb. szakszótárak, vagy a terminológiai adatbázisok. A nyelvlexikájának egy kiválasztott részét tartalmazzák, a kiválasztás többféle szempont alapján történhet, például lehet akármilyen nyelvi változat, akár területi nyelvváltozat (nyelvjárás), akár társadalmi nyelvváltozat (szaknyelv vagy csoportnyelv). [vö. Zgusta 1971; Hartmann & James 1998] A szakszótárakat, azon belül is a műszaki és tudományos szótárakat részletesen a 2.3. fejezet elemzi.

Természetesen még nagyon sokféle felosztás létezhet. Például megkülönböztethetjük az általános nyelvi szótáraktól a dialektusszótárakat, amelyet a hagyományos értelemben vett földrajzi felosztás alapján³⁰ is tehetünk, vagy az újabb vizsgálatokat követve a társadalmi rétegek beszédmódja szerint.

Nézzünk egy példát a nyelvjárási szótártípusok felosztására, Kiss Jenő munkája alapján, példákkal szemlélítve a különböző típusokat. [Kiss 2001: 399]

a lefedett terület	csak a köznyelvben ismeretlen szavakat tartalmazza	a köznyelvvvel meg- egyező s az abban ismeretlen szavakat egyaránt tartalmazza
elvből az egész nyelvterület kisebb-nagyobb régió egyetlen település	<i>általános tájszótár</i> <i>regionális tájszótár</i> <i>helyi tájszótár</i>	<i>általános szótár</i> <i>regionális szótár</i> <i>helyi szótár</i>

1. táblázat

Kiss Jenő definíciója szerint

„azok a szótárak, amelyek csak a köznyelvben ismeretlen nyelvjárási szavakat tartalmazzák, a tájszó-tárak, azok pedig, amelyek a köznyelvben ismerteket is magukba foglalják, a táj-szótárak. (...) Külön típus a nyelvöldrajzi szótár, mely egy-egy régió, tájegység nyelvátlaszmódszerrel gyűjtött lexikai adatait tartalmazza a kutatópontok megjelölésével, valamint a nyelvjárási hiányszótár, mely a köznyelvben meglévő, a vizsgált nyelvjárársban nem használatos szavakat foglalja magában. A diakrónia elveit érvényesíti a történeti regionális szótár, mely egy régió adott időhatárok között összegyűjtött köznyelvi és nyelvjárási történeti szóanyagát tárja elénk”. [Kiss 2001: 399]

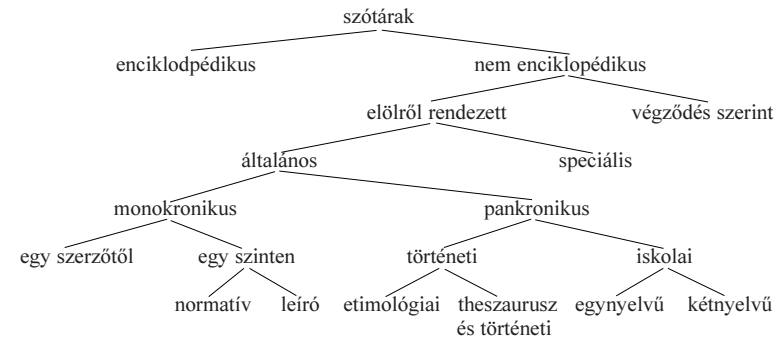
A csoportnyelvi szótárakra példaként említhetők a diáknyelvi lexikát összegyűjtők, vagy a szlengszótárak. [pl. Kövecses 1998]

A hordozó alapján

Régebben a szótárak mind nyomtatott formában jelentek meg. A XX. században jelent meg az elektronikus hordozó, ennek is több fajtája különböztethető meg. Az elektronikus szótárak használhatók számítógépen vagy más elektronikus eszközökön [pl. Quicktionary 1998], és már léteznek interneten megjelenő (on-line) szótárak is. [pl. MobiDictionary] Az elektronikus szótáraknak igen sok formája létezik, például a CD-ROM-on kapható többnyelvű szótárak, enciklopédiák, a többnyelvű terminológiai adatbázisok, a fordító rendszerek, vagy az on-line szótárak. [vö. Pajzs 1990; Prószerky & Kis 1999; Pálffy 1999; Hartmann & James 1998; Fóris 2001h, Fóris 2001i] A speciális információ biztosítása szerint az elektronikus hordozón megjelenő szótárak (egyes esetekben a nyomtatottak is) rengeteg pluszinformáció megjelenítésére adnak lehetőséget. Ilyenek lehetnek a hang vagy képi információt adók, pl. a hangos vagy a képes szótárak.

A lexikográfusok egyébként rendkívül sokféle szótártípológiát állítottak fel, ezek közül néhányat példaként említhetünk:

Žarko Muljačić [1971] az alábbi rendszert állítja fel³¹:

2. ábra

Josette Rey-Debove [1971] megkülönböztet *általános* és *speciális* szótárakat, valamint *nyelvi* és *enciklopédikus* szótárakat.

Pálffy Miklós a francia lexikográfia hagyományai alapján különböztet meg egymástól szótári típusokat³², elemzi a különféle típusokat és szótári műfajokat, leírja az általános, egynyelvű francia (értelmező) szótárak típusait, és a kétnyelvű szótárak fajtáiként megkülönböztet *kódoló* és *dekódoló* típust, „attól függően, hogy mit támogat inkább a szó-

tár: az idegen nyelv megértését, vagy az idegen nyelven való megnyilatkozást”. [Pálfy 2002]

1.3. INFORMATIKAI MÓDSZEREK A LEXIKOGRÁFIÁBAN

1.3.1. AZ ALAPSZÓKINCSS³³ – A GYAKORISÁGI SZÓTÁRAK

A lexikográfia fejlődésének jelentős állomása volt, amikor megkezdtek a számítógépek nyelvészeti célokra való alkalmazását. Az 1960-70-es évek jellemző kutatási profilja volt a nyelvstatisztikai vizsgálatokból kinövő különféle gyakorisági szótárak készítése.

A gyakorisági szótáraknak több fajtáját ismerjük. Közéjük tartoznak az írói nyelvezetet, és az egy nyelv vagy nyelvi réteg lexikájának gyakoriságát vizsgáló szótárak.

A szavak előfordulásának gyakoriságát már az ókorban elkezdtek tanulmányozni, a középkorban pedig a *Biblia* szövegén végezték az első összevetéseket. Mégis csak a XIX. században készítették az első gyakorisági szólistákat, de azokat sem nyelvészeti céllal, hanem gyorsírók számára, ugyanis a leggyakrabban előforduló szavak, önálló morfológiai elemek grafikus rögzítéséhez egy-egy jellemző vonalelemet rendeltek hozzá. A szógyakoriságot, mint segédinformációt az idegen nyelvek oktatásához, csak a XX. században kezdték alkalmazni, amikor megfogalmazódott az a felismerés, hogy a leggyakoribb szavak egyben a legszükségesebbek is. E felismeréshez a gyermeknyelv szókincsének statisztikai analízise vezetett. Érdekes eredmény a *Basic English*³⁴ létrejötte. Ogden és Richards [1923–28] összeállítottak egy 850 szóból álló listát, amelyből csak 18 volt ige. Ezek a szavak nem tudományos módszerekkel kerültek kiválasztásra, hanem a szerzők intuíciója alapján. Ezzel a szókészlettel egy egyszerűen használható félig műnyelv jött létre, amely alkalmas egyszerű mondatok képzésére, információk átadására. A XX. században a francia nyelvterületen végzett szógyakorisági vizsgálatok is jelentősek voltak.

Magyarországon a gyorsírás egyik művelőjének, Nemes Zoltánnak köszönhetjük az első szóstatisztikákat, a két világháború közötti időszakban.³⁵ Az 1950–60-as években Papp Ferenc vizsgálatai³⁶ az egész témakört meghatározták Magyarországon.³⁷ Nemzetközi szinten is jelentős Papp a tergo szótárának elkészítése, *A magyar nyelv szövegmutató szótára* [Papp 1969] címmel. A nyelvstatisztikai vizsgálatok területén jelentős munkát végzett hazánkban Petőfi S. János [Petőfi 1968] is, és feltétlenül meg kell említenünk Nagy Ferenc alapművét a kvantitatív nyelvészetről. [Nagy 1985] Kelemen József gépi adatgyűjtéssel foglalkozott [Kelemen 1966], és elkészítette *A magyar nyelv gyakorisági szótárának tervét* [Kelemen 1977]; valamint készültek

írói, szépprózai és újságnyelvi gyakorisági szótárak. [pl. Csirikné & Csirik 1986; Füredi & Kelemen 1989]

Az olasz nyelv első gyakorisági szótárai az alábbiak voltak: Knease, T. M.: *An Italian Word List from Literary Sources*. Toronto, 1933; Migliorini, Bruno: *Der grundlegende Wortschatz des Italienischen*. Marburg, 1943. [vö. LIF X] Az első egy 4000 szavas lista, kizárólag irodalmi szövegek alapján, a második egy 1500 szavas lista, amit a szerző saját maga elgondolása szerint, nyelvoktatási céllal állított össze.

Az alkalmazott nyelvészet fejlődésének következtében, és a nyelvészek körében is elterjedő automatikus technikák alkalmazásának köszönhetően az 1950-es évektől az adatok statisztikai módszerekkel történő felvétele és feldolgozása terjedt el. A különböző szövegek nyelvstatisztikai vizsgálata azt mutatta, hogy a legtöbb szöveg nagy részét kisszámú szó alkotja. Vagyis a szógyakoriság a különböző szövegekben megegyezik, sőt, az összes szövegben ugyanazok a szavak fordulnak elő leggyakrabban. Ez a nyelvtanítás szempontjából azt jelenti, hogy néhány száz, a leggyakrabban előforduló szó megtanulásával, a szövegeket alkotó szavak körülbelül 80%-át érthetjük meg.

Olaszországban az első automatizált számítógépes lexikográfiai mű az *Index Thomisticus*, melynek munkálatait Roberto Busa vezetésével 1949-ben Gallaratében kezdték meg. Maga a mű 1980-ban jelent meg és Aquinói Szent Tamás és mások műveinek lexikai analízisének eredménye. [Busa 1980] 1960-ban Carlo Tagliavini³⁸ szakmai irányításával a Padovai Egyetemen védte meg diplomamunkáját Antonio Zampolli *Studi di Statistica Linguistica eseguiti con impianti IBM* [Zampolli 1960] címmel. Ez az első olyan tudományos mű, amely a számítógépnek a nyelvészetben való alkalmazhatóságát elemzi, közelebbről egy olasz szöveg fonematikai, lexikális és morfológiai számítógépes feldolgozását és elemzését mutatja be. 1965-ben a Pisai CNUCE (Centro Nazionale Universitario di Calcolo Elettronico) avatásán az államelnöknek ajándékozták a Carlo Tagliavini szerkesztésével készült *Divina Commedia* egy elektronikusan feldolgozott példányát. [Tagliavini 1965] 1966-ban az Accademia della Crusca rábízta a szövegek elektronikus feldolgozását a CNUCE-ra. A CNUCE Nyelvészeti Osztályát egyébként 1968-ban alapították, és tudományos programjukba ötven más olasz egyetem és kutatóintézet kapcsolódott be. A kutatások vezetője a kezdetektől fogva (napjainkban is) Antonio Zampolli professzor. (Az intézet neve ma már ILC – Istituto di Linguistica Computazionale.) A számítógépeket, egyéb berendezéseket és programokat az IBM Italia bocsátotta a CNUCE rendelkezésére.

Ezek után az előzmények után Olaszországban több gyakorisági szótár is elkészült.³⁹ Érdemes kiemelni ezek közül a Tullio De Mauro vezetésével 1989-ben készült művet, a VELI-t (*Vocabolario Elettronico*

della Lingua Italiana), amely írott olasz nyelvi szövegeken alapul, és 10000 lemmát tartalmaz [VELI]; valamint az 1991-ben Katerinov, Boriosi, és Sciarone vezetésével készült KBS-t (*Calcolo di rendimento di liste di base: italiano parlato, italiano scritto, Livello Soglia*). [KBS] Az ilyen típusú gyakorisági szótárak egyfajta adatbázisként működhetnek más szótárak írói számára, hiszen gyakran előfordul, hogy egyes normatív egynyelvű vagy kétnyelvű szótárak elavult, vagy ritkán használatos szavakat vesznek fel címszóként, ami a naprakész adatbázis segítségével elkerülhető lenne. Másrészt a nyelvkönyvek írói is hasznos információkat kaphatnak a gyakorisági szólistákból, hiszen napjainkban a nyelvtanulás gyorsasága, hatékonysága kulcskérdés a nyelvtanulók, az idegen nyelvet elsajátítók számára.

Az informatika adta lehetőségek a lexikográfiában [vö. Fóris 2001h]

Az informatika adta lehetőségek kétféle csoportba sorolhatók:

1. A szótárak készítése során alkalmazottak,
2. A szótárak használata során alkalmazottak.

A szótárak készítése adatbázisok létrehozásával történhet, amelyek készítésére többféle módszer lehetséges. Az alkalmazott módszer függ az adott munkának a határterületekkel való kapcsolatától. A mintavételeli eljárás megválasztásánál lényeges, hogy a feldolgozni kívánt szöveg, vagy szóanyag milyen hordozón és milyen formában található meg.

Az elektronikus hordozó megjelenése megkönnyíti és leegyszerűsíti a használatot, de a szótárstruktúra újfajta felfogását eredményezi.

Magyarországon a számítógépes lexikográfiához kapcsolódó alábbi területek a legjelentősebbek:

– Elektronikus szótárkészítési munkálatok: MorphoLogic Kft. (Budapest), Scriptum Rt. (Szeged). [vö. Vas 1997, Prószéky 1996, Prószéky 1997, Prószéky & Kis 1999, www.morphologic.hu, www.scriptum.hu];

– Morfológiai elemző rendszerek létrehozása – MorphoLogic Kft. (Budapest);

– Nyelvtatisztikai vizsgálatok – gyakorisági szótárak. [vö. Nemes 1933; Nemes 1941; Papp 1969, Csirikné & Csirik 1986];

– Szövegnyelvészeti kutatások (MTA Nyelvtudományi Intézet);

– Korpusznyelvészet (MTA Nyelvtudományi Intézet);

– Nagyszótári munkálatok. [vö. Elekfi 1997, Pajzs 1997, Pais 1997, Csengery & Ittész 2002]

A lexikográfia fejlődése során sok más tudományterülettel került szoros kapcsolatba; ezen belül más, modern nyelvészeti diszciplínákkal is. A XX. század végén a leggyorsabban fejlődő, jelentős eredményeket hozó tudományágak egyike a szövegnyelvészet lett. A lexikográfia és a szövegnyelvészet több ponton is kapcsolódik egymáshoz: ezek közül az egyik a Magyarországon is művelt korpusznyelvészet. A másik kapcsolási

pont a különféle típusú szövegelemzésre használt számítógépes programok „melléktermékeként” előálló gyakorisági listák területe.

Az 1980-as évektől kezdve jelentős fejlődés ment végbe a különböző nyelvek szöveganalízis vizsgálatai és az adatbázisok létrejöttének terén. Ez a fejlődés alapvetően két dolognak köszönhető: az egyik, hogy az informatika igen gyorsan fejlődik; a másik, hogy nem csak a nyelvészet használja fel az informatika eredményeit, hanem az informatika is több területen alkalmaz nyelvészeti eszközöket és eredményeket. Az informatikai programok elkészítése során nélkülözhetetlené váltak például a szótárak és thezauruszok. A kommunikációs információcsere felgyorsulásával nagyon megnőtt a lexikográfia felhasználása iránti igény más (tudomány)területeken is. Szótárak özöne lát napvilágot. Az újfajta lehetőségek újfajta kutatásokat kívánnak meg; ezzel együtt a szótárkészítés gyakorlata is megváltozott. [vö. 1.1.2. fejezet]

Az első elektronikus szöveganalízis-vizsgálatokat irodalmi szövegeken végeztek, majd kortárs nyelvi szövegeket is analizáltak, melyek során a korpuszokban nyelvészeti törvényszerűségeket kerestek, később pedig nagy, több tízmillió szavas szövegtörzsek kialakításához végeztek vizsgálatokat. A szövegelemzésnek három szintjét szokták megkülönböztetni: morfológiai, szintaktikai, szemantikai szintet. A morfológiai és a szintaktikai szintek az „egyszerűbb” vizsgálatot jelentik, és ezek keretében történik a gyakorisági listák előállítása is. A szemantikai szintű szövegvizsgálatok rendkívül bonyolult programok előállítását kívánják meg, és még eléggé kezdeti stádiumban járnak (vö. pl. az ILC és a MorphoLogic Kft. alap kutatásaival).

A szöveganalízis vizsgálatok megkönnyítésére egyre több és egyre modernebb szövegelemző programot készítenek a számítógépes nyelvi kutatással foglalkozók. A kidolgozott programok már nem csak egy szűk kutatói kör számára elérhetőek, hanem gyakorlatilag bárki megvásárolhatja őket. A legújabb ilyen szövegelemző programok a legkülönbözőbb vizsgálatokat teszik lehetővé. Nézzünk ezek közül néhány példát:

- alfabetikus gyakorisági listák készítése;
- csökkenő gyakorisági listák készítése;
- szóvégmutato (a tergo) gyakorisági listák készítése;
- karakterek, vagy szóhosszúság lekérdezése;
- mely szavak együttese ismétlődik leggyakrabban a szövegen belül;
- konkordanciák vizsgálata;
- korpuszgyakoriság, alkorpuszgyakoriság vizsgálata.

Lehetőség van arra, hogy a korpuszokat ne „magunk” készítsük. Az internet „adja” ezt a lehetőséget – hiszen rengeteg a hozzáférhető, vizsgálható szöveg – sőt tudományos céllá vált, hogy az egyes nagy kutatóintézetek nyilvánosságra hozzák a saját korpuszaikat, bár ezek többsége idegen nyelvű szöveg. „Mindenütt elérhetőek már a gépi szöveg-előállítás eszközei, minden valamirevaló dokumentum az egyesült Európában már

gépén készül”. [Prószéky 1996: 31] 1996-ban Prószéky még azt írta, hogy a magyar nyelvi szövegtörzsek hiányoznak, mivel napilapok anyagait megsemmisítik. [Prószéky 1996] Azóta szerencsére megváltozott a helyzet: elsősorban az országos napilapok anyaga hozzáférhető már CD-n.

A telematika fejlődésének hatása a lexikográfiára

Az utóbbi években az informatika, ezen belül különösen a telematika szektorában óriási technológiai fejlődés ment végbe. (Telematikának nevezik a telekommunikáció és az elektronikus adatfeldolgozás egyesülésével keletkezett új területet, amely lehetővé teszi az információ, az informatikai természetű szolgáltatások cseréjét telekommunikációs hálózatokon keresztül.) Nagyon megnőtt a számítógépek számolási és memóriatároló kapacitása, miközben jelentősen csökkent az árak. Valószínűleg életmódunkra is hatni fog a tömegkommunikációs eszközök és az adatfeldolgozó műszerek egyesülése. Az internet összeköti egyetlen hálózatba a számítógépeket a világ minden részéről. Egy személyi számítógép és egy modem segítségével bárki csatlakozhat egy kiszolgáló komputerhez, amelynek segítségével más információs szolgáltatások igénybevétele is lehetővé válik. Az internet mindenki számára lehetővé teszi az információk adását és vételét.

32

„A nyelvészet és a számítógépes lexikográfia jelenlegi fejlődése magával hozza nyelvészeti bázisok szilárd használatát, amilyenek például a nagy vonatkoztatási korpuszok és a szövegadatbázisok. A fejlődés pénzügyi beruházásokat igényel, olyan eszközök megtartását és fejlesztését, amelyek előreláthatóan megkönnyítik a konzultációt és az analízist. Eddig a belépés és a konzultáció csak azon a helyen volt lehetséges, ahol a források fizikailag megtalálhatóak voltak, vagy pedig CD-n való memorizálás után”. [Picchi 2000: 109]⁴⁰

Szem előtt tartva egyrészt a hálózat adta lehetőséget, másrészt az előnyt, amit az emberi diszciplínák általában élvezhetnek a nyelvészeti források hozzáférhetőségével és elterjedésével, megszületett az idea – az interneten hozzáférhető eszközök készítése; amelyek együtt jelennek meg a forrásokkal és a belépési és feldolgozási eszközökkel. Már megkezdődött azoknak a szövegtörzseknek a készítése, amelyek megjelenhetnek az interneten. A nyelvészek számára fontos, hogy a belépési és feldolgozó programok nyelvészeti szempontból dolgozzák fel az anyagokat. (Ilyen program például a pisai Istituto di Linguistica Computazionale-ban kifejlesztett PiSystem. [http://lingue.ilc.pi.cnr.it/pisystem/]). Ezzel a programírók ösztönözni akarják a nyelvészeket arra, hogy ne csak a saját adataikkal dolgozzanak, hanem az egész világ rendelkezésre álló információiból válogassanak. Ennek az lesz a következménye, hogy egyre többen fogják kutatási eredményeiket a világhálóra feltenni.

A telematika fejlődésének másik lehetséges kapcsolódási pontja a lexikográfusok számára a mobiltelefonok eszközként való használata. A

CeBIT 2001 hannoveri kiállításon bemutatták a mobiltelefonok legújabb generációját. Ezeknek a harmadik generációs készülékeknek a piaci bevezetésére még várni kell, mivel túlságosan drágák az ilyen típusú rendszerek. Népszerűek viszont a két és feledik generációt képviselő csomagkapcsolt mobil adatátvitel (GPRS) megvalósítására alkalmas telefonok. A fiatalság körében igen népszerűek a WAP rendszer használatára alkalmas készülékek, melyekkel például egyes internetes oldalak is elérhetőek a világhálón. A jövő egyik lehetséges útja az interneten elérhető szótárak használata mobiltelefonon keresztül. Ennek a lehetőségnek egyik előfutára például az a Motorola telefon, amelynek minden szolgáltatását egyetlen kezelőfelületen, az érintésérzékeny képernyőn lehet elérni editáló ceruzával. [vö. Kapitány Szabó 2001]

Kétnyelvű adatbázisok

Az utóbbi években a számítógépes nyelvészeti területén új tendencia a vonatkoztatási szövegtörzsek készítése, valamint szöveg-adatbázisok feldolgozására alkalmas eszközök készítése abból célból, hogy nyelvészeti információkat lehessen elkülöníteni, tömöríteni, és kifejezni. Óriási beruházások történtek nagyméretű, *egynyelvű* vonatkoztatási korpuszok létrehozására. Ezek a korpuszok nem kizárólag a lexikográfia szempontjából fontos információs források.

Jelenleg a gépi fordítás és a kétnyelvű lexikográfia kutatói ugyanilyen típusú *kétnyelvű* szövegarchívumok készítését kezdték el. A kétnyelvű korpuszok fontos információforrást jelenthetnek a terminusok, kifejezések, nyelvészeti összetételek fordításához, úgy, hogy más kontextuális elemeket is figyelembe lehet venni, mint amilyen például a stílus vagy a regiszter. Megkezdődtek az első vizsgálatok a kétnyelvű szövegtörzsekön (főként az EU jogi dokumentumainak többnyelvű adattárát használják ilyen célra), ez az új tendencia pedig gyorsan elvezethet a kétnyelvű szótárkészítés gyökeres megváltozásához. Új szemlélet érvényesül, nem feltétlenül szó-szintű vizsgálatok folynak, hanem szöveg-szinten analizálják az egyes korpuszokat. Különösen fontos ez a műszaki nyelvészetben, a terminológiai szótárak készítése során, hiszen ezen a területen a legszemléletesebb Kiefer Ferenc azon megállapítása, mely szerint az összetett szavakat nem mindig és nem feltétlenül írjuk egybe, és „összetett szóról van szó, akár egybeírjuk az összetételi tagokat, akár nem, ha a szó egy fogalmat jelöl”. [Kiefer 2000: 38]⁴¹

Szükségessé vált olyan informatikai feldolgozó-analizáló programok készítése, amelyekkel kétnyelvű szövegtörzseket lehet analizálni, és a különböző nyelvekben keresztkeresések alapján nyelvészeti jelenségeket lehet meghatározni. Ezek lehetséges alkalmazási területei:

- kétnyelvű szótár szerkesztése (lexikográfia);
- egy második nyelv tanításának didaktikai munkálatai;

33

- fordítási tevékenység;
- fordításelmélet;
- gépi fordítás kutatása;
- soknyelvű szövegarchívumok vizsgálata.

Az első többnyelvű korpuszon végzett kísérletek és alkalmazások kétnyelvű párhuzamos szövegarchívumokon történtek. *Párhuzamos szövegeknek* hívják azokat, amelyek egy eredeti nyelvű forrásból (source language) és annak egy más nyelvre fordított változatából (target language version) állnak. Az ilyen típusú kutatásoknak az a célja, hogy a párhuzamos szövegekből olyan szövegadatbázisokat hozzanak létre, amelyek kontrasztív elemzést tesznek lehetővé, és az egyik nyelvben való keresés során rögtön a másik nyelvű szövegben is megtalálják a megfelelő részt. Ennek nagy jelentősége van többnyelvű környezetben, például az EU-ban, ahol „machine readable form”, vagyis gépi formában állnak rendelkezésre például jogi szövegek. [Picchi 2000] A „target” azonban sokszor nem tükrözi jól az adott nyelv jellegzetességeit, hiszen a fordítás során az eredeti nyelv befolyásolja az eredményt. Ezért jobb két- vagy többnyelvű megbízhatóan összevethető szövegtörzseken dolgozni. Az összevethető szövegeknek azonos jellegzetességeiknek kell lenniük, például azonos szerző, téma, stílus, vagy nyelvezet.

34

Nyelvipar

Az Európai Közösség jelentősen támogatta és támogatja az alapkutatásokat a számítógépes nyelvészet területén. El is nevezték „nyelviparnak” az ezen a területen folyó tevékenységet. „Language and Technology 2000 a neve annak a kisszerűnek aligha nevezhető projektumegyüttesnek, melyet az Európai Unió arra szán, hogy az ezredfordulóra várható irdatlan információtömeget a számítógép a nyelv bizonyos szintű megértésén keresztül a jelenleginél lényegesen intelligensebben tudja kezelni. A cél az, hogy azt a hátrányt, amelyet a számítógépes nyelvészeknek Európa soknyelvűségéből következően kell leküzdeni, előnyre változtassuk” [Prószéky 1996: 30–31] írta Prószéky Gábor 1996-ban. Azóta még nagyobb számban folynak a nyelvtechnológiai alap kutatások és fejlesztések, és számuk és volumenük várhatóan a továbbiakban még az eddigiekben tapasztaltaknál is jelentősebben növekszik.

A számítógépek hirtelen gyors elterjedése köszönhető a hardver és a szoftver, valamint az operációs rendszerek gyors fejlődésének, leegyszerűsödésének és elterjedésének. Az informatikai eszközök használata először a nagy kutatóközpontokra korlátozódott, majd egyre szélesebb körben terjedt el, míg végül eljutott az egyes kutatókhoz is. Ebben a helyzetben megváltozott az intézetek szerepe. A korábbiól eltérően, amikor a teljes folyamatot a tervezéstől a kivitelezésig végezték, újabban a kutatóintézetekben meghatározzák a feldolgozás és a kódolás

standardját, olyan nyelvi anyagokat készítenek, amelyeket a tudományos közösség rendelkezésére bocsátanak további feldolgozás céljából, hogy azok bekerüljenek a kutatás és az egyetemi eszközfeldolgozás körforgásába. [vö. Picchi 2000] A nagy kutató-fejlesztő intézetek egyre több és újabb ilyen, mindenki számára hozzáférhető szövegfeldolgozó (irodalmi és/vagy nyelvészeti) programot készítenek, fejlesztenek tovább. Ezek közül, a hasonló rendszerek működési elvének bemutatásaként, szemléltetésül, a pisai ILC-ben kifejlesztett PiSystem működési rendszerét nézzük meg részletesebben. [vö. 3.4.1 fejezet] A PiSystem háromféle eszközcsoportot használ a vizsgálataihoz: az első csoport a DBT-ben (Data Base Testuale) összpontosuló szövegelemző; a második csoport többféle procedúra sorozata – ezen informatikai eszközöknek jó példája a lexikográfiai munka azon állomása, amelyben a szövegrendszer és a lexikai rendszer összetevői integrálódnak; a harmadik csoport a lexikai adatok feldolgozását és használatát tartalmazó folyamatok sora, az LDB (Data Base Lessicale), amely egynyelvű és kétnyelvű vizsgálatokra is alkalmas. Az új megjelenítő és mark-up standardokkal kompatibilis (SGML, SGML-TEI).⁴²

A PiSystem szövegelemző program segítségével elvégezhető a szöveganalízis, majd amikor a DBT struktúrája automatikusan berendeződik, egy sor vizsgálat elvégzése lehetséges. Gyakorisági listákat készíthetünk például különféle rendezési elvek szerint: alfabetikust, vagy pedig minden felbukkanó formát csökkenő sorrendbe rendezve a gyakoriság alapján, úgy, hogy legelől a leggyakoribb szavak legyenek. (Ez a módszer elsődlegesen a XX. század hetvenes éveit jellemezte, azóta egyre bonyolultabb, precízebb vizsgálati módszerek léteznek.)

A DBT segítségével a vizsgálatot nem csak egyetlen szövegen lehet elvégezni, hanem teljes korpuszon is. A vizsgálat véges idő alatt véghez vihető, helytakarékos, optimalizált időfelhasználás jellemzi, integrálható más rendszerekhez, lekérdezhető. Az első szinten a keresés szó szinten történik. A második szinten szavak vagy szócsoportok kereshetőek, melyek relációkba vagy hierarchikus rendbe tömörülnek. Strukturált és nem strukturált, annotált és nem annotált, latin és nem latin abc-s szövegekre is alkalmazható, valamint kiegészíthető olyan más segédrendszerekkel, melyektől még gyorsabbá válik, például automata szótárakkal, thezauruszokkal, definiált konceptuális strukturákkal.

1.3.2. TERMINOLÓGIAI ADATBÁZISOK, KONCEPTUÁLIS SZÓTÁRAK

Az eddigiekben kevés szó esett azokról az újfajta rendszerekről, melyeknek létrejötté szintén az utóbbi időszakra esik.

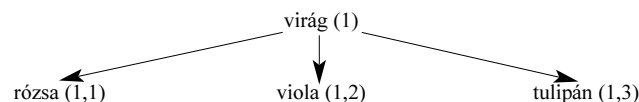
A *terminológiai adatbázisok* elsősorban az Európai Unión belüli nyelvi és szaknyelvi egységesítéssel függenek össze. Azért, hogy egységes szaknyelvi terminológia használatát ösztönözzék, és könnyebbé

35

tegyék a különböző nyelveken születő szakszövegek fordítását, vagy a párhuzamos szövegek létrejöttét, különböző nyelvi adatbázisokat hoznak létre. Ezek az adatbázisok egyrészt tartalmazza az egyes szakterületeken alkalmazott szavakat és kifejezéseket, másrésztől más szakterületeken használatos szinonimájukat, ezen kívül pedig ajánlásokat is megfogalmaznak az egyes terminusok használatára vonatkozóan. Az ISO minőségbiztosítási rendszer úgy definiálja a terminológiát, mint a szaknyelvekben rendszerint használatos fogalmak és terminusok tudományos tanulmányozását.⁴³

A *konceptuális szótárak* a modern thezauruszokhoz hasonlóan metodológiai (fogalomköri) szótárak. Rendszerük miatt kizárólag számítógépes alkalmazásban elterjedtek. A szavak jelentésen alapuló hierarchikus rendszerét kihasználva, egymás közti kapcsolatukat definiálják matematikai módszerekkel. Ilyen nyelvészeti fogalmak a *hiponima*, *hiperonima*, *kohiponima*. Például „a *rózsa*, *viola*, *tulipán*, mint hiponimák alá vannak rendelve a *virág*-nak, a *virág* pedig ezeknek hiperonimája. Egymás közti viszonyukat illetőleg a *rózsa*, *viola*, *tulipán* kohiponimák”. [Károly 1980: 147] Ha ezt a viszonyt ábrázolni akarjuk, a következőképpen tehetjük meg:

36

Hasonló, természetesen bonyolultabb rendszereket készítenek 3000-7000 szavas átlagterjedelemben, és hasonló módon kódolják a szavak egymás közti viszonyait.

2. A LEXIKÁRÓL ÉS A TERMINOLÓGIÁRÓL

2.1. A SZÓTÁRKIADÁS ÁTTEKINTÉSE OLASZ-MAGYAR PÉLDÁKON

2.1.1. A RÉGEBBI KOROK SZÓTÁRAI

Általánosságban elmondhatjuk, hogy a kétnyelvű szótárak Itáliában a XV. század során kezdtek elterjedni. Ezek különböztek a mai értelemben vett szótáraktól: főleg utazók és kereskedők számára készült olasz-német nyelvű társalgási nyelvkönyvek voltak. Az elsőt Velencében adták ki 1477-ben, *Introito e porta* címmel.

A magyarországi lexicográfia [vö. Sági 1922] a tulajdonképpeni kezdetektől, vagyis a XVI. század végétől, leginkább a latin és a német nyelvű szótárakra helyezte a hangsúlyt, elsősorban történelmi-kulturális okoknál fogva. Igaz, jelentek meg többnyelvű szótárak, melyekben a magyar és az olasz nyelv egyaránt helyt kapott, de ezek nem a magyarországi szótárkiadás termékei. Ilyen többnyelvű szótár volt például Pesti Gábor műve, a *Nomenclatura sex linguarum* [Pesti 1538], és a legismertebb, egyszerűen csak „Calepinus”-ként emlegetett, Ambrosius Calepinus által szerkesztett szótár, melynek sokadik, 1586-os tíz nyelvű kiadásában tünt fel együtt a magyar és az olasz nyelv.⁴⁴ A későbbi évszázadokban is jelentek meg a Calepinushoz hasonló szótárak, szójegyzékek [pl. Verantius 1595], mégis, a kétnyelvű szótárkiadásban csak a XIX. és XX. század hozta meg az olasz és a magyar nyelv számára az igazi lehetőséget. Az első olasz-magyar kétnyelvű szótárak a Fiumében működött kétnyelvű gimnáziumhoz kötődnek: az első magyar-olasz és olasz-magyar szótár 1884-ben, illetve 1887-ben jelent meg Fiumében. [Lengyel et al 1884, Benkó et al 1887; vö. Fábrián 1986-87, 1990] Az utána következő húsz évben több kisebb szótárt is készítettek fiumei tanárok, majd 1910-ben Körösi Sándor szerkesztette az első nagy szótárt, melynek csak olasz-magyar része jelent meg. [Körösi 1912] Az I. világháború után Honti Rezső kis szótárát többször kiadták. [Honti 1913?, Honti 1920 (1927, 1936, 1938, 1942, 1948), Honti 1921] 1930-ban Koltay-Kastner Jenő olasz-magyar szótára, majd 1934-ben magyar-olasz szótára jelent meg. [Kastner 1930, Kastner 1934], melyekből az olasz-magyar részt 1938-ban, a magyar-olasz részt 1940-ben Szabó Mihály és Virányi Elemér átdolgozásában adták ki újra. [Koltay-Kastner et al 1938, Koltay-Kastner et al 1940] A második világháború alatt is voltak szótári kezdeményezések, például Király Rudolf kisszótára [Király 1944]; ezen kívül 1912 és 1945 között több más szótár és szakszótár is napvilágot látott. [pl. Pauleting 1912]

37

Az 1950-es években Magyarországon az Akadémiai Kiadónál elindult a nagyobb méretű szótárak kiadása: olasz nyelvből 1952-ben Herczeg Gyula kétkötetes olasz-magyar szótára jelent meg, amit 1955-ben függelékkel bővítettek; 1958–59-ben Herczeg olasz-magyar és magyar-olasz küsszótárai láttak napvilágot, majd a Herczeg-féle szótár átdolgozásra került 1967-ben. [Herczeg 1952, Gáldi 1955, Herczeg 1958 (1964, 1966, 1975, 1978, 1984, 1987), Herczeg 1959 (1963, 1966, 1974, 1978, 1984, 1987), Herczeg 1967 (függelékkel bővítve: 1978, 1984)] Koltay-Kastner Jenő magyar-olasz szótárát 1963-ban vehették kézbe az érdeklődők. [Koltay Kastner 1963 (függelékkel bővítve: 1981, 1986)]⁴⁵ Ezután már csak utánnomások jelentek meg. A fent említetteken kívül érdemes megemlíteni Havas Lívia, illetve Fábíán Zsuzsanna és Vásárhelyi Lívia útszótárait. [Havas 1967 (1972, 1975, 1977), Vásárhelyi & Fábíán 1982 (1992, 2001)] Közben poliglott (többnyelvű) szótárak is feltűntek a piacon, melyek közös jellemzője, hogy elsősorban külföldi szótárak bővítései magyar nyelvvél. [pl. Móra 1974 (1977, 1984), Priszter 1983]

Az olaszországi szótárkiadás sokkal szélesebb körű volt (és maradt is) a magyarországinál. Jóval több egy- és kétnyelvű szótár jelent meg az olasz piacon – a magyar nyelvű szótárak iránt azonban nem mutatkozott nagy érdeklődés. Olasz utazók, mint Luigi Ferdinando Marsili szótártöredékei maradtak fenn [vö. Rozsnyói 2000], a már említett Calepinus-féle tíz, illetve tizenegy nyelvű szótár, a XX. század közepén három kisebb szótár [Mattoli 1937 (1941), Logos 1938 (1941, 1957), Közhasználati szavak 1956]⁴⁶, valamint a legutóbbi időszakból Kovács Zsuzsanna magyar-olasz szótára. [Kovács Romano 1991]

Az olaszországi XVIII-XIX. századi szótártörténetéről Paolo Zolli. [Zolli 1971-72, 1973, 1978, 1984]⁴⁷ írásai, Magyarországon pedig Melich János [Melich 1907], és Gáldi László [Gáldi 1957] szótártörténeti munkái jelentősek. Az olaszországi kétnyelvű szótárakról Carla Marelló [Marelló 1989] írt bővebben; általános lexikográfiai művet Giovanna Massariello Merzagora [Massariello Merzagora 1983], Bruno Migliorini [Migliorini 1951], Magyarországon Ország László [Ország 1966], és Magay Tamás [Magay 1966, 1967]⁴⁸ írtak.

2.1.2. AZ UTÓBBI TÍZ ÉV OLASZ KÉT- ÉS TÖBBNYELVŰ SZÓTÁRAI MAGYARORSZÁGON

Az 1990-es évekre a közkézen forgó kétnyelvű szótárak száma szűkségszerűen elavult. A nemzetközi szótárpiachoz képest Magyarországon ritkán és kevés szótár jelent és jelenik meg. A hazai kiadásra kerülő kétnyelvű szótárak legnagyobb része az angol és a német nyelvi területre esik. A kisebb mértékű gazdasági, ipari és kulturális kapcsolatok miatt olyan nagy nyelvek is háttérbe szorulnak a magyarországi nyelvi szolgáltatásban, mint például a spanyol. Az olasz-magyar lexi-

kográfia fejlődése aránytalanul elmarad a lehetőségtől. Ennek okát abban kereshetjük, hogy bár az olasz fél érdekelt a közös nyelvi infrastruktúra fejlesztésében, a nyelvi fejlesztés kutatási, szellemi és anyagi kapacitása mégis más, számukra fontosabb nyelvterületek felé fordul. Másrészt a magyarországi lexikográfiai műhelyek egymástól elszigeteltek, elapróztak, ezért teljesítményben nem tudnak bekapcsolódni olyan nemzetközi (pl. kétoldalú olasz-magyar) kooperációba, amelyben megteremtődne a gyümölcsözőbb szótárkiadás lehetősége.

A rendszerváltás eredményeképpen a szótárkiadásban is, mint annyiban más területen, megszűnt az állami monopólium. A piaci igény következtében több, kisebb szótár készült el, amelyek többségükben terminológiai szótárak és bizonyos területek szakmai szókinéséből merítnek. Nagy részük gazdasági jellegű, például közgazdasági, banki, bonyolítói; más részük egyéb szakterületekhez kapcsolódik, például fizika, matematika. Ezekhez a kisebb szótárakhoz nem egyszerű hozzájutni, hiszen nincs egységes nyilvántartás, közülük több magánkiadásban látott napvilágot. Így nehéz remélni, hogy teljes képet lehet adni az utóbbi tíz év olasz-magyar szótárkiadásáról, hiszen bárhol lehetnek szűk szakmai berkekben forgó kiadványok, glosszáriumok, és még több lehet a meg sem jelentetett, munkapéldányként sokszorosított szólista. Mégis, kíséreljünk meg valamiféle képet adni az utóbbi tíz év magyarországi olasz nyelvű lexikográfiájának fejlődési tendenciáiról.

Álljon itt a XX. század utolsó évtizedében Magyarországon megjelent olasz szótárak listája, megjelenésük sorrendjében:⁴⁹

- Lukács Katalin: Magyar-olasz szó- és kifejezésgyűjtemény a kereskedelem, vendéglátás, szállodában és idegenforgalomban dolgozók részére. KITV, Budapest, 1990. 124 p.;
- Ötnyelvű menedzserszótár. Aqua, Budapest, 1991. 490 p.;
- Iker Bertalan – Szendrő Borbála: Olasz-magyar módszertani tematikus képes szótár. Szendrő Borbála, Budapest, 1991. 250 p.;
- Józán Gábor: Bonyolítói szószeret. Olasz-magyar, magyar-olasz. OTK, Budapest, 1991. 101 p.;
- Hatnyelvű szinkronszótár. Magyar, angol, francia, olasz, spanyol, német. Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, 1992. 470 p.;
- Kulcsszavak a nemzetközi kereskedelemről (angol-magyar-német-francia-spanyol-olasz-orosz kiadás). Magyar Gazdasági Kamara, Budapest (?), 1993 (?) 375 p.;
- Hidasi László: Olasz-magyar, magyar-olasz gazdasági zsebszótár. Közgazdasági és jogi könyvkiadó, Budapest, 1993. 142 p.;
- Fóris Ágota – Kozma Ida Zsuzsanna: Magyar-olasz-angol fizikai küsszótár. Pocket reference english-hungarian-italian dictionary of physics. Piccolo dizionario di fisica. KL-négyzet Bt., Pécs, 1994. 116 p.;
- Bank-kislexikon: magyar-német-angol-francia-olasz-spanyol. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1994. 261 p.;

- Ablonczyné Mihályka Livia – Scholtz Kinga: 1000 domande – 1000 risposte. Lexika Tankönyvkiadó, Székesfehérvár, 1995. 256 p.;
- Hatnyelvű üzleti kommunikáció. Magyar, angol, német, olasz, francia, spanyol. Intermarkpress 2000, Budapest, 1995. 422 p.;
- Juhász Zsuzsanna: Magyar-olasz közgazdasági szótár. Aula Kiadó, Budapest, 1995. 402 p.;
- Magyar-olasz közgazdasági szótár. (CD-ROM) Scriptum Kft., Szeged, 1996.;
- Olasz-magyar közgazdasági szótár. (CD-ROM) Scriptum Kft., Szeged, 1996.;
- Fábíán Zsuzsanna: Olasz-magyar melléknévi vonzatszótár. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1996. 238 p.;
- Affranio, Roberto – Fábíán Zsuzsanna: Magyar-olasz melléknévi vonzatszótár. Vocabolario ungherese-italiano delle reggenze degli aggettivi. Budapest, 1996. 160 p.;
- Juhász Zsuzsanna: Olasz-magyar közgazdasági szótár. Aula Kiadó, Budapest, 1997. 385 p.;
- Pelles Tamás – Szörényi Bernadett: Olasz-magyar, magyar-olasz matematikai kisszótár. Pelles Tamás, Pécs, 1997. 86 p.;
- Ötnyelvű könyv- és papírrestaurálási szakszótár. Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, 1997. 375 p.;
- Mihály Zsolt (szerk.): Vasúti szakszótár: magyar-angol-német-francia. UIC Railex – MÁV Rt., Párizs – Budapest, 1997. 862 p.
- UIC railway dictionary: English, German, French, Czech, Polish, Romanian, Esperanto, Hungarian / [par] Union Internationale des Chemins de fer. UIC – MÁV Rt., Párizs – Budapest, 1997. 911 p.
- Angelini, Maria Teresa – Fábíán Zsuzsanna: Olasz igei vonzatok. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1998. 230 p.;
- Sciacovelli, Antonio: Olasz-magyar szójegyzék az EU Magyarországról írt véleményéhez. (Szerk.: Pusztay János) EUVocS, Szombathely, 1998. 227 p.;
- Juhász Zsuzsanna: Olasz-magyar, magyar-olasz műszaki zsebszótár. Tinta, Budapest, 1999. 87+83 p.;
- Herczeg Gyula – Juhász Zsuzsanna: Olasz-magyar szótár. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2000. 1085 p.;
- Koltay-Kastner Jenő – Juhász Zsuzsanna: Magyar-olasz szótár. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2000. 1115 p.

2.1.3. A HAZAI KIADÁSÚ OLASZ-MAGYAR SZÓTÁRAK ÁLTALÁNOS JELLEMZŐI

A kisebb, egyszerű szógyűjtemények, melyeket szerzőik gyakorlati használatra szántak, elsősorban az utóbbi tíz év gazdasági és politikai változásainak következményeként jöttek létre. Jelentőségük nagy, a szóanyag, amit tartalmaznak, az olasz-magyar lexikográfia értékes része. A

gazdasági jellegű terminusokat tartalmazó szövszedetek az új gazdasági berendezkedésnek, a megváltozott tulajdonviszonyoknak és lehetőségeknek felelnek meg, létrejöttüket az olasz-magyar kereskedelmi-ipari kapcsolatok hirtelen növekedése segítette elő. A *Bonyolító szövszedet* a kereskedelem, áruozgásban leggyakoribb kifejezéseket tartalmazza, az *Olasz-magyar, magyar-olasz gazdasági zsebszótár* már a szerződések kötéséhez szükséges „mindennapi” jogi kifejezések közül is jópárat felvesz a címszavai közé. Az *Olasz-magyar szójegyzék az EU Magyarországról írt véleményéhez* szintén terminológiai szótár, az *AGENDA 2000 Országvélemény* anyagának kétnyelvű feldolgozása.⁵⁰

Nézzünk néhány példát azok közül a szavak közül, amelyeket az új szótárak szükségesnek láttak megjelentetni:

- akkreditív, alku, árajánlat, árfolyam, árnyilatkozat, áruházas, bankcekk, bizományosi raktár, biztosítás, devizahatóság, döntőbíró, egyedárúsítási jog, exportcikk [Józan 1991];
- ÁFA, államosítás, állat-egészségügyi igazolás, állatállomány, állóeszköz, árjegyzék, árutözsde, bankgarancia, behajthatatlan követelések, bejegyez egy céget, bér munka, cég, csődtörvény, késedelmi kamatok, késztermék [Hidasi 1993];
- adatbázis, adatvédelem, adóhatóság, bánásmód, behozatali, beruházás, a nukleáris berendezések biztonsága, Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság, kamara, kamattámogatás, keretprogram, ágazati kommunikáció. [Sciacovelli 1998]

Méret alapján osztályozva elsősorban kisebb szóanyaggal jelentek meg szótárak. A többször, változatlan formában kiadott bonyolító szövszedet körülbelül 1300 szót tartalmaz, a fizika kisszótár és a műszaki zsebszótár 1800-at, a matematikai kisszótár 1600-at, a gazdasági zsebszótár szóanyaga 1200 szó körül van. A nagyobbak közül a Juhász-féle közgazdasági szótár kb. 14000 szóval dolgozik, a legnagyobb, az olasz-magyar szótár és párja, a magyar-olasz szótár pedig körülbelül 60000 címszót tartalmaz.

A *nyelvek száma* alapján egy részük kétnyelvű (olasz-magyar), mások többnyelvűek: a fizika kisszótár 3 nyelvű (olasz-magyar-angol), a menedzserszótár ötnyelvű (magyar-német-francia-olasz-angol).

A megjelent szótárak többsége *betűrendes* szótár, kettő közülük – a módszertani tematikus képes szótár és a *1000 domande...* társalgási zsebkönyv – tematikus szótárak.

Mindegyik kiadott mű alapvetően *aktív (dekodoló)* típusú szótár.

Speciális szakszótárnak tekinthetjük a melléknévi vonzatszótárt és az igei vonzatszótárt. *Általános (köznyelvi) szótárnak* egyedül az Akadémiai Kiadó szótára tekinthető, minden más megjelent mű szakszókincset gyűjt össze, a matematika, fizika, műszaki terület, gazdaság, közgazdaság területéről. A Herczeg Gyula és a Koltay-Kastner Jenő vezetésével létrehozott olasz-magyar és magyar-olasz szótárak átdolgozott, kiegészített, modernizált változata készült el Juhász Zsuzsanna főszerkesztésével. Régóta várt munka, hiszen az eredeti szótárak utolsó kiegészítésétől fogva is jónéhány év eltelt már, a szókincs, a szóhasz-

nalat pedig igen nagymértékben módosult azóta.

A megjelent anyagok újak, kivéve a középszótárét, amely a már előzőleg létező olasz-magyar és magyar-olasz szótárak átdolgozásaként jelent meg.

Többségük *nyomatott* formában kiadott, a *Morphologic Államigazgatási szótára* és a *Scriptum Közgazdasági szótára* azonban csak CD-ROM-on hozzáférhető.

2.1.4. A MAGYAR-OLASZ, OLASZ-MAGYAR KÖZNYELVI SZÓTÁR

A köznyelvi szótár [Herczeg & Juhász 2000, Koltay-Kastner & Juhász 2000] esetében a szerkezet igen jól átlátható, maga a könyv szép kivitelű, a technikai munka jól sikerült. A főszerkesztői előszó után találjuk a tájékoztatót a szótár használatához a címszavakról és a szócikkek felépítéséről, majd a szótárban használt jelölések és rövidítések jegyzékét. Utána következik maga a szótári rész. Amit mégis hiányosnak: jó volna mélyebben megismerni a szerkesztői koncepciót, a tudományos-szakmai háttérrel, a forrásként használt anyagokat, a referenciaként alkalmazott szótárakat, esetleg adatbázisokat is beleértve. A két rész (olasz-magyar és magyar-olasz) makrostruktúrája különbözik ugyan, de nem lényegesen tér el az átdolgozottaktól. Két kötet helyett egykötetesek, kötésük, papírjuk sokkal jobb minőségű a régieknél, ezért kellemesebb kézbevenni őket. A tördelés jobban átláthatóvá teszi a szerkezetet, mint a régebbi kiadások esetében. A használat során komoly segítség a gerincen végigfutó betűk helyének jelölése.

Nézzünk meg egy-egy példát az átdolgozott szótár olasz-magyar, illetve magyar-olasz változatának szócikkeiből:

bevetett *mn* 1. seminato; ~ **föld** v. **terület** terreno
seminato 2. ~ **ágy** letto rifatto 3. *kat.* impegnato
[Koltai-Kastner & Juhász 2000]

bari•le *h fn* 1. hordó; ~ **da vino** boroshordó 2. hordónyi,
hordóban levő folyadékmennyiség; **un** ~ **di vino** egy hordó
bor 3. változó űrmérték 4. barel *harila•ccio, barile•tta,*
barile•tto, barilo•tto, barilo•zzo ▶
[Herczeg & Juhász 2000]

Mindkét szócikk mutatja a mikrostruktúra jellegzetességeit. A címszavak kövér betűtípussal vannak szedve, utána található névszók esetében a toldalékok, igék esetében a személyragok, valamint a szófaji jelölés. Ha több szófajhoz tartozik a címszó, római számokkal különítették el egymástól a főneveket, mellékneveket stb. Gyakran jelölték a szavak stílusértékét vagy szakmai besorolását. Több esetben találunk használati példát a szócikkben, esetleg közmondást vagy szólást. A szavak különböző használati értékű megfeleltetéseit római számokkal sorszá-

mozták. Sokféle információt tartalmaz: grammatikai információt, jelentéseket, stilisztikai és szakterületi besorolásokat, magyarázatokat, körülírásokat, és jelöli az olasz szavak hangsúlyos magánhangzóit is.

Az általános nyelvi anyag általában bőséges és hasznos a szótár forogatója számára, de kisebb hiányosságok előfordulnak: több esetben található olyan példa, ahol első helyen szerepel a régies, vagy elavult jelentés, és második, harmadik helyen az új, a jelenleg használatos. Ilyen például „*telegrafare: sürgönyöz, megsürgönyöz, táviratozik, megtáviratoz*”.

2.2. AZ OLASZ NYELVŰ SZAKSZÓTÁRAK

A szakszótárak és a köznyelvi szótárak struktúrájában jelentős különbségek mutatkoznak mind a makrostruktúra, mind a mikrostruktúra szintjén. A szakszótárak szemantikai jellemzői jellegükénél fogva sohasem olyan gazdagok, mint a köznyelvi szótáraké, például a jelentésvariánsok, a jelentésmegkülönböztetés, a szinonimák esetében. A szakszótárakban bővebb grammatikai vagy stilisztikai információ megadása nélkül a címszót egyszerűen a másik nyelvi megfelelő követi, esetleg több idegen nyelvű megfelelő vagy szinonima megadásával. Az alábbiakban több kisebb szakszótár makro- és mikrostruktúrájának elemzése illusztrálja ezeket a jellemzőket.

2.2.1. AZ OLASZ KÉT- ÉS TÖBBNYELVŰ SZAKSZÓTÁRAK SZERKEZETE

A megjelent kis szótárak többsége egyszerű szójegyzék⁵¹ – mint például a *Közgazdasági szótár* [Juhász 1997, Juhász 1999] vagy a *Bonyolítói szószerdet*. [Józan 1991] Makrostruktúrájukra jellemző az alfabeta sorrendbe rendezett szavak, kifejezések és megfelelőik együttese. Mindegyik olasz-magyar és magyar-olasz változatban is megjelent. Egyszerű szógyűjtemények, melyeket gyakorlati használatra szánt a szerzőjük. A kisebb szójelölések esetében sokszor az adott területen dolgozó volt az, aki igen hasznosan, összegyűjtötte a többnyire általa is használt szakszavakat. Az *Öt nyelvű menedzserszótár* [Öt nyelvű menedzserszótár 1991] terminológiai szótár, szinonimákat, homonim és poliszém alakokat elvéve tartalmaz csak: magyar nyelvű címszavakkal dolgozik, a másik négy nyelvből szóműtató listát találunk. Az *Olasz-magyar szójegyzék az EU Magyarországáról írt véleményéhez* [Sciacovelli 1998] három részes: egy olasz-magyar, és egy magyar-olasz részt tartalmaz, valamint válogatást az *Országvélemény* olasz nyelvű szövegéből. Szócikkei címszavakból, a címszavakon belül pedig alcímszavakból állnak. Jelöli a szótár a többes számot (t.sz.). Mikrostruktúráról csak a szerkezetük alapján is elemezhető szótárak esetében van értelme beszélni, az egyszerű szószerdetek esetében nincs. A szócikkek első szava a szócikkfejlétekben található címszó – ez kivé-

tel nélkül mindegyik szótárnál megtalálható, félkövér betűtípussal szedve. A menedzserszótár [Öt nyelvű menedzserszótár 1991] sorszámozza az egyes szócikkeket. Nézzünk ebből egy jellemző példát:

„131. **alapító tőke** – das Anlagekapital – le capital d'entreprise – il capitale di fondazione – original capital”

Az EU szójegyzék [Sciacovelli 1998] szócikkei bokrosítottak:

„**appalti** (*t.sz.*) közbeszerzések; közbeszerzési szerződések [verseny tárgyalások], ~ *pubblici di forniture* szállítási szerződések, ~ *pubblici di lavori* közmunkák [köz munkaszerződések], ~ *pubblici di servizi* szolgáltatási szerződések”

A tudományos és a műszaki szótárak anyagából emeljünk ki néhány jellegzeteset a címszavak közül, először a fizika kisszótár, majd a matematika kisszótár anyagából:

abszolút zérusfok, adhézió, állandó mágnes, általános energiamegmaradás elve, általános szabad úthossz, egyenesvonalú mozgás, fázisáram, fáziseltolódás, lézer, longitudinális hullám, nukleáris sugárzás [Fóris & Kozma 1994]; abszolút gyakoriság, átfogó, átló, befogó, binomiális, bizonyítás, csomópont, csúcscsögek, derékszögű, differenciálegyenlet, egyenes hasáb, halmazelmélet. [Pelles & Szörényi 1997]

44

Az *Olasz-magyar, magyar-olasz műszaki zsebszótár* [Juhász 1999] szerkezetére nézve egyszerű szójegyzék, tartalmát tekintve elsősorban a technika területéről, szűkebben a mechanika, a gépészet területéről merített szavakat, például:

acélötvözet, ácsfűrész, agyagtégla, antennacsatlakozás, áramkör, balesetvédelem, befecskendezés, biztonsági zár, cipőfelsőrész, csiszolóváson.

Nem kerülhetjük meg az Olaszországban kiadott szakszótárakat, azonban a feldolgozandó anyag hatalmas volumene miatt itt csak érintőlegesen említhetők. Jelentős a számuk az olasz-angol és angol-olasz műszaki, illetve kereskedelmi szótáraknak [pl. Denti 1965, Ragazzini & Russi 1983, Ragazzini & Gagliardelli 1989, McGraw-Hill Zanichelli 1980, Marolli 1995], amelyek már jó néhány kiadást mértek. A *Dizionario visuale* [Diz. Vis. 1993] kétnyelvű képes szótár az új típusú szótárak jellegzetes példája. Az angol egynyelvű eredetiből fordították, és egybevetették az egynyelvű francia változattal. Tematikus (fogalomköri) terminológiai szótár, előzménye egy fekete-fehér szótár volt az 1986-os kiadásban. A legújabb, átdolgozott változatban színes képekkel, 896 oldalon találhatjuk meg a különböző, a mindennapi életben is használatos terminológiákat. 3500 színes képen mutat be körülbelül 600 témát 28 fejezetben. Az ábrákon a különféle tárgyak és részleteik, valamint azok angol és olasz megnevezése látható, így körülbelül

50000 szó illetve kifejezés található benne. A szótár célja a helytelenül használt vagy kevéssé ismert szakkifejezések helyes alakjának megadása, és a használok szókincsének gyarapítása. Szép illusztrációk, igényes kivitel, precíz terminológiák, gazdag szóanyag jellemzi. A kötet elején tartalomjegyzék található, amelyben az egyes témaköröket különböző színek jelzik, a gerincen pedig ugyanezek a színek mutatják, melyik témakör hol található. A kötet végén olasz, illetve angol szójegyzék szerepel betűrendben, az oldalszám megjelölésével, ennek segítségével a szószintű visszakeresés is lehetséges.⁵²

(A tudományos és műszaki szótárakat a 2.3. fejezet elemzi részletesen.)

2.2.2. A KÖZNYELVI SZÓTÁR SZAKSZÓKINCSEÉRŐL

A szakszótárak mellett a köznyelvi szótárak is tartalmaznak speciális szóanyagot. A legújabb magyar-olasz és olasz-magyar szótár előszava szerint „a több mint 60 ezres címszóállományú szótárban jelentős szerephez jut a gazdasági, társadalmi és technikai változásokat követő szakszókincs”. [Herczeg & Juhász 2000, Koltay-Kastner & Juhász 2000] Valóban, Juhász Zsuzsanna közgazdasági szótárának [Juhász 1995, Juhász 1997] anyagával is kibővült az eredeti munka. Pozitívuma az átdolgozásnak, hogy a technikai újítások közül sok belekerült a szótárba, negatívum viszont, hogy nem mindig következetesen vették fel az egyes szavakat és jelentéseiket. Például az olasz *informatica* címszó magyar *informatika* jelentése mellől hiányzik a gyakran használt *számítástechnika*; a magyar *számítógép* címszó mellett megtaláljuk a *computer* (angolból átvett) megfelelőt, hiányzik azonban a megfelelő olasz szó, a *calcolatore*. A *fisica* címszó alatt találjuk a következőket: *fisica applicata* jelentéséként *alkalmazott v. gyakorlati fizika* – ez esetben azonban csak az első megfeleltetés használatos, a magyar nyelvben gyakorlati fizikáról nem szoktunk beszélni. *Fisica atomica v. corpuscolare* jelentése *atomfizika* a szótár szerint, azonban a *fisica corpuscolare* valójában *részecskefizikát* jelent, a *fisica atomica* nem szinonim a *fisica corpuscolare*-val, szinonim viszont a *fisica atomica* és a *fisica nucleare*, vagyis az *atomfizika* és a *magfizika* (más néven *nukleáris fizika*). Ha már szerepel a *kísérleti fizika*, vagyis *fisica sperimentale*, jó volna a „párját”, az *elméleti fizikát* (*fisica teorica*) is szerepeltetni. A *chimica* címszó mellett szereplő jelentés: *kémia, vegytan*. A *vegytan* azonban elavult szó, szerencsésebb volna, ha mai, aktuális formája jelenne meg egy új szótárban: *vegyészet*. Ugyancsak a kémiához közel jelenik meg a *chimica industriale*, amelynek megfelelője (?) a *kémiai technológia*, helyesen azonban *ipari kémia* vagy *vegyipar* az elnevezése. A *hosszúhullám* címszó után szerepel jelentéséként: *onda lunga, onde longitudinali* – azonban az utóbbi nem azonos az előbbivel, hosszirányú hullámot jelent, és magyarul *longitudinális hullámként* szokás emlegetni.

45

A felsorolt példákban rejlő szakmai mélységek egyértelműen bizonyítják, hogy az interdiszciplinaritás követelményeit csak más szemléletben (és szakértői segítséggel) végzett munkával lehet megcélózni és elérni: a széles skálán mozgó csapatmunka nem nélkülözhető.

A magyarországi kétnyelvű olasz-magyar szótárkiadásra jellemző, hogy elszigetelten folynak a szótárkészítői munkák. Célszerűségi szempontból a küsszótárak, a terminológiai szótárak megjelenése kellene, hogy támogassa a nagyobbak összeállítását, ez a folyamat részben már megindult.

Úgy tűnik, az italianistákra rengeteg feladat vár még. Egyrészt sokkal több, más szakterületeket is felölelő szótárra volna szükség. Másrészt még mindig hiányzik a „nagy” szótár. Nem utolsósorban pedig a szótárak anyagának folyamatos frissítésére van szükség – néhány évente szükség volna az anyagok átdolgozására, felülvizsgálatára. Mindez természetesen pénz és csapat kérdése.

2.3. A TUDOMÁNYOS ÉS MŰSZAKI SZÓTÁRAK

2.3.1. A TUDOMÁNYOS ÉS A MŰSZAKI SZÓTÁR MEGHATÁROZÁSA

46

A nagy európai szótárak, mint a jelentős olasz egynyelvű történeti szótár, a *Vocabolario degli Accademici della Crusca* [1612]⁵³ is, eredetileg csak irodalmi anyagból merítették, azonban a XVIII. századtól kezdve, amikor a tudomány fejlődésének következtében a szakterminológiák megújultak és kibővültek, egyre inkább szükségesnek tűnt az általános terminológiák mellett a speciális szakkifejezések szótárba foglalása is. Itáliában a szakszótárak a XVIII. század második felében születtek francia modell alapján, és akkoriban olasz nyelvterületen – az ilyen típusúakból – szinte kizárólag franciából fordított szótárak léteztek. A XIX. században már kevés idegen nyelvről fordított mű volt forgalomban, helyettük az eredeti olasz nyelven készült szakszótárak térhódítása volt jellemző. A XVIII. században a szakszótárak elsősorban enciklopédikus jellegűek voltak, a XIX. században az enciklopédikus jellegű munkák mellett tért hódítottak a szorosabb értelemben vett lexikográfiai jellegű munkák, vagyis amelyek a terminusok definícióját adják meg.

Magyarországon a magyar lexikográfia elindítójaként emlegetett számottevő mű Szenczi Molnár Albert magyar-német szótára. [Szenczi Molnár 1604] Hazánkban a XVIII. században már léteztek nyelvtani, jogi, filozófiai és növénytanai műszógyűjtemények. A XIX. század bővelkedett a speciális szótárakban. Érdemes megemlíteni a korabeli magyar munkák közül Verseghy Ferenc *Lexicon Terminorum Technicorum, azaz Tudományos Mesterszókönyv* címmel 1826-ban írt munkáját, amely 2800 filozófiai és teológiai műszót, és német-magyar, magyar-német szójegyzéket tartalmaz [Verseghy 1826], és más, jelentős műveket, mint

például Bugát Pál *Természettudományi szóhalmaz* [Bugát 1843], a megjelent orvosi szótárak [Bugát & Schedel 1833; Balogh 1883], a *Mathematicai Műszótár* [Math. Msz. 1834], a *Philosophiai Műszótár* [Phil 1834], Fogarasi János *Jogtani műszókönyv* [Fogarasi 1842], Szabó József *Német-magyar Bányaműszótár* [Szabó 1848], Toldy Ferencz *Német-magyar Tudományos Műszótár*. [Toldy 1858]

A XIX. század végén indult el az a jelenség, amely a XX. században teljesedett ki: megsokszorozódott a kifejezetten speciális területek lexicája, mint például az elektromosságtan, az optikáé, vagy a közlekedésé, és két-, illetve többnyelvű terminológiai lexikai gyűjtemények jöttek létre. A XX. században a tradicionális tudományágak mellett, mint amilyen az orvostudomány, új tudományágak és iparágak keletkeztek (kvantummechanika, biokémia, repülés, autózás, kozmetika, akusztika, alpinizmus stb.), amelyeknek egynyelvű és többnyelvű szótárai folyamatosan jelentek meg. Ezekből a terminológiai szótárakból Olaszországban több ezer készült, Magyarországon pedig néhány százra lehet tenni a számukat.

A vizsgálatokat a szakszótárakról leszűkítve a tudományos, illetve a műszaki szótárakra, először azt kell meghatározni, mit jelentenek a fenti kifejezések. A *tudományos szótár (vocabolario/dizionario scientifico)* a különböző tudományágak (elsődlegesen a természettudomány) terminológiáját, az élő és élettelen tudományok területén használt szavakat és kifejezéseket öleli fel. Az értelmező szótárakban a *tudománynak* többféle jelentését találjuk. Az *Il nuovo Zingarelli* hat különféle definícióját különbözteti meg: jelenthet bármilyen tudást, tudományt, humán tudományt, természettudományt, okkult tudományt stb.; 5. jelentésként írja az alábbiakat: „5 al pl. Insieme delle discipline fondate essenzialmente sul calcolo e l'osservazione, come matematica, fisica, scienze naturali, astronomia: *un allievo dotato per le scienze; le scienze e le lettere* | per anton. Le scienze naturali: *essere rimandato in scienze; laurearsi in scienze*.” [Zingarelli 1990] (Alapvetően a számolás és a megfigyelésen alapuló diszciplínák összessége, mint a matematika, fizika, természettudományok, asztronómia: *akinek van érzéke a természettudományokhoz; a természettudomány és a bölcsészet* | körülírásként. A természettudományok: *természettudományból pótvizsgára küldve; természettudományból diplomázik*.) Amikor a szótárak címlapján megjelenik a *tudományos* jelző a címben, legtöbbször a természettudományokat értik alatta, és nem más jellegűt, például társadalomtudományt vagy okkult tudományt.

A *műszaki szótár (vocabolario/dizionario tecnico)* a technika, a különféle technológiák, a „mesterségek” lexicáját, a műszaki tudományoknak elsősorban a gyakorlati életben, az iparban használatos szavait és kifejezéseit tartalmazza. Az *Il nuovo Zingarelli tecnica* címszavának 3. jelentését kell megvizsgálnunk ezen a ponton: „3 Quasiasi forma di attività umana volta, sfruttando le conoscenze e le acquisizioni

47

della scienza, alla creazione di nuovi mezzi, strumenti, congegni, apparati che migliorino le condizioni di vita dell'uomo stesso: *le straordinarie realizzazioni della ~*". [Zingarelli 1990] (Az emberi cselekvés bármilyen formája, amely a tudomány találmányaiból és ismereteiből hasznot hűz, azért, hogy olyan új eszközöket, műszereket, készülékeket, berendezéseket, alkossanak, amelyek javítják az emberi élet feltételeit: *a technika rendkívüli alkotásai.*) A magyarban eredetileg mű- előtagként is használatos műszaki jelentése az *Értelmező Kéziszótár* kissé már elavult definíciója szerint a következő: „**1.** A természettudományoknak az (ipari) termelésben való alkalmazásával kapcs., erre vonatk.; technikai. ~ *tudományok.* [Ilyen ismeretekkel feladatokkal foglalkozó. ~ egyetem; ~ rajzoló. **2.** Gépekkel és működésükkel kapcs. ~ *hiba; ~ fejlesztés*". [ÉKsz. 1972]

A kettő „ötvözet” a *tudományos-műszaki szótár (vocabolario/dizionario scientifico-tecnico)*, amely a két összekapcsolódó és egymást kiegészítő terület terminológiáját tartalmazza. Léteznek persze olyan szavak és kifejezések, amelyek mind a köznyelvben, mind a tudományos-műszaki nyelvben megtalálhatóak, egyes esetekben eltérő jelentéssel, más esetekben azonban azonos jelentéssel bírnak. Gyakran előfordul, hogy a szakszótárak szerkesztői kizárólag a köznyelvben nem használatos, vagy a terminológiától eltérő értelemben használatos szavakat szerepeltetik a szótárban. (Ez utóbbi esetre példaként hozhatjuk a *letörlik* ige jelentését a fizikában: jelentheti a tárgyak mechanikai kapcsolatának megszakítását, de használatos abban az értelemben is, amikor valami hirtelen, ugrásszerűen lecsökken.) A tudományos, a műszaki, és a tudományos-műszaki szótárak szinkrón szótárak, és típusuknál fogva archaizmusokat ritkán tartalmaznak, neologizmusokat viszont gyakran. A lexikográfia korunk nyelvezetét viszonylag pontosan képes leírni, a neologizmusok megjelenését azonban a purizmus gyakran helyteleníti. Purizmusról nemcsak a más nyelvekből átvett szavak esetében lehet beszélni, hanem a nyelv „nemkívánatos” szavainak esetében is. Különösen az olasz nyelvterületre jellemző a *tiszta* nyelvre való törekvés – újra és újra megpróbálják a szakterminológiákat megtisztítani az idegen elemektől, valamint a regionális és dialektális lexikától. [vö. Nencioni 1987; 2.4.2 fejezet] Magyar nyelvterületen is találunk bővebb példát, széles körben ismert az utóbbi időszakban az informatika angol terminológiájának gyors terjedése, amelynek a nyelvvédők megpróbálják útját állni. A nyelvészeti norma azonban nem a társadalmi norma visszatükrözése, a szótáríró feladata pedig a terminológia pontos lejegyzése. (Kivéve a kimondottan purista célzatú – pl. magyarító – szótárakat.)

2.3.2. A MAGYAR-OLASZ TUDOMÁNYOS ÉS MŰSZAKI TERMINOLÓGIAI SZÓTÁRAK

A tudományos és műszaki jellegű szójegyzékek az alapoktól indulnak el az új szükségleteknek megfelelően, és a szavak mögött megbújó fogalmak pontos ismeretének birtokában a másik nyelven/nyelveken keresik a megfelelőket. Az *Magyar-olasz-angol fizikai kisszótár* [Fóris & Kozma 1994] és a *Magyar-olasz, olasz-magyar matematikai kisszótár* [Pelles & Szörényi 1997] tudományos terminológiai szótárak, melyek megjelenésével a szerzők a magyarországi olasz (illetve angol) kéttannyelvű középiskolákban tanuló diákoknak szándékoztak segítséget nyújtani. Olasz kéttannyelvű gimnázium Pécsen és Budapesten található. A fizika és matematika kisszótár, a kétnyelvű gimnáziumok szükségletei és a tanító tanárok nehézségei következtében keletkeztek. A rendszerváltás után megalakult kétnyelvű gimnáziumokban a tanítás idegen és magyar nyelven folyik, a tananyagok tartalmát azonban a magyar törvények írják elő, ezért lefordították a magyar tankönyveket idegen nyelvekre. [vö. Pelles 2000, Pelles 2001] Mivel azonban a fordítók nem az adott tudományágak szakemberei közül kerültek ki, a fordítások sok esetben használhatatlanok voltak. A szakterminológiák pontos ismerete szótárak, segédeszközök, szakemberek hiányában nagyon nehéznek bizonyult. (Különösen igaz ez az olyan „kis” nyelv esetében, mint az olasz.) A diákok, amennyiben a középfokú tanulmányaik befejezése után olyan pályán szeretnének továbbtanulni, ahol akár a felvételinél, akár a továbbiak során magyarul kell használniuk jövődiák szaktárgyuk terminológiáját (pl. orvosi, mérnök, fizikus), nehézségekbe ütköznek, és általában magyarul is újra kell tanulniuk az egyes kifejezéseket (hacsak ezt meg nem tették addig). A matematika nyelvéről, ugyanúgy, mint a fizikáéerről, elmondhatjuk, hogy az azonosnak tűnő szavak, kifejezések nem mindig takarnak azonos fogalmakat. Nem elegendő jól ismerni a nyelvet, de mindkét nyelven jól kell ismerni az adott szakmát, tudományt, és a szavak mögött megbújó fogalmakat annak, aki helyesen szeretne lefordítani akár csak egy bekezdésnyit is egy szakmai szövegből.

A szótárírás és átdolgozás célja és feladata az, hogy a társadalom ipari, kereskedelmi, politikai, tudományos stb. fejlődésével együttjáró nyelvvaltozásokat rögzítse. A nyelvfejlődés leglátványosabb és egyik legdinamikusabb része a szókincsvaltozás, hiszen a társadalmi és más területeken lejátszódó fejlődéssel új szavak kerülnek a nyelvbe, illetve régi szavak jelentése bővül vagy megváltozik. Az is teljesen egyértelmű, hogy a köznyelv szókészletében ezek a változások kismértékűek és időben lassan játszódnak le, és szinte napról-napra tömegesen jönnek létre új terminológiák a különböző szakterületeken. Az átdolgozás, bővítés feladata az új szavak, új jelentések rögzítése mellett a pontos je-

lentés-megadás (egynyelvű értelmező szótáraknál, lexikonoknál) vagy a pontos idegennyelvi jelentésmegfeleltetés két vagy többnyelvű szótáraknál. Ez a nagyon nehéz, a szó igazi értelmében interdiszciplináris feladat nem oldható meg a köztudatban, és sajnos többé-kevésbé szakmai berkekben is, még ma is élő – romantikus – elképzelés szerint, hogy a szótárkészítő magányosan gyűjti a szavakat, és végül előáll a szótárral. A számítógép ugyan jelentősen lerövidítheti a „cédulázás” időtartamát, de nem pótolhatja a különböző szakmák együttműködését, az interdiszciplináris szakmai munkálkodást. A Giorgio Marolli szerkesztésében megjelent *Dizionario tecnico inglese-italiano, italiano-inglese* [Marolli 1995] szerzői stábjában többségében mérnökök nevét találjuk a belső címlapon, mint közreműködőket felsorolva. A pisai ILC (Istituto di Linguistica Computazionale) kutatócsoportjai folyamatosan részt vesznek a nagy nemzetközi számítógépes kutató-fejlesztő hálózatok munkájában, s ennek során rendszeresen adatokat adnak és kapnak az aktuális kutatásokhoz és fejlesztésekhez. A nyelvészekből, matematikusokból, mérnökökből álló szakmai összetételű kutató-fejlesztő kollektívát minden konkrét feladathoz adott szakterülethez kiválóan értő kutatóval egészítik ki időszakos megbízással (arab nyelvessel egy arab nyelvvel kapcsolatos feladathoz, biológussal egy biotechnológiai feladathoz stb.).

A nagyobb hazai szótárak előszavainak köszönetnyilvánításaiból úgy tűnik, különböző szakterületek vagy tudományterületek képviselői tanácsadóként vesznek részt a munkákban az általános köznyelvi szótáraknál, a műszaki szótáraknál pedig már jelentős a részvételük. Megítélésem szerint ebben a vonatkozásban az olasz nyelvterület jó úton halad. Az egyes szakterületek szakembereinek bevonása a lexikográfiai munkákba részben szemléleti, részben anyagi kérdés. Meg kell teremteni a lexikográfia tudományos, gazdasági, kulturális, politikai fontosságának megfelelően a valódi teljesítmények erkölcsi elismerését. Ugyancsak el kell érni, hogy a társadalmi tevékenység széles skáláján az egyik legalapvetőbb infrastrukturális feltételnek számító szótárak előállítására hozzanak anyagi áldozatot. Ez a menedzselési feladat állami feladatként is elképzelhető, de a Magyar Tudományos Akadémia, a gazdasági kamarák, a szakmai felsőoktatási intézmények is komoly szerepet vállalhatnak benne.

2.3.3. A TUDOMÁNYOS ÉS MŰSZAKI KISSZÓTÁRAK SZERKEZETE

A fizikai kisszótárra [Fóris & Kozma] és a matematikai kisszótárra [Pelles & Szörényi 1997] már a hagyományos értelemben vett, strukturált szótárszerkezet jellemző.

A fizika kisszótár makrostruktúrájára jellemző, hogy a szótári rész három fejezetre oszlik: magyar, olasz, angol címszavakat tartalmaz, a

címszavak vastag betűvel szedettek, és alfabetikus rendben követik egymást. Terminológiai szótárként fontosnak bizonyult (mint más esetekben is), hogy ne csak szavak, hanem kifejezések is szerepeljenek címszavakként, mivel a szakmák szövszerkezeit nem mindig célszerű szavakra szétbontani. [vö. 1.3.1. fejezet] A könnyebb használhatóságot szolgálja, hogy a három rész három különböző színű papírra nyomott, és az egyes részekben belül a különböző nyelvek különböző betűtípussal szedettek. A kifejezéseknél az egyes nyelveket kötőjel választja el egymástól. Az azonos alakú, különböző jelentésű szavak külön címszóként szerepelnek.

A kisszótár mikrostruktúrájának vizsgálatához nézzünk egy példát a *forrás* szó homonim alakjaira, amelyek két címszóban tűnnek fel a magyar-olasz-angol részben:

forrás (eredet) – *sorgente (f)* – source, origin
forrás (jelenség) – *bollare (m), ebollizione (f)* – boiling, bubbling

A matematikai kisszótár struktúráját tekintve megjelennek a bokrósított szócikkek, a szóbokrokon belül alcímszavak tartalmazzák a szak-kifejezéseket. Egy kötetben, magyar-olasz, olasz-magyar részekkel jelent meg. Címszavai félkövér betűvel, az alcímszók pedig félkövér dőlt betűvel szedettek. A címszavaknál a magánhangzók alatti vonással jelöli a szóhangsúlyokat. A nyelvtani nemet az e-re végződő címszavak esetén pontosítja.

A matematikai kisszótár a címszavak alá rendelt alcímszókat használ, így a kifejezések is a főcímszavak alá besorolva jelennek meg. Például:

asse (h) tengely
 ~ *cartesiano ortogonale* Descartes-féle derékszögű koordináta-tengely
 ~ *coniugato* képzetes tengely (hiperboláé)
 ~ *delle ascisse* abszcissa tengely”

2.4. A LEXIKA ÉS A TERMINOLÓGIA

2.4.1. A NYELVI KOMPETENCIÁRÓL ÉS A LEXIKA KITERJEDÉSÉRŐL VALLOTT FELFOGÁSOK

A beszélők nyelvi kompetenciáját, és a beszélők lexikára vonatkozó speciális kompetenciáját vizsgálva, a kutatók az 1970-es években kultúrnyelvek esetében 200000 szó körülre becsülték a lexika kiterjedését, ami a szakszókincssel együtt könnyen elérheti az 500000 szót, és aminek az átlagos beszélő mindössze körülbelül 10%-át birtokolja. [Massariello Merzagora 1983: 34] Rey-Debove azt tartja, hogy a lexikának csak nyelvi közösség számára van realitása, vagyis az összes használó, és nem az egyes használók számára. [Rey-Debove 1970,

Massariello Merzagora 1983] Ma, csak a kémia területének szakszókincsét körülbelül 2 millió szóra becsülik. A tudomány, az ipar stb. részterületeinek gyors fejlődése következtében az új terminológiák születése állandó jelenség. Jó példa erre az elméleti fizikán belül az elemi részek fizikája, ahol egymás után új objektumokat fedeznek fel, és a névadás nehézsége abból is kitűnik, hogy például a színek segítségével nevezik el az újonnan felfedezett objektumokat: *zöld, piros, kék, sárga*. (Ezekben az esetekben a színek főnévként szerepelnek.) A mikrofizikában a feltételezett objektum elnevezése *linkség*. A fentiekből is kitűnik, milyen gyorsan sokszorozódik meg a terminológiai szakkifejezések mennyisége.

A nyelv folyamatosan változik. A jelentésváltozás a szinkrón műveknél ugyanúgy problémát jelent (például egy a jelenlegi nyelvet leíró szótár készítésénél), mint egy diakrón szótár esetében. A diakrón és szinkrón perspektíva között a határok nagyon elmosódtak a lexikográfus számára. Rey-Debove azért, hogy a szinkrón és diakrón szemlélet ellentétes álláspontján túllépjen, javasolta a gyakorlati szinkrónia fogalmának bevezetését. Elmélete szerint a *gyakorlati szinkrónia* az a maximális időintervallum, amely megfelel a jelenlegi valós beszélők közti valós változások minimális mértékének, – vagyis egy hatvan évet felölelő életkori ív, a 15 és 75 éves kor között birtokolt nyelv. A 60 éves periódus nála már mint maximális határérték jelenik meg, számításba véve például, hogy sok 1907-ben élő szót 1967-ben nem használnak többé, és az 1908 és 1967 között feltűnt neologizmusok még nem léteztek az 1907-es év lexikájában. A 75 éves ember megőrzi fiatalkorának nyelvi szokásait, sokkal több aktív lexikát használ, mint 15 éves korában, miközben a közvetítők hiánya miatt nem gyakorolja 15 éves korának megfelelő passzív szókincsét. 60 év lexikája alapján a lexikográfus értékelheti a különböző elemek (avanguardia, retroguardia) együttélését. A lexikográfus a regisztráció során a szinkrónia szempontjából a szavakat, mint lemmákat rögzíti, de diakrón szempontból ezek inhomogének, ezért metanyelvi jelölésekkel látja el őket (elavult, régies, neologizmus). Ezek azok a jelölések, amiket márkának nevezünk, a szótárak rövidítésjegyzékében szerepelnek, de igazából nincs pontos meghatározásuk, időbeli határuk – például archaikus lehet egy szó, ha egy benne szereplő hangot x évtől y évig használtak csak. [Rey-Debove 1971]

Az archaizmusok és a neologizmusok két végletet jelentenek a lexikográfiában. Az archaizmusokat a lexikográfia elemzi és leírja, a cél annak a megértése, hogy milyen stilisztikai és lexikológiai kontextusban magyarázható a történeti vagy archaikus szó. Ma a lexikográfia viszonylag pontosan képes követni és leírni korunk nyelvezetét. A neologizmusok a nyelv fejlődése következtében születnek, regisztrációjuk állandó vita forrása. A purista felfogás szerint a szótárakba olyan szavak felvétele megengedett, amelyek már régóta szerves részét képezik a

nyelvnek, ezért eszerint az idegen szavak szótárakba való felvétele nem megengedhető. A purizmus azonban nem csak a más nyelvekből átvett szavak esetében létezik (*purismo interlingue*), hanem a nyelv nemkívánatos szavainak esetében is (*purismo intralingua*). A nyelvészeti norma nem a társadalmi norma visszatükrözése.

A neologizmusok létrejötte többféleképpen történhet:

Ritkán beszélhetünk teljesen új szavak keletkezéséről. Például a *robot* „gép vagy automatikus berendezés” esetében kivételesen ismerjük a szó kitalálóját (Karl Čapek), és szó pontos születési idejét (1920). [Massariello Merzagora 1983] A magyar nyelvújításnak köszönhetünk sok olyan szót, amelyek azelőtt nem léteztek. Ilyen példák a *csontváz* [Barzafalvi Szabó Dávid 1786], *csonthártya* [Sándor István 1808], *csipesz*. [Bugát Pál 1833] [vö. Szily NyÚsz]⁵⁴

Új terminusok keletkezésének másik lehetséges módja egy meglévő szó értelmének kiterjesztése, szűkítése, vagy metaforikus értelmezése. Erre az esetre példa az *egér*, amely régebben egy állat megnevezése, ma már a számítógép egy részét is így hívjuk (bár ez egyben tükörszóként is értelmezhető).

Nagyon sok a más nyelvből való átvétel is. Ez az eset gyakran jelentésváltozással jár, amely újabb problémákat vethet fel. Ablonczyné [2000a,b] a jövevényszókat öt csoportra osztja fel: tükörszavak, szemantikai jövevényszók (homonim illetve szinonim), szabad tükörfordítások, megrövidült jövevényszók, tulajdonnév alapú jövevényszók. Ilyen átvételek például a *nagy bumm* (big bang), a *laser*, újabban *lézer* (laser = Light Amplification by Stimulated Emission of Radiation). A nyelvi kölcsönzésről, jövevényszók felosztásáról és típusairól, a nyelvi interferencia jelenségéről az olasz szakirodalomban Roberto Gusmani kutatásai meghatározóak. [Gusmani 1993]

A tudományos terminológiában gyakori a szuffixumok és prefixumok segítségével történő szóalkotás is: Például az olasz kémiai szaknyelvben az *-ico* szuffixum egy elemnek azon vegyületeit jelöli, amelyet magasabb vegyértékű elemekkel alkot (*ferrico*), az *-oso* szuffixum egy elemnek azon vegyületeit jelöli, amelyet kisebb vegyértékű elemekkel alkot (*solforoso*).⁵⁵

Különleges eset az, amikor a lexikográfus hatást tud gyakorolni a nyelvre: például Csehszlovákiában, 1918-ban a Köztársaság megalapításakor bevezették a csehet, mint hivatalos nyelvet a hadseregben, miközben egészen addig a német terminológia volt használatos – ennek folyományaként gyorsan meg kellett alkotni a cseh katonai szaknyelvet. Régebben a vallásos szövegek fordítása közben is előfordult, például a hittérítők amerikai kontinensen végzett munkája során, hogy nehézséget jelentett a vallási szövegek lefordítása a meghódítottak nyelvére (az indián nyelvekben nem létezett alvilág, ördög), vagy például az angol és latin kereszténység szavainak összeegyeztetésekor is a la-

tinban létező fogalmakra több esetben angol szót kellett alkotni. [Nida 1964; Massariello Merzagora 1983] Arisztotelész *Poeticájának* arab fordításakor is gondot okozott Averroes számára a *komédia* és a *tragédia* megfelelőjének megtalálása, minthogy az arab nyelvben ezek tartalma ismeretlen. [Géczi 2001] Napjainkban jellemző példa a nagyon gyorsan fejlődő informatika és a távközlés terminológiája magyar megfelelőinek megtalálása. Ebben a munkában ritkán vesznek részt nyelvészek vagy lexikográfusok, leggyakrabban az adott szakmák profi, két nyelven beszélő fiatal menedzsereinek, szakembereinek köszönhető a magyar terminológia megalkotása. Erre mutat be példát Dróth Júlia, aki írásában a Pannon GSM mobil távközlési vállalat nyelvi-fordítási stratégiáit vizsgálja. [Dróth 1998] Sajnos, nyelvészeti szempontból nem mindig helyesek az újonnan alkotott szavak, sok esetben szerencsés volna a nyelvészek, lexikológusok, lexikográfusok közreműködése. Klaudy Kinga az euro-adminisztrációs szövegek magyarra fordítását elemzi, amelyeket általában nem hivatásos fordítók készítenek. Az új, a magyar nyelvben eddig nem létező szavak megalkotása nem fordítók vagy nyelvészek munkájának eredménye, ami sok esetben problémákat jelenthet a használat során, és a későbbi helyes terminológia kialakításában. „Pedig ezeknek a szövegeknek a fordítása a hivatásos fordítók számára sem jelent könnyű feladatot, mivel mind a terminusok, mind a jelenségek, mind pedig maga a műfaj esetében sokszor teljes mértékben hiányzik a magyar megfelelő. A „*student mobility*” és a „*staff mobility*” esetében hiába is keresnénk a magyar kifejezést, hiszen a jelenség korábban nem létezett Magyarországon, tehát természetesen szakkifejezés sem volt rá. Új jelenségek megnevezése esetében különösen veszélyes, ha szakszerűtlen fordításban terjed el a szakkifejezés, mivel a jelenség azonosítása érdekében a továbbiakban a rossz magyar megfelelőhöz ragaszkodni kell”. [Klaudy 2001: 147] Klaudy javasolja a fordítás eredményeképpen keletkezett magyar szövegek korpuszának felépítését. A nemzetközi kapcsolatok bővülése és a dokumentációs feladatok növekedése következtében a fordítás napi rutinná válik, emiatt szükséges volna a kontrasztív szemléletű nevelés.⁵⁶

A szótárban történő regisztráció során a funkcionális-kontextuális, földrajzi és társadalmi variánsokat valamilyen jelöléssel, márkával kell megjelölnünk.

A funkcióhoz kötött nyelvváltozatoknak (*alkódok*), vagy a használati szituációhoz kötött nyelvváltozatoknak (*regiszterek*) lexikológiai szempontból nagy a jelentősége. Minden nyelvi alkódnak megfelel valamilyen speciális lexika: gondoljunk a mesterségek nyelvének lexikájára, a tengerészeti nyelvre, a pénzügyi nyelvre, az orvosi nyelvre. Rey-Debove [1971] ezeket az alkódokat hívja tematikus nyelveknek, mivel témákhoz, különböző érdeklődési területekhez kötöttek (számtalan más megnevezést is használunk azonban ugyanezzel a tartalommal: például:

mikronyelv, szaknyelv, szektorális nyelv). A tematikus nyelvek lexikájának nagyságából következik, hogy nem létezik olyan szótár, amely minden szót, illetve jelentést képes lenne összegyűjteni, és ez alól az úgynevezett *tematikus szótárak* sem kivételek, amelyek egy adott terminológia egy részét gyűjtik össze. Egy szótár szócikkeinek számszerű kiterjedése tehát függ az alkódokból származó címszavak szűkebb vagy tágabb mértékű elfogadásától. [Massariello Merzagora 1983]⁵⁷

Giovanni Nencioni szerint minden modern kultúrnyelv szektorális nyelvekre oszlik. A lexikográfus legnagyobb problémája lehet, hogyan lehetséges egyetlen szótárban teljes egészében bemutatni az adott szektorok lexikáját. Megoldásként a „nyitott szótárát” ajánlja, amelyet egyfajta számítógépes thezaurusz irányíthatna. Egy ilyen rendszer akkor működne jól, ha nagyon sokfajta szótárból állítanák össze. [Nencioni 1987]

2.4.2. OLASZ NÉZETEK A TERMÉSZETTUDOMÁNYOS ÉS A MŰSZAKI TERMINOLÓGIÁRÓL

Mindenekelőtt az olasz nyelvről kell egy rövid ismertetőt adni. Az olasz nyelv kialakulásának kezdetei a X. századra nyúlnak vissza. A XIII. század végére a toszkán, pontosabban a firenzei dialektus vált olasz köz-, irodalmi-, nemzeti nyelvvé, nyelvtani szabályozással. A firenzei három oknak köszönheti elterjedését: Itália közepén található, magas szintű irodalma volt (Dante, Boccaccio, Petrarca), és a klasszikus latinhoz a legjobban hasonlított.⁵⁸ A XVI. század végén alakult meg az Accademia della Crusca, amely az olasz nyelv megtisztítását, a firenzei nyelv elterjesztését tűzte ki célul, ehhez használták eszközüül 1612-ben megjelent szótárukat, a *Vocabolario degli Accademici della Crusca*-t. A XVII–XVIII. században a felvilágosodás Itáliában is újító mozgalmakat indított el, a nyelvi kérdés újra előtérbe került, a művelt rétegek tisztább és élőbb nyelv kialakításáért szálltak síkra. Az itáliai lexikográfiát erősen a normatív jellegű szótárkiadás jellemezte. Később a történeti jellegű normatív szótárak mellett leíró jellegű munkák is megjelentek, a dialektusok pedig nem csak a köznyelvben, hanem irodalmi művekben is fennmaradtak. A XIX. században az egységes Itália létrejötte gyorsította az olasz köznyelv elterjedését, mégis, az egységes olasz nyelv nagyívű elterjedése csak a XX. század második felére tehető.

Olaszországban nem elegendő csak köznyelvről és dialektusról beszélni. Maurizio Dardano [2000] négyféle nyelvi szintet különböztet meg: 1. olasz köznyelv (*italiano comune*) 2. regionális olasz nyelv (*italiano regionale*) 3. regionális dialektus (*dialeto regionale*) 4. dialektus (*dialeto*). Ezen kívül azonban meg kell különböztetnünk az írott és a beszélt nyelvet is egymástól – ilyen értelemben akár egy ötödik szintről is beszélhetünk, az olasz írott nyelvről. [vö. bővebben Főriss

2001c elemzésével] A beszélt és az írott nyelv között jelentős különbségek vannak, nem csak a szintaxis szintjén, de a használt lexikában is. Különösen igaz ez a tudományos és a műszaki nyelvre.

Nencioni szerint az olasz nyelv krízise a reneszánsz idején kezdődött, amikor görög és latin nyelvű tudományos tárgyú szövegeket vulgáris nyelvre fordítottak le. I. Cosimo a Firenzei Akadémiát bízta meg a szövegek vulgarizálásával. [Nencioni 1987, Nencioni 1985] A vulgarizálás eredményeként nem csak a „művelt” kifejezések (latin és görög eredetűek) – hagyományosak és újabbak – kerültek bele a nyelvbe, hanem a mesterségek nyelvvezete is a különféle műhelyekből. Ezzel egyidejűleg, körülbelül a XVII. századig a latin maradt a tudomány nyelve, ezért nem érezték problémának a vulgarizálódást, és különválasztható maradt az irodalmi és a használt nyelv. A felvilágosodás a francia példa nyomán regisztrálta és terjesztette az enciklopédiai terminológiát.⁵⁹ Ekkor jelentősen megerősödött a purista tendencia és az idegen szavak átvétele, elsősorban a tudományos és a műszaki nyelvben.

Severina Parodi [1984] elemzi részletesen Galileo Galilei szerepét a *Vocabolario degli Accademici della Crusca* különböző kiadásában. Eleinte csak feltevés volt, de Paola Manni kimutatta [Manni 1980, Parodi 1984], hogy a szótár 2. kiadásának készítésekor Galilei, mint a Crusca akadémikusa, a szótárkészítőket tanácsaival segítette. Olyan szavak vallanak rá, mint *momento*, *meccanico*, *taglio*, *vite*, *cilindro*, *spira*, és más megjegyzések olyan szócikkekben, mint *cannocchiale*, *rivoluzione de' pianeti* stb. A Crusca szótár 3. kiadását még tovább bővítették, abba már a mesterségek nyelve is belekerült – a tulajdonképpeni „műszaki” lemmák. Ebben a kiadásban 45 olyan címszó található, melyhez példaként Galilei műveiből vették az idézetet. Sajnos, a 4. kiadásból ezek nagy részét kihúzták, ismét visszatértek a tisztán irodalmi, toszkán nyelvváltozathoz.

Hasonló problémák merülnek fel napjainkban az angollal kapcsolatban, amely a tudomány és a technika közvetítő nyelvénél vált. Előnye, hogy univerzális és egyértelmű. Az olaszok azonban, természetes módon, mint más népek is, szeretnék megőrizni a saját nyelvüket, ezért az idegen szavak helyett megpróbálnak olasz szavakat találni. A második világháború előtti időszakban az Accademia d'Italia feladata volt a használatban elterjedt idegen szavak olasz megfelelőjének megtalálása. 1970-ben francia kezdeményezésre megalakult a FITRO (Fonds International pour les Terminologies Romanes), amely első ülését Firenzében, az Accademia della Crusca-n tartotta (1972). Az akkori ülés témája volt a műszaki típusú neologizmusok tanulmányozása, és többnyelvű terminológiai szótárak összeállítása. Főként Franciaország ért el ezen a területen jelentős eredményeket, ahol több szótár született ebben a szellemben. [Nencioni 1987]

Nencioni felvetette 1987-ben a FITRO ülésén, hogy a nemzeti nyelvek védelmét a tudományos lexika univerzalizmusa jelenthetné – és elméle-

tileg el kellene különíteni ettől a technológia lexikáját, amely részben a régi mesterségek nyelvére épül, mélyen kapcsolódik a köznyelvhez, mert alapvetően latinizmusokon és görög eredetű szavakon alapul.⁶⁰

Az olasz tudományos lexika is elkezdte a nyers anglicizmusok befogadását (például a modern fizikában a *quark*), a technológiában az olyan rövidítéseket, mint a *laser* vagy a *maser* – amelyek nem helyettesíthetők olasz megfelelőikkel. Az olaszban sok olyan iparban használatos szó létezik, amelyek eladhatósági szempontok miatt váltanak le más elnevezéseket – például az *aquaio* helyett *lavandino* (mosdó).⁶¹ Érdekes fejlemény, hogy az idegen eredetű szavakat a reklámokban kezdik olaszos kiejtéssel olvasni. (Ennek ellentéte az a magyar gyakorlat, hogy bizonyos gyakran használt idegen szavakat magyar helyesírással kezdtünk írni. Például *hardware* > *hardver*, *software* > *szoftver*, *file* > *fájl*, *laser* > *lézer*.) Nencioni véleménye az, hogy a tudomány és a technika nyelve nem tekinthető természetes nyelvnek, és nem is tartozik semmilyen természetes nyelvhez. Ennek következtében nem szükséges lexikájuknak a köznyelvi szótárakba való bevétele – kivéve néhány, a köznyelvbe átment szót. A tudományos és műszaki némenklatúrákkal a maguk önállóságában egy speciális lexikográfiának kell foglalkoznia, amely nyelvészeti heterogén lesz (többnyelvű, valószínűleg angol dominanciával), szakmailag viszont homogén. Ezekben a diszciplínákban a lexikográfia purista szemlélete és a normatív kísérletek csak a lexikográfus kínzására jók. [Nencioni 1987] Szépe György az Internet-korszak kihívásairól írja: „az volt a régebbi közkeletű felfogás, hogy a technikai fejlődés alapján nem tartozik a nyelvészetre. (...) S nagyon keveset tud a nyelvészet, ha kiderül, hogy a problémák túlmennek meglevő határain. Tehát valamilyen új, nem szokványos diszciplínára van szükség ezeknek az új jelenségeknek a kezelésére. Véleményem szerint azonban ma már nem elegendő ezen újdonságok integrálásához az egyszerű nyelvészet. Olyan interdiszciplináris tudásra (és 'skill'-re) van szükség, amelynek keretében *a)* tárolni tudjuk az eddigi tapasztalatokat, *b)* folyamatosan tudunk megfelelni a kultúra, a gazdaság és a technika fejlődésének”. [Szépe 1997: 78–79] Szépe a magyar és az idegen nyelvi vonatkozások kapcsán hangsúlyozza, hogy a magyar nyelv nem kerül veszélybe abban a körben, ahol kizárólagos a használata. Fel kell készülnünk azonban arra, hogy a nemzetközi mobilitás következtében növekedni fog a kétnyelvű családok száma. A nyelvi és a kulturális képzésnek nem egy nyelven kell alapulnia (például az angolon), hanem interkulturálisnak kell lennie. [Szépe 1997]

Az utóbbi időben megszapordtak az informatika terminológiájával foglalkozó vizsgálatok. Ennek oka, hogy az informatikai alkalmazások nagymértékben elterjedtek a társadalom mindennapi gyakorlatában, olyannyira, hogy terminológiájának nagy része a köznyelvbe is átkerült. A vizsgálatok során mind a magyar, mind az olasz informatikai ter-

minológia az (eredeti) angol szaknyelvi kifejezésekkel kerül összehasonlításra. Az informatikai szótárak angol-magyar, olasz-magyar területeket céloznak meg. A magyar-olasz szakkifejezések összevetése különösen nehézé válik ezen a területen. Látszólag egyszerű a dolgunk, hiszen mindkét nyelv kifejezéseit visszavezethetjük az angolra, amelyben a terminológia pontosan definiált. A problémát az jelenti, hogy az informatika gyors fejlődésének és elterjedésének következtében a nemzeti terminológiák még nem tudtak kellőképpen meghonosodni. A szakemberek elsősorban az angol kifejezéseket használják, így elkerülhetik az esetleges félreértéseket és pontatlanságokat.

Mindkét nyelv angollal való összehasonlítása után elmondhatjuk, hogy az egyes angol alapszavak, mint *hardware*, *software* vagy a *file*, már átmentek a köznapi használatba. [Lanzarone 1998;⁶² vö. Gianni 1994, Lorenzi 1987] Teljes átvételnek számítanak az olaszban a következő szavak: *computer*, *hardware*, *software*, *file*, *directory*, *input*, *output*; igen sok az olasz képzővel ellátott, de angol eredetű ige, illetve főnév: *formattare* (to format), *visualizzare* (to visualize), *processore* (processor).

Marco Lanzarone érdekes elemzést ad azokról az informatikai kifejezésekről, amelyek ugyan olasz szavak, de az angol befolyásának köszönhetik, hogy az olasz informatikai terminológia részévé váltak. Ilyen példa az *attributo*, amely egy fájl karakterisztikáit jellemzi. Olaszul valószínűleg helyesebb lenne a *caratteristica* szót használni. A parancs neve azonban „DOS attrib”. Ha az angol terminust lefordították volna, a program alkalmazóinak nehézséget okozhatna a használata. Másik példája a *volume* terminus, amely a *disco* (lemez) szinonimájaként kerül bevezetésre, és főként az *etichetta del volume* összetételben használatos. Ebben az esetben párhuzamot vonnak azzal, hogy az adatok tárolása könyv formában történik. A parancs itt úgy szól, hogy „DOS vol”.

Lanzarone [1998] három lexikai csoportba osztja az informatika terminuskészletét:

1. A szó szerint lefordított, és azonos értelemben használatos szavak, például *window* – *finestra* (ablak), *call* – *chiamata* (hívás, tárcsázás), *network* – *rete* (háló, hálózat).

2. Angol szavak, amelyek nehezen lefordíthatóak. Például *backup*, *software*, *hardware*, *monitor*. Egy olasz számára még nehezebb a főnevekből képzett igék használata: *clic* > *to clic*, *compact* > *to compact*, *buffer* > *to buffer* > *to buffering*. Az ilyen esetekben az olasz gyakran vagy nem talál megfelelőt, vagy csak alacsony szintűt, amely legfeljebb a beszélt nyelvben használatos.

3. Az angol informatikai nyelv a szavak megalkotásában igen nagy szabadságot élvez, és gyakran közönséges vagy kollokvialis szavakat használ, amelyeknek eredeti értelmezésük is megmarad – ez a tendencia általában jellemző az amerikai természettudományos szóalkotásra (például *big bang*). Ebbe a kategóriába sorolhatók az alábbiak: *buffer*

(tampone, respingente; köztes tároló), *shadow* (ombra; árnyék – de nem fordítjuk); *stack* (mucchio; verem), *mouse* (topo; egér). [Lanzarone 1998: 431–433]

Az olasz informatikai nyelv, ellentétben az angollal, nem egyszerűen családiasnak minősülő kifejezéseket használ, hanem közönségeseket, egyenesen szlenget. Nézzünk néhány ilyen példát: *abortire* un programma (elszáll egy program), *andare in bomba* (tönkremegy), *comprare un sistema chiavi in mano* (kulcsrakész rendszert vásárol).

Az informatika olasz terminológiája önmagába zárt, és sokkal nyitottabb az idegen szavak számára, mint a saját nyelvben szlengnek minősülőkkel szemben. Nem mondható *handle* helyett, hogy *maniglia* (fogantyú, kilincs) mert túl alantasnak, közönségesnek minősül, ezért a tudományos nyelv számára nem megfelelő.⁶³ Míg a gazdasági területen az olaszok büszkéek az angol használatára, a tudomány területén ellenkezőleg – angollal szembeni előítéleteik miatt nem fogadják el a *clic* (klikk), *clizzare* (klikkel), *scanner* (szkenner) stb. szavakat. Más dolog, hogy egyes szavak írása esetében léteznek bizonyos grafikai variációk – ezek közül említhető, hogy különbözik például a *disc/disk* írásmódja: a CD rövidítésű *compact disc* (optikai lemez) esetében c-vel, míg a *floppy disk* (számítógépes lemez) esetében k-val írva. Lanzarone [1998] a *clizzare* (klikkel, kattint) igét elemzi. Eredetileg a *to clic* (vagy *to click*) angol terminus átvétele, „olaszosítása”. Annak ellenére, hogy szóképzése az olasz szabályoknak megfelel, írásban mindig, és gyakran szóban is kijavítják a *fare clic* összetételre, vagy a *selezionare un elemento sullo schermo con il pulsante del mouse* körülírásra.

Az olasz nyelv sokkal könnyebben fogad be idegen szavakat, mint hogy saját nyelvének „alantasnak” tartott kifejezéseit használja. A műszaki lexikában ez azt eredményezi, hogy a mesterségek nyelvének terminológiáját szlengként, alacsonyabb rendű nyelvi változatként kezelik. Ez a szokás elsősorban történeti okokra vezethető vissza, és különösen nehézé teszi a műszaki terminológia írásbeli használatát – pedig ma egyfajta liberalizálódás eredményeként, amit a globalizációnak is nagymértékben köszönhetünk, egyre gyakrabban van szükségünk arra, hogy különböző nyelvi regiszterek között fordítsunk. A készülő *Magyar-olasz, olasz-magyar műszaki-tudományos szótár* lektorálása során fokozottan jelentkeztek az olasz lektorok részéről hasonló problémák: például kifogásolták az angol és angol eredetű szavak (legjellemzőbben az informatika területén), valamint a mesterségek terminológiájának felvételét a szótárba, amely jelentős részét képezi a műszaki szakszókincsnek (jellemzően például az építőipar területén). [vö. Fóris 2001e, Fóris 2001g]

2.4.3. A MAGYAR-OLASZ TERMINOLÓGIAI KUTATÁSOKRÓL

„A különböző nyelvek szókincsei jelentésének összehasonlítását tulajdonképpen már évszázadok óta folyamatosan végzik a műfordítók, a tolmácsok, valamint a kétnyelvű szótárak szerkesztői szerte a világon. Ebből az összehasonlításból az a triviális következtetés vonható le, hogy a nyelvek szókincseinek a jelentési síkja nem azonos egymással. Tehát a szó szerinti fordítás egyik nyelvről a másikra nem lehetséges, mivel a szójelentések nem fedik egymást, nem egyforma a terjedelmük, különbözőek a szemantikai relációik is, és olyan szemantikai rendszereket alkotnak, amelyeknek csak egy része aktualizálódik a fordításokban.” [Bańczerowski 1997: 40]

A globalizálódó világban egyre jobban érezzük annak szükségességét, hogy a különböző világképeket, felfogásokat egymásnak megfeleltessük. A különböző tudományágak, szakmák fejlődésével és újabbak keletkezésével változnak a különféle terminológiák is – habár egyes nyelvek viszonylatában még a régebbiek vizsgálata és leírása sem történt meg.

A magyar és az olasz nyelv viszonylatában a kontrasztív nyelvészeti kutatások a szintaxisra, a lexikára és a szemantikára terjednek ki elsődlegesen. Az olasz-magyar kontrasztív nyelvészeti kutatások területről példaként Benedek Nándor [Benedek 1978a, 1978b, 1982], Dezső László [Dezső 1992, 1989-90], Fábíán Pál [Fábíán P. 1975], Fábíán Zsuzsanna [Fábíán 1994, 1995, 2001], Farkas Mária [Farkas 1988, 1989, 1997, 1998, 1999, 2001a,b, Farkas-Molnár 2000], Fogarasi Miklós [Fogarasi 1975], Hadrovics László [Hadrovics 1965], és Herczeg Gyula [Herczeg 2001] munkáit kell kiemelni.

A két nyelv közötti terminológiai kutatások gyerekcipőben járnak. Igaz az, hogy több kisebb szakszótár, illetve többnyelvű szótár is született, de az ezeket alátámasztó szótani tanulmányok elsődlegesen a gazdasági nyelvezetre koncentrálnak.

A természettudományok és a műszaki lexika körében Pelles Tamás a két nyelv matematikai szó- és kifejezésanyagának feldolgozását végzi, míg e könyv szerzője foglalkozik a fizika és egyes műszaki jellegű területek szótani vizsgálataival az olasz-magyar területen. Pelles végzettségére nézve matematika-fizika-számítástechnika és olasz nyelv és irodalom szakos tanár, aki a matematikai terminológia összevetésének szükségességét több oldalról is megtapasztalta. Diákjainak könnyebbé teszi a matematika megértését a kétnyelvű szakszavak összevetésével, a fogalmak pontos magyarzatával, munkájának értékes eredménye pedig a kétnyelvű matematikai kisszótár. [Pelles & Szörényi 1997] A matematika terminológiájáról írva három olyan területet különböztet meg, amelyeken nehézségek adódhatnak: a matematikai tételek elnevezése; a matematikai fogalmak, eljárások, formulák elnevezése; a köznyelvi-től eltérő grammatikai formában használt kifejezések. Nézzünk meg néhány jellemző példát az általa felsoroltakból.

„Az olasz és a magyar nyelv az egyes tételek elnevezésére nem mindig ugyanazokat a lehetőségeket használja. A legkritikusabb az az eset, amikor a két nyelvben különböző tartalmú tételeknek azonos a neve. Lássunk erre egy példát: *Thalész tétele* – *Ha egy kör átmérőjének két végpontját összekötjük a körvonal egy tetszőleges pontjával, akkor derékszögű háromszöget kapunk (olaszul ennek a tételnek nincs neve). Teorema di Talete* – *Ha egy szög szarvait párhuzamos egyenesekkel metsszük, akkor az egyik száron keletkező szakaszok aránya megegyezik a másik száron keletkező megfelelő szakaszok arányával (magyarul ezt párhuzamos szelők tételének hívják).*

A háromszög beírt és köré írt körének a középpontját az olasz egy szóval ki tudja fejezni (*incentro, circocentro*), míg a magyar nem. A háromszög másik két nevezetes pontja viszont mindkét nyelvben kapott nevet: *magasságpont* – *ortocentro, súlypont* – *baricentro*.

Találunk olyan elnevezéseket is a két nyelvben, amelyek lényegében egymás fordításai, mégis más fogalmat takarnak. Ilyen például a *mediana* – *középvonal* szó. Az olasz *mediana del triangolo* kifejezést a magyar a *háromszög súlyvonalának* nevezi. A *mediana del trapezio* kifejezésnek viszont a *trapéz középvonala* a megfelelője. Amit a magyar nyelv a *háromszög középvonalának* nevez, azt az olasz körülírással fejezi ki: *segmento che unisce i punti medi dei due lati del triangolo*.

A matematika különböző felépítési lehetőségei miatt előfordul, hogy az egyik nyelv olyan fogalmat is meg tud nevezni, amely a másikban nem is ismert. Az olasz matematikakönyvek a négyzetgyök tárgyalásánál megkülönböztetnek *radice algebricát* és *radice aritmeticát*. A *radice quadrata algebrica* egy másodfokú egyenlet gyökeit (megoldásait) jelenti (a 4 négyzetgyöke így +2 vagy -2). A *radice quadrata aritmetica* az előzők közül a nem negatív jelenti (a 4 négyzetgyöke +2). Mindkét gyök jelölése ugyanazzal a szimbólummal, az általunk is ismert négyzetgyökjellel történik. A magyarországi tankönyvek nem használják a *radice algebricát*. Amit mi négyzetgyöknek hívunk, az a *radice quadrata aritmetica* megfelelője.” [Pelles 2002: 409–410]

A középiskolai tananyagra épülő olasz-magyar-angol fizikai terminológia a háromnyelvű (magyar, olasz, angol) fizikai kisszótárban került kiadásra. [Fóris & Kozma 1994] Már ennek elkészítésekor felvetődtek bizonyos problémák. Léteznek olyan szavak és kifejezések a magyar, az olasz és az angol nyelvben, amelyeket ugyanúgy használunk, mindössze csekély kiejtésbeli különbséggel. Ilyenek például *dinamó-dinamo-dynamo, dinamika-dinamica-dynamics, dióda-diodo-diode, divergens-divergente-divergent*. Azonban ez nem mindig van így, és megtréfálhat bennünket az úgynevezett „hamis barátok” esete. Ilyen az *impulzus* szó, melyről könnyen azt hihetnénk, hogy olasz megfelelője minden esetben *impulso*, angol megfelelője pedig *impulse*. A magyar impulzus szó megfelelője sok esetben *impulso* olaszul, azonban a fizika területén olaszul *quantità di moto*, angolul *momentum*. Az olasz *impulso* szó jelentése azonban magyarul *erőnyomaték*, angolul pedig *moment of force*. Az angol *impulse* szó jelentése magyarul *erőlökés*, olaszul pedig *impulso di una forza*. Tovább bonyolítva a dolgot: a magyar *impulzusmomentum* olasz megfelelője *momento della quantità di moto*, angolul *moment of momentum*. Az impulzustétel angolul *theorem of momentum*, olaszul viszont nem *teorema della quantità di*

moto, ahogy arra laikusán az előbbiek alapján következtethetnénk, hanem *teorema dell'impulso*. És még nem is említettük a fényimpulzus vagy az áramimpulzus esetét.

Az olasz *rivoluzione* szó köznapi jelentése: *forradalom*, sem a fizikai, sem a műszaki-tudományos szótárban nem szerepel, csak a fizikai jelentés: *keringés*. Érdekes, hogy magyarul a Föld keringését szoktuk forgásnak is nevezni (lásd: a Föld forog a Nap körül), de nem szabad összekeverni egymással a Föld forgását saját tengelye körül (*rotazione*), és keringését a Nap körül (*rivoluzione*).

Az olasz-magyar területen a tudományos és műszaki terminológiai kutatások kis száma miatt igen nehéz megfelelő szakszótárakat készíteni. Alapvető szükség volna arra, hogy a kontrasztív nyelvészeti vizsgálatok a műszaki és a természettudományos lexikára is kiterjedjenek. Fel kell ismernünk, hogy az új irányok nemcsak a hungarológia vagy az italianisztika számára hozhatnak hasznos eredményeket, hanem általában a terminológiai, szaknyelvi problémák megoldásában is. Ha felismerjük a kétnyelvű (vagy többnyelvű) terminológiai adatbázisok létrehozásának szükségességét, fel kell ismernünk azt is, hogy ezek megalapozásához jelentős mennyiségű előzetes lexikológiai, terminológiai és lexikográfiai alapkutatásra van szükség.

62

Nencioni az olasz nyelv idegen eredetű tudományos és műszaki szavainak vizsgálata során arra a megállapításra jutott, hogy a természettudományos és a műszaki lexika összegyűjtése és rendszerezése nyelvészeti heterogén, szakmailag viszont homogén anyagot fog eredményezni. [Nencioni 1987] A magyar-olasz tudományos és műszaki lexika összevetése nem csak nyelvészek, de az adott szakmák képviselőinek munkáját is megkívánja. A csapatmunka ezen az összetett területen nélkülözhetetlen.

2.5. A MAGYAR-OLASZ, OLASZ-MAGYAR MŰSZAKI-TUDOMÁNYOS SZÓTÁR⁶⁴

2.5.1. A SZÓTÁR ELKÉSZÍTÉSÉNEK CÉLJA

A magyar-olasz kapcsolatok több szinten folynak: kulturális, gazdasági, tudományos, ipari szinteken. Magyarországon ma hozzávetőlegesen 800000 vállalkozás működik, amelyek 99%-a mikro-, kis- és középvállalkozás. Ebből az olasz-magyar vegyesvállalatok száma ezernél is több, és ennél jóval nagyobb az olasz piacon érdekelt magyar cégek száma (és fordítva). A gazdasági, ipari, tudományos szinteken kulcskérdés, hogy a megfelelő kifejezések a megfelelő pillanatban a tolmács vagy fordító rendelkezésére álljanak. Ennek az infrastruktúrának a kiépítéséhez nélkülözhetetlen az oktatás, oktatási programok, oktatási segédletek, a nyelvtanárok szerepe.

A szótárakat általában nem öncélúan, önmagukért készítik. Elsősorban a piaci igény, a kereslet határozza meg a legtöbbjük elkészültét. Az alkalmazott nyelvészet és a lexikográfia közös területe az eredmények gyakorlati alkalmazása, és azoknak a tanításban való felhasználása. A magyarországi olasz lexikográfiában a kétnyelvű szótárak közül eddig hiányzott egy megfelelő, a műszaki-tudományos lexikát felölelő szótár. A fenti problémák megoldásaként keletkezett a *Magyar-olasz, olasz-magyar műszaki-tudományos szótár*. [vö. Fóris 2002d] A kétnyelvű szótár elkészítésének az volt célja, hogy összegyűjtse a két ország között meglévő tudományos és ipari kapcsolatok szó- és kifejezésanyagának leggyakrabban használt részét, és a különböző szakmai területeken használt megfeleltetéseket adja meg. Azért célszerű a *közötti* szót használni, mert nem látszott reális célkitűzésnek minden műszaki- és tudományterület lexikájára részletesen kiterjedő szótárt készíteni, hanem elsősorban a jelenleg leggyakrabban használt szavak, a legtöbb kapcsolódó terület lexikáját gyűjtöttük.

A műszaki szótárnak azt a lexikát kellett volna tartalmaznia, amely a magyarországi vállalkozások, főként a kis- és középvállalkozások hasznára lehet. Ezért főként a technika, az ipar, a mezőgazdaság nyelve, a tudományos kifejezések közül a mindennapokban használatosak valamint a műszaki területek alapjait képezők, velük szorosan összekapcsolódók, a kereskedelem területéről pedig azok a kifejezések, amelyek okvetlenül szükségesek lehetnek műszaki feladatok megoldásához is (például a textilipar területéről nemcsak a gépek és anyagfajták, de a ruhatípusok elnevezései is). Egy megfelelő, modern lexikát tartalmazó új szótár nagy segítséget jelent az élő kapcsolatok során való felhasználásnál, a kis és középvállalkozások számára, a közép- és felsőfokú szakképzésben (különösen a kétnyelvű olasz-magyar gimnáziumokban) és az egyetemeken is. Külön tudományos szótár elkészíté-

63

sére magyar-olasz területen azért nem vetődött fel az igény, mert a magas szintű tudományos kommunikáció nyelve az angol nyelv.⁶⁵

A születőben levő tudományos-műszaki szótár elkészítésének célja tehát az, hogy létrehozzunk egy olyan kétnyelvű, műszaki, technikai, ipari és tudományos szavak és kifejezések gyűjteményét, amely a két ország közti gazdasági, kereskedelmi, ipari, tudományos kapcsolatokban segítséget nyújthat, és könnyen használható kézikönyv lehet mindazok számára, akik megfelelő szintű nyelvtudással rendelkeznek, és munkájuk vagy tanulmányaik során használniuk kell. A szótár tehát mindenekelőtt a nagyközönségnek egy már nagyon régóta meglévő igényét kívánja kielégíteni.

2.5.2. A MINTAVÁLASZTÁS ÉS A SZAKNYELVEK

Elsőként azt kellett számbavenni, melyek azok a területek, ahol a legélénkebb a kooperáció. Megkezdtük az alábbi kiválasztott területek terminológiájának összegyűjtését: építőipar, élelmiszeripar (elsősorban húsipar és tejipar), elektronika, gépipar, informatika, közlekedés, mezőgazdaság, műanyagipar, nyomdászat, olajipar, szállítmányozás, üvegipar, textilipar, vegyipar, vendéglátóipar. A műszaki és az ipari szókincs jelentős része a tudományos alapokra épül, emiatt bizonyult szükségesnek a tudományos lexika egy részének szótárba való felvétele is: a fizika, matematika, kémia, biológia, biokémia területéről.

A szótárba kerülő címszavak kiválasztása komoly megfontolást kívánt. A gyakorisági szótárakról szóló részben leírtak alapján logikus volna írott formában található műszaki és tudományos szövegek összegyűjtése, lehetőleg két nyelven, majd ezek korpuszként történő kezelése, feldolgozása, és a leggyakoribb terminológiák szótárba való felvétele. Ilyen kétnyelvű szaknyelvi korpuszok azonban nem állnak rendelkezésre.

Az olasz nyelven tolmácsolók és fordítók körében általános gyakorlat, hogy saját szakterületükön összegyűjtött szójegyzékeiket igen ritkán adják át másnak. Ez több okra is visszavezethető: többségük bölcsész végzettségű, kezdőként a szükséges terminológiát nem ismerik, munkájuk során a szakmai nyelvezetet mindkét nyelven el kell sajátítaniuk; szótárak és más kétnyelvű szakmai anyagok alig-alig találhatók; – ez pedig fokozottan igaz a műszaki terminológiára; az a tolmács, fordító, aki jól ismeri az egyes nyelvi alkódokat, saját piaci értékét csökkentené listáinak közzétételével.⁶⁶

Feltételezve azt, hogy az adott szakmai területeken évek óta magas szinten dolgozó tolmácsok és fordítók rendelkeznek ilyen terminológiai listákkal, a mintaválasztás és a szerzőgárda kiválasztása kérdésért összekapcsoltam. Ily módon tíz szerző megbízása vált szükségessé a szótárak egyes mikronyelveinek feltérképezésére. A szerzőgárda kiválasztásának szempontjai voltak: a szakmai tudás, a nyelvtudás, és a

dolgozni akarás. A szerzők nagyobbik része bölcsész végzettségű, és valamelyik iparágban fordít, tolmácsol rendszeresen. Van azonban olyan mérnök, közgazdász is közöttük, aki magas szintű olasz nyelvtudását kamatoztatja munkája során.

Az egyes alkorpuszokból a szerzők választották ki a leggyakoribb szavakat, amelyek a szótár alapszókincsét jelentik. Természetesen a szerzők más, egy- két- és többnyelvű szótárak anyagaiból is dolgoztak. Ez a munka alkorpuszonként más és más nyelvi terminológiák összevetését jelentette. A fizika nyelvezetének feldolgozását megelőzték a fizika kisszótár elkészítéséhez végzett kutatások; a matematika nyelvezetének feldolgozását már megelőzte a korábban említett matematika szótár, és az azt megelőző terminológiai kontrasztív nyelvészeti vizsgálatok; a vendéglátóipar, a húsipar terminológiája a magyar szakszavak esetében némettel való összevetést jelentett stb. A húsipar jellegzetes példa a nyelvenként eltérő világkép esetére, mert a magyar piacon német hatásra másképpen vágják a húsokat, mint az olasz piacon. Olaszországban például nem lehet csirkelábat kapni, nem adnak el csirkecombot, helyette negyed vagy fél csirkét árulnak. Az építőipar is érdekes példákat kínál, hiszen például egy ház építése során a gépészeti munkák alatt a magyarok a víz- és gázszerelési munkákat értik, míg az olasz fél a víz-, gáz-, és villanyszerelési munkák elvégzését. [vö. 2.5.4. fejezet] Komoly anyagi veszteséget és országhatárokon átnyúló pereket eredményezhet egy esetleges pontatlan fordítás.

A szótárba természetesen „minden” nem kerülhetett bele, teljes szótárát készíteni lehetetlen volna. Mégis, nézzük, melyek azok a területek, amelyekről egyértelműnek tűnt, hogy nem kell a címszavak közé felvennünk őket: egyes nem frekvenciált területek, például a hajózás; magas szintű tudományok, amelyek elsősorban a kutatók érdeklődésére tarthatnak számot, és amely területeken a közvetítő nyelv az angol (például mikrofizika).

2.5.3. A TERJEDELEM

A szókészlet terjedelme 40000 szó illetve kifejezés, amely felöleli a két ország közti műszaki-tudományos kapcsolatok alapvetően szükséges szóanyagát.

A közepes méretű szótárak közé sorolható, hiszen a címszavak száma és a szótár mérete jóval túllépi a kisszótárak kategóriáját, az egyes területek szóanyagának mennyisége azonban jóval nagyobb annál, hogy nagynak minősíthetnénk ezt a szótárt.

Összehasonlításként például az Ország-Magay-féle *Angol-magyar kéziszlóár*-ban 37000 vastagbetűs angol címszó található. [Ország-Magay 1989], de ezen kívül tartalmaz 1310 állandósult szókapcsolatot, 1400 angol tulajdonnevet, 1100 betűrövidítést, és a szócikkekbe ágyazva mintegy 20000 állandósult angol szó szerkezetet is. A Bakos Ferenc

[Bakos 1989] szerkesztette *Idegen szavak és kifejezések szótára* körülbelül 30000 címszót tartalmaz.

2.5.4. A SZERKEZET

A szótár szerkezetét illetően egyszerű formára törekszik, annak érdekében, hogy a kéziszótár jól átlátható, könnyen használható legyen. Másrésztől nem cél az egy nyelvű magyarázó szótárak, illetve egy nyelvű szakszótárak, lexikonok feladatának átvétele. Biztos azonban, hogy ez a szótár sem tud minden elvárásnak eleget tenni.

A megasztuktúra alkalmazkodik a lexikográfiai hagyományokhoz. Két kötetben jelenik meg a szótár, az egyik a magyar-olasz rész, a másik az olasz-magyar rész. A kötetek elején előszó tájékoztatja a használókat az előzményekről, a szótár létrejöttének körülményeiről. Rövidítésjegyzék és használati útmutató után következik maga a szótári rész. A makrostruktúra betűrendes elrendezést követ, a szócikkek csak részben bokrosítottak, címszóként pedig nem csak egyes szavak, hanem hosszabb kifejezések is szerepelnek. A mikrostruktúra alapjaiban szintén követi a szótári hagyományokat. Félkövér betűtípussal szedettek a címszavak, utánuk grammatikai információk következnek – amikor szükséges (többes szám, hímnem, nőnem, főnév, melléknév, ige), stilisztikai információ (ritka, szleng, elavult, angol, német, francia) majd tudományterületi besorolás, idegen nyelvi megfelelő, grammatikai információ, stilisztikai információ. Csúcsos zárójel < > jelöli a magyarázatokat, ferde vonal / a kifejezéseken belül az egymással felcserélhető szavakat. Kerek zárójel () mutatja azokat a szavakat, amelyek tetszőlegesen használhatóak egy adott kifejezésen belül. Az általános értelmű kifejezéseket gyakran köznyelvi értelmükben egyáltalán nem tárgyalja, csak a műszaki, ipari kapcsolatok során előforduló értelmezésben. Mivel nem kíván értelmező szerepet betölteni, csak kivételes esetekben kommentálja az átlagos használó számára az egyik (vagy mindkét) nyelven ismeretlen, vagy a ma megszokottól különbözően, más értelemben használt szavakat és kifejezéseket.

A továbbiakban néhány olyan jellemző problémát mutat be a szótárból kiragadott anyag, amelyek a lexika összevetése során felmerültek. A nyelvészeti fontossága, érdekessége mellett a bemutatott problémák megoldásához vezető út megismerése nagyon hasznos lehet az oktatásban is, a fordítás-helyesség, szakszerűség tanítására, vagy a szótárhasználatra való felkészítésben.

A textilipar területéről a magyar *bársony* szó megfelelője olaszul velluto.⁶⁷ Az olasz *velluto* szó magyarul viszont többféle jelentéssel bír: bársony, plüss, düftin stb. Így hívnak minden bársonyos felületű anyagot, melyeket a textiliparban egységesen *száltakarós*-nak neveznek.

A *Zingarelli* egy nyelvű olasz szótár meghatározása a következő:

velluto (...) **B** s. m. **1** Tessuto di seta, cotone, lana o fibre sintetiche, che presenta su una delle facce una superficie pelosa, formata dai fili dell'ordito e della trama rasati più o meno alti: – *d'ordito*; – *di trama*; (...) [Selyemből, pamutból, gyapjúból, vagy szintetikus szálból levő szövet, amely az egyik felén bolyhos felületű, a vetülék- és láncszálak többé-kevésbé magasan vágottak.]

A *Magyar Értelmező Kéziszótárban* (a továbbiakban ÉKsz.) az alábbi meghatározásokat találjuk:

bársony fn **1.** *Tex* Selymesen sima felületű, puha tapintású, finom bolyhos szövet (...)
plüss fn Gyapjúból, pamutból készült bársonyszerű szövet. (...)
düftin fn *Tex* Bársonyos felületű, sűrű szövésű, erős pamutszövet; ördögbor. [nk:fr]

A *Magyar Szókinestár* (a továbbiakban MSzkt.) szinonimaként kezeli a bársonyt, plüss, velúrt:

bársony (fn) velúr, plüss
plüss (fn) félbársony, bársony

Mit találunk minderre a Koltay-Kastner-féle magyar-olasz szótárban?

bársony velluto (...)
düftin duvetine *f*
plüss (...) felpa, pelusce *f*, peluzzo (...)
velúr velluto
velúrszövet stoffa vellutata⁶⁸

A Herczeg-féle olasz-magyar szótárban csak az alábbi két szó található:
felpa plüss
pelusce *f* fr: plüs⁶⁹

Mit ír minderről az egy nyelvű *Zingarelli*?

felpa (...) s. f. Tessuto morbido di lana, cotone o di altre fibre, peloso solo su una faccia | est. Indumento sportivo, spec. dell'abbigliamento giovanile, confezionato con tale tessuto. (...) [Puha gyapjú-, pamut-, vagy más szálból készült szövet, csak egyik oldalán bolyhos | sportruha, különösen fiatalos öltözék, ilyen szövetből.]
peluscie (...) Tessuto con pelo lungo e morbido, usato spec. per confezionare pupazzi e sim. [Hosszú és puha bolyhú szövet, különösen bábok és hasonlók készítésére használják. – lásd: plüssállatok]
duvetine (...) Tessuto leggero, spec. di lana, molto morbido e con superficie pelosa. [Könnyű szövet, különösen gyapjúból, nagyon puha és bolyhos felületű.]

A textiliparban a száltakaró kialakításától függ, hogy velúr, düftin, vagy bársony, plüss-e az anyag. A velúr és a düftin esetében az alapszövet fonalaikat bolyhozzák majd egyenletesre nyírják, a bársony és a plüss esetében pedig külön fonalrendszer kötnek be az alapszövetbe, és azt felvágják vagy nyírják. A bársony régebben elsősorban ruhaanyag volt, a plüss pedig bútorszövet; ma már ez nem egyértelmű. Körülbelül a XX. század közepéig csak természetes szálakból dolgoztak a textiliparban; a szintetikus szálak elterjedésével új anyagok jelentek meg, és egyre nehezebb eldönteni, egyre kevésbé egyértelmű, hogy milyen anyagról van szó.

Hogy jelenik meg a készülő műszaki szótárban mindez, az olasz-magyar részen?

duvetine *f fr (tess.)* düftin
felpa *(tess.)* 1. plüss <anyag> 2. (plüss)pulóver, melegítő
pelle *f* vellutata velúrbőr
pelo 1. szőr 2. *(tess.)* bolyh
peloso 1. szőrös 2. *(tess.)* bolyhos
peluscie *f* plüss <pl. játék>
velluto *(tess.)* 1. bársony 2. száltakarós <bársony, plüss, velúr, düftin>
vellutare *(tess.)* 1. bolyhoz <ált. gyapjúsövet> 2. velúrbőrt készít <húsi oldalt lecsiszol>
vellutato *(tess.)* 1. bolyhozott 2. puha felületű 3. bársonyos
vellutatrice *f (tess.)* bolyhozógép
vellutatura *(tess.)* bolyhozás, bolyhosítás

Hogy jelenik meg a készülő műszaki szótárban mindez, a magyar-olasz részen?

bársony velluto
bársonyos *(tess.)* vellutato
bolyh *(tess.)* pelo
bolyhos *(tess.)* peloso
bolyhoz *(tess.)* <ált. gyapjúsövet> vellutare
bolyhozott *(tess.)* vellutato
düftin duvetine *f*
plüss velluto, felpa <pl. pulóver>, peluscie *f* <pl. játék>
puha felületű *(tess.)* vellutato
velúr velluto
velúszövet *(tess.)* stoffa di velluto
velúrbőr pelle *f* vellutata
velúrbőrt készít *(tess.)* <húsi oldalt lecsiszol> vellutare

A húsipar területéről az *abál* és a hozzá kapcsolódó *szalonna* szót vegyük vizsgálat alá. Az ÉKsz. meghatározása:

abál ts ige <Szalonnát, belső részeket> (ízésített) lében rövid ideig főz. (...)

A Koltay-Kastner szótár szócikke:

abál (...) scottare; nép: sbollentare, fermare, dare una ferma(in)a a; ~t *szalonna* lardo cotto

A *Zingarelli* egynyelvű szótár meghatározása:

scottfre (...) **A** (...) **2** est. Sottoporre a una brevissima cottura (...). [Nagyon rövid idejű főzésnek vet alá]
lfrdo (...) 1 Grasso sottocutaneo del dorso e delle pareti addominali del maiale, conservato salato o affumicato (...). [A sertés hátának és oldalsó részeinek bőr alatti zsírja, amit sózva vagy füstölve tartósítanak]
pancetta (...) **3** Lardo striato di carne della regione ventrale del suino (...). [A sertés hasi részének hússal csikozott szalonnája]

A ÉKsz. szalonna meghatározása a következő:

szalonna fn **1.** A disznó bőre alatti vastag zsírszövet. | Az ebből való eledel. (...)

A műszaki szótárban tájjellegű szavak csak nagyon kivételes esetben kerültek rögzítésre.

Az *abál* szócikk és a hozzá kapcsolódó lemmák láthatók az alábbiakban:

abál scottare, cuocere <pancetta>
abálás scottatura, cottura <pancetta>
abált szalonna pancetta cotta, lardo/guanciale *m* cotto
szalonna <hátí> lardo, <hasi> pancetta, <toka> guanciale *m*

A fizika területéről itt csak azt nézzük meg, hogy hogyan jelenik meg a magyar-olasz részben az, amikor az olasz kifejezésnek többféle jelentése létezik:

abszolút nulla fok zero assoluto
abszolút nullapont *arg* zero assoluto
abszolút zérusfok zero assoluto
adiabatikus átalakítás trasformazione *f* adiabatica
adiabatikus átalakulás trasformazione *f* adiabatica

Végül pedig vegyesen, több területről nézzünk meg szócikkeket a szótár felépítésének szemléltetésére (az aláhúzás a kiemelt szójelentéseket mutatja):

adó 1. datore *m*, trasmittente *m* 2. *(fis.)* stazione *f* trasmittente 3. imposta, tassa, tributo
adó- 1. datore, trasmittente 2. fiscale
ág 1. <fa> ramo 2. <villáé> rebbio 3. <agancsé> palco 4. <folyóé> ramo, diramazione *f* 5. <ágazat> settore *m*, branca, sezione *f*, campo, suddivisione *f* 6. *(inf.)* braccio, ramo 7. *(mat.)* <hiperboláé> ramo
agy 1. cervello 2. <puskáké> calcio <del fucile> 3. <ventillátoré> nucleo di ventilatore
agy- cerebrale
ágy 1. letto 2. <vonaton, hajón> cuccetta 3. *(mecc.)* banco 4. <puskáké> fusto <del fucile>
alap 1. base *f*, fondo 2. *(edil.)* fondazione *f*, basamento, fondamenta, fondamento, base *f*, 3. *(mat., inf.)* base *f* 4. *(ferrov.)* <alépitmény> fondazione *f*

alap- fondamentale, basale, minimo, basilare
alapadat (*inf.*) dati *pl, f* grezzi
alapállapot (*fis.*) stato fondamentale
alaphalmaz (*mat.*) <komplementerképzésnél> insieme *m* ambiente, insieme *m* universale
alapanyag (*edil.*) materia prima
alapfonal (*tess.*) filo grezzo
alapfém metallo base
alapfestés mano di fondo
alapfrekvencia frequenza iniziale
alapgerenda (*edil.*) trave *f* maestra
alapgödör (*ferrov.*) scavo
állóhullám (*fis.*) onda stazionaria
állókazán caldaia verticale, inviluppo del forno, portafoculare *m*
állógallér (*tess.*) collo a listino, collo alto
állósiga carrucola/puleggia fissa

Az élelmiszeripar területéről látszólag egyértelmű dolgokról kell részletesen elgondolkodni. A tej megalvása például egyfajta alvadást jelent; az alvadéktank és az alvadékszivattyú, mivel nem csak az alvadékkal kapcsolatos munkára használják, hanem sok másra is, többfunkciós, vagyis *tank polivalente* és *pompa polivalente*.

70

alvad 1. coagulare 2. (*alim.*) <tej> cagliare
alvadás 1. coagulazione *f* 2. (*alim.*) <tej> cagliata
alvadék 1. coagulo 2. (*alim.*) cagliata
alvadéktank (*alim.*) tank *m* polivalente
alvadékszivattyú (*alim.*) pompa polivalente
alvaszt coagulare
 de: **megalszik** (*alim.*) cagliare

Elsősorban az informatika területe az, amely sok angol szót használ mindkét nyelven. Ezek felvétele kikerülhetetlennek bizonyult, még akkor is, ha ezek a szavak angol szótárakban is megtalálhatóak. Mivel mind a magyar, mind az olasz nyelv sűrűn alkalmazza őket, és ez nem csak a szakmabeliekre korlátozódik, feltétlenül jelölni kell az azonos szóhasználatot, elkerülve ezzel a bizonytalanságot a nyelvhasználat tekintetében. Pl.:

bemeneti terület (*inf.*) area d'ingresso, area d'input
bit *ingl* (*inf.*) bit *ingl*
demo *ingl* (*inf.*) demo *m ingl*, programma *m* dimostrativo
file *ingl* (*inf.*) **file** *m ingl*

Ha egy szótárban valami nincs benne, a használója számára az is információ. Ha mindkét nyelven egy harmadik nyelvből átvett szót vagy kifejezést alkalmaznak egy adott dolog vagy fogalom jelölésére, annak mindkét nyelven szerepelnie kell.

hullám onda
hosszúhullám (*fis.*) onda lunga

hullámcspda (*fis.*) filtro di onde
hullámhossz (*fis.*) lunghezza d'onda
hullámszűrő (*fis.*) filtro di onde
longitudinális hullám (*fis.*) onda longitudinale

Egy új terület:

humán erőforrás risorse *pl, f* umane

Rövidítések:

CAD (*inf.*) <számítógéppel segített tervezés> CAD, progettazione *f* assistita da elaboratore
CAE (*inf.*) <számítógéppel segített mérnöki munka> CAE, ingegnerizzazione *f* assistita da elaboratore
CAI (*inf.*) <számítógéppel segített oktatás> CAI, apprendimento assistito da elaboratore, istruzione *f* assistita da elaboratore
CAM (*inf.*) <számítógéppel támogatott termelés> CAM, fabbricazione *f* assistita da elaboratore

Angol szavak vagy angol eredetű szavak:

copyright *ingl* copyright *ingl*, diritto di riproduzione
file *ingl* (*inf.*) file *m ingl*
fájl (*inf.*) file *m ingl*

A kémia területéről vett példák:

citokróm oxidáz enzim (*chim.*) enzima *m* ossidante citocromo
cisz-2-butén-1,4-disav (*chim.*) acido maleico

Homonimák:

centrifugál¹ *ige* centrifugare
centrifugál² *mn* centrifugo
centrifugál szivattyú pompa centrifuga
csap¹ *ige* battere, sbattere
csap² *fn* 1. <víz/gáz> rubinetto, chiavetta 2. <tűz> bocca d'incendio 3. (*mecc.*) chiavarda, spinotto, tappo, <fa, fém> piolo, <fa> cavicchia, cavicchio, caviglia, spina 4. (*mecc.*) <forgó> perno 5. (*mecc.*) <illesztésben> albero
csáp 1. <rovaré> antenna 2. <polipé> tentacolo

Az élelmiszeripar területéről vett példák:

cukorliszt <porcukor> zucchero in polvere, polvere *m* di zucchero
porcukor zucchero in polvere, polvere *m* di zucchero
csontos (*alim.*) osseo, con osso
csontos szegy hosszú bordával (*alim.*) costine *pl, f* di pancia
csontos tarja (*alim.*) coppa con osso
csontozókés (*alim.*) coltello per dissare
csont nélküli nyak tarjával (*alim.*) spalla bassa senza osso
bél (*alim.*) 1. <szárazáruhoz> budella *pl, f* 2. <testben> intestino 3. <kenyéré> midolla 4. <gyümölcsé> polpa
bél- intestinale, viscerale, enterico

71

bélatmérő (*biol.*) diametro delle budella
bélsatorna (*biol.*) canale *m*/condotto intestinale
bélsíra (*biol.*) gastrula
bélsíráképződés (*biol.*) gastrulazione *f*
bélfeldolgozás (*alim.*) lavorazione *f* delle budella
bélfelhúzás töltőcsőre (*alim.*) applicazione *f* delle budella al tubo di insaccamento
épületgépészet és villamosság (*edil.*) impiantistica
épületgépészeti és villamossági berendezések (*edil.*) impianti *pl, m*
épületgépész-villanyszerelő (*edil.*) <kivitelező> impiantista *m*
villanyszerelő elettricista
impianti *pl, m* (**meccanici**) (*edil.*) (épület)gépészeti és –villamossági rendszerek/berendezések *pl*
impianti *pl, m* **termofluidi(ci)** (*edil.*) (épület)gépészeti berendezések *pl*
impiantista *m* (*edil.*) (épület)gépész/villanyszerelő
impiantistica (*edil.*) (épület)gépészet és villamosság

Számos példát sorolhatnánk még a szótár anyagából, a szerkezet, a jellegzetes problémák azonban már az előbbiekből is jól kitűnnek. Az utóbbi években a lexikográfia területén tapasztalható fellendülésből következik, hogy a csúcstechnológia adta lehetőségek nyomán megélnékülő szótárszerkesztés és használat, és a műszaki-tudományos lexika tanulmányozása egymásra kölcsönösen ösztönző hatással lesznek. A lexikológiai, a terminológiai és a lexikográfiai vizsgálatok, és az ezek eredményeképpen megszülethető adatbázisok és szótárak nem csak a modern lexikográfiai módszerek alkalmazását, hanem azok tanításának szükségességét is előrevetítik.

3. LEXIKOGRÁFIA AZ OKTATÁSBAN

3.1. A LEXIKOGRÁFIA OKTATÁSÁNAK FONTOSSÁGÁRÓL

Az alábbi fejezetben a lexikográfia oktatási vonatkozásainak egyes részei kerülnek bemutatásra. Az általános fejtegetéseken túl néhány konkrét példa mutat rá az oktatási lehetőségekre, az első szervezett programokra. Az előző fejezetekben leírtakból egyértelműen következik, hogy a szótáraknak a mai világunkban kiemelt szerepet kell kapniuk az oktatás területén, oktatásban használt segédanyagként és az oktatás tárgyaként egyaránt.

Az idegennyelv-oktatásban és az anyanyelvi nevelésben, (de a lexikonok használata során is), a szótárhasználatot készségként szokás kezelni – az oktatás minden szintjén: az általános iskolákban, a középiskolákban, a főiskolákon és az egyetemeken is. Ezeknek a készségeknek a kialakítása az oktatás általános feladata. Az egyre növekvő ismeretanyagot nehéz a tanórák véges keretébe beleprézelni, ezért megoldásként felmerül, hogy az ismeretek nem kódolható részét, amely leckeként nem adható fel, a tanulók önálló aktivitásra épülő folyamatos alkalmazások során sajátítsák el. Ebben a kategóriába tartozik a lexikográfia alapjainak, ezen belül a szótárhasználatnak a tanítása is. Nyilvánvaló, hogy a téma rövid megalapozását a nyelvtanórák keretében kellene elvégezni. Az szótár-alkalmazás széles skáláján való eligazodásban viszont a felhasználási útmutatásokon keresztül szinte minden oktatott diszciplína részt vehet. Az egynyelvű szótárak közül a lexikonokban megtalálható a mindenki számára szükséges adatok definíciója, rövid pontos leírása. A szaklexikonok (sokszor szakszótár név alatt) egy-egy szakterület ismeretanyagát tömörítik magukba. Az idegen szavak szótára hasonló módon mindenki számára szükséges adathalmazot tartalmaz, ugyanúgy, mint az értelmező szótárak, a szinonimaszótárak stb, amelyek segítségével mindenki pontosíthatja az általa használt szókincs tartalmát. Ezeken a szótárhasználati területeken a hallgatók eligazítása valamennyi szaktanár feladata. Ugyancsak rá kell mutatni a kétnyelvű szótárak különböző típusai közti különbségekre. A kétnyelvű szótárak és a szakmák fordítási igényéhez készült két- és többnyelvű szakszótárak elsődleges célja a két nyelv közötti jelentésmegfeleltetés megadása. A kétnyelvű általános szótárak tartalmazznak sok egyéb információt is a jelentésmegfeleltetés mellett: grammatikai, stilisztikai információkat, szinonimákat, etimológiai információkat, példákat. A szakszótárak céljuknak megfelelően elsődlegesen a jelentésre összpontosítanak, ezen kívül kevés grammatikai és egyéb információt tartalmazznak. Ezeknek az forrásműveknek

az oktatási programok részét kellene képezniük. Napjainkban az egy-nyelvű, kétnyelvű, többnyelvű szótárak használatát, a nyomtatott, illetve elektronikus formában megjelenő szótárak kezelése közti különbségeket a diákok, a nyelvtanulók saját személyes tapasztalataikon keresztül tanulják meg. Könnyen előfordulhat, hogy újfajta szótárakat tanulmányaik során nem ismernek meg, holott nagy segítséget jelenthetne számukra ezek használata. A szótárhasználat sokoldalú képességének kialakítása tehát ugyanolyan jelentőséggel bír, mint az informatika területén való jártasság. Nem csak a diákok hasznosíthatják a szótárakból szerezhető ismereteket tanulmányaik során, de a felnőttek számára is alapvető a szótárhasználat az ismeretek felfrissítésére, kiegészítésére. A tanulás során megszerzett ismereteink gyorsan elavulnak. A közoktatásnak az új ismeretek és az információ gyors megszerzésének képességére, a tanultak alkalmazására kell felkészítenie a diákokat, ehhez pedig kiváló lehetőséget nyújtanak a szótárak.

A bölcsészkarok idegennyelvi szakjain a tananyag részét képezi irodalom, nyelvészet, történelem, sokszor művészettörténet. A nyelvészet keretében azonban a legtöbb helyen csak elvétve fordul elő, – elsősorban a fordítástechnikai órák kapcsán (ahol van ilyen), – a szótárak használatának kérdése. Azok a leendő nyelvtanárok, akiknek a közoktatásban fő feladatuk, a nyelvoktatás velejárájaként (sikerességük méréseként is) a diákok felvételire, illetve nyelvvizsgára való felkészítése, könnyen lehet, hogy soha nem tanulnak szótárakról, szótárhasználatról, a diákok és saját munkájukat megkönnyítő szótárkezelési, szótártípusizálási lehetőségekről, az újabb technikai fejleményekről. A felvételik, nyelvvizsgák során alapkövetelmény minél gyorsabban elvégezni a feladatokat. A szótár / szótárak gyors használata idő- és ezáltal pontnyerésre adhat lehetőséget, főként a fordítási feladatoknál. A középiskolás diákok közül sokan küzdenek szótárhasználati problémákkal. A nehézségek egyike, hogy mivel sokan otthon számítógépes szótárakat használnak, amelyek helyettük megkeresik az adott szavak megfelelőjét, a vizsgák közben a nyomtatott szótár használata esetében már a betűrend alkalmazása is gondot jelent számukra. A szótárak különféle típusai különféle kódrendszereként értelmezhetőek. Azok, akik az adott kódrendszerek lehetséges megfejtéseit, olvashatóságát gyorsabban képesek megtalálni és felhasználni, nehezen behozható előnyre tesznek szert azokkal szemben, akik ezzel a tudással nem rendelkeznek. A számítógépes alkalmazás az egyetemi kurzusokon nem eléggé elterjedt, pedig a bölcsészhallgatók és az oktatógárda számára is szükséges lenne megismerni azokat, a nyelvészeti tanszékekkel együttműködve megalapozni számítógépes bázisú nyelvészeti kurzusokat a graduális képzésben. Azok a nyelvész (vagy nem nyelvész) hallgatók, akik a szótárak kódrendszerét szívesen tanulmányozzák, a későbbiekben maguk is képesek lesznek arra, hogy önállóan készítsenek kisebb

szótárakat, vagy nagyobb szótár-projektekben közreműködjenek. A lexikográfia paradigma-váltásának tehát az oktatás lehet a kiteljesítője.

A lexikográfia oktatásának másik pozitívuma, hogy képessé teszi a hallgatókat az elavult, vagy szakszerűtlenül elkészített szótárak felismerésére. Az utóbbi évtizedben több olyan régi szótár jelent meg, melyeket nem terhel már jogdíj, és „egyszerűsített, átdolgozott” (de szakszerűnek nem nevezhető) változatban, mint *új* szótárakat jelentettek meg őket. Ilyen például Póra Ferenc eredetileg 1907-ben megjelent szinonima szótára [Póra 1907], melyet a közelmúltban adtak ki újra, de nem hasonmás kiadásban, hanem új szótárként. A terjedelmet nagy betűmérettel és sorközrel megnövelték, a helyesírást maira változtatták. A tartalom az eredeti maradt. Rosszabbul járt Aurélien Sauvageot szótára [Sauvageot 1932], melyet a terjedelem csökkentése érdekében megrövidítettek, ezenkívül számos nyomdahibával is „büszkélkedhet”. Közös jellemzője ezeknek a szótáraknak, hogy szép, keménytáblás a kötésük, de olcsó és rossz minőségű papírra nyomják őket, az áruk pedig nagyon alacsony, hiszen csak a szkennelési-, papír- és nyomdaköltséget kell megfizettetniük a vevőkkel.⁷⁰

3.2. SZÓTÁRAK AZ EGYETEMI OKTATÁSBAN

Idegennyelv-szakos hallgatók között számtalanszor lehet hallani, amikor valamit nem találnak egy szótárban: „ez a szótár nem jó”. De van-e jobb, van-e másik szótár? „Rossz-e” az a szótár? Mi a rossz benne? Talán nem abban a szótárban kellene keresni azt a bizonyos dolgot? Másfajta szótár is létezik? Tudjuk-e, *milyen* szótárt és *hogyan* célszerű használnunk egy adott feladat megoldásához?

A IX. Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia lexikográfia szekciójában Kiss Gábor, a *Magyar Szókincstár* [MSzkt. 1999] főszerkesztője javasolta, hogy a lexikográfia fejlesztésére vonatkozó ötleteket, problémákat és javaslatokat gyűjtsük össze. A javaslatok között szerepelt, hogy célszerű lenne Magyarországon valamilyen formában a lexikográfus-képzés beindítása. E képzésre valószínűleg még várni kell egy darabig, viszont tanóra keretében is lehetséges a nyelvész hallgatók bevezetése a lexikográfia történetébe, elméletébe és gyakorlatába.

A Pécsi Tudományegyetem Nyelvtudományi Tanszéke adott lehetőséget lexikográfia szeminárium és lexikográfia-történet előadás tartására magyar nyelv szakos és alkalmazott nyelvészet, illetve hungarológia specializációban résztvevő hallgatók számára. Az 1998/99 tanév második félévében kezdődött az oktatás szemináriummal, azóta pedig folyamatosan lexikográfia-történet előadás, illetve lexikográfia szeminárium váltják egymást, viszonylag nagyszámú hallgatóság előtt. Mivel lexikográfia oktatásához tankönyv, segédanyag nem létezett, a tematika összeáll-

lítása is szükségessé vált.⁷¹ Pécssett a lexikográfia-történet előadás a tanév első félévében 2 órában, a szeminárium a második félévében 2 órában kerül sorra. Egymástól függetlenül is felvehető, de a tapasztalatok szerint a szeminárium hallgatói többségükben az előadást már teljesítették közül kerülnek ki. Az előző években műveltségi tárgyként is felvehető volt, és az egyetem több más karáról is jöttek hallgatók. Valószínűleg nem volna haszontalan bármely más szak hallgatói számára sem (pl. műszaki kar) a lexikográfia kurzusok hallgatása – saját szakterületükön is segíthetné őket az információk gyorsabb elérésében.

3.2.1. A PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEMEN KIDOLGOZOTT ELŐADÁS PROGRAMJA

Az előadás részletes tematikája az alábbi módon állt össze:⁷²

1. A lexikográfia tárgya, meghatározása, kapcsolata más diszciplínákkal (lexikológiával, szemantikával, etimológiával, grammatikával, stilisztikával, számítógépes nyelvészettel).

2–3–4–5. *Lexikográfia-történet*. Kor szerinti felosztás: ókor és középkor, a glosszárúmtól a szótárig, a vulgáris-latin glosszárúmok; humanizmus és reneszánsz; az első nagy európai szótárak; a XVIII–XIX. századi lexikográfiai kodifikáció; a XX. századi kezdeményezések a lexikográfiában; a jövő szótárai; országok, nemzetek lexikográfiája (a magyar, az olasz, az angol, a spanyol lexikográfia kiemelten szerepel).

6–7–8. *Elméleti kérdések*. A lexika meghatározása. A lexika kiterjedése és a nyelvi kompetencia. Lexika és grammatika. Diakrón és szinkrón szótárak. Archaizmusok és neologizmusok. Lexika és nyelvhasználati variációk. A lemmatizációs kódok fontossága. Földrajzi variációk, szociális variációk. A lexikális jelentés és a szótárak. Alfabetikus sorrend és konceptuális sorrend. A konceptuális sorrend jellegzetességei és motivációi. A szótárak metanyelve. Szótártipológia, szótártípusok (enciklopédiák és nem-enciklopédiák, általános és speciális, történeti, egynyelvű, kétnyelvű szótárak, tájnyelvi szótárak).

9–10. *Gyakorlati kérdések*. A szótárcikk struktúrája, grafikus, fonetikai és fonológiai információk, morfo-grammatikai információk, lexikográfiai és logikai definíciók.

11–12. *Számítógépes lexikográfia*. Terminusok, a számítógépes lexikográfia fejlődéstörténete, a számítógépes lexikográfia központjai, problémák, kézi és félautomata lemmatizáció, gépi szótárak, gyakorisági szótárak.

A bevezető résznek nem csak a főbb fogalmak definiálása, a lexikográfiának a nyelvészet más területeivel való kapcsolatának bemutatása a célja, hanem ezeken keresztül a tárgyalta kérdések fontosságának a sokoldalú indoklása is. Az alábbiakban bővebben elemzem a kifejtett témák tartalmát.

Lexikográfia-történet

[vö. Massariello Merzagora 1983, Crystal 1998, Robins 1999]

Az ókor és középkor tárgyalása együtt történik, hogy a történeti folytonosság jól látható legyen. Szó esik többek közt arról, hogy az első kétnyelvű dokumentumok Mezopotámiában a Kr.e. II. évezredben talált ékírásos táblák, amelyeken sumér szavak listája található akkád nyelvű magyarázatokkal, tanítási céllal. A lexikográfia e korokban nem a lexika szisztematikus rögzítését jelentette, hanem úgynevezett *glosszák*⁷³ összeállítását. Az ókorban az írott szó nem volt elterjedt, ennek következtében a tudás vulgarizációja, elterjedése nem kívánta meg a szótárak létrejöttét. A glosszák fejlődése során fontos pillanat volt a kétnyelvű glosszárúmok⁷⁴ születése. Később, amikor a latin nyelv a klerikusok számára is idegenné lett a mindennap használt nyelvhez képest, szükségessé vált a lexikai készlet közvetítése a klasszikus és szakrális szövegek megismeréséhez. E glosszárúmok néhány esetben már alfabetikus struktúrát mutatnak. A kétnyelvű glosszárúmok szaporodásának nyelvészeti következménye az újlatin lexika gazdagodása úgynevezett technikai kifejezésekkel, amelyek a glosszákban általában meghatározások és parafrázisok voltak. A humanizmus és reneszánsz idején a humanistáknak az a törekvése, hogy közvetlen kapcsolat jöjjön létre a közönség és az antik írások között, meghatározta a poliglott⁷⁵ és a kétnyelvű szótárak létrejöttét, amelyek sokkal inkább nomenklaturák⁷⁶, mint a korabeli nyelvhasználat dokumentumai voltak. A XVII. század a modern lexikográfia kezdete, amelyet a szótárak modern típusú feldolgozásának kezdetétől számítunk, emiatt részletesen foglalkozunk a *Vocabolario degli Accademici della Crusca* [Venezia, 1612] összeállításával és történetével, amely minden más európai szótár modellje és archetípusa, még a germán nyelvek szótárai is e szótár modellje alapján készültek. A XVIII–XIX. században folytatódott az előző században elkezdődött szótárkészítési koncepció. A *használat* gondolata lassú fejlődésnek indult a nyelvészek munkájában, és még inkább a lexikográfiai kodifikációban. Franciaországban ekkor született Denis Diderot vezetésével az *Encyclopédie ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers* [Diderot et al 1751–1772], amelynek felépítésével és történetével részletesen megismerkednek a hallgatók. A XX. század új utakat és törekvéseket hozott a lexikográfiában. Jellemző az új típusú thezauruszok⁷⁷ és számítógépes szótárak megjelenése, amelyekre a történeti bemutatáson túl a szemináriumon visszatérünk, hogy gyakorlati oldalról is részletesebben foglalkozzunk velük. Az új típusú szótárak megjelenése és a lexikográfiában lezajló paradigma-váltás lényeges részét képezik a történeti stúdiumnak. A szótárak fejlődéséről, az elektronikus szótárak új formáiról és a felhasználási lehetőségekről, a szótárak lehetséges és jellemző készítési metódusairól is bő részletezés szerepel a tematikában.

Lexikográfia-elmélet

A lexikográfia fogalma, a használatos terminológia részletes kifejezésre kerül. [vö. 1. fejezet] A kurzus keretében többféle szótártípológiai felosztás szerepel. A szótárak metanyelvének jellemzői, a mega-, a makro- és mikrostruktúra, a makrostrukturális és mikrostrukturális elemek leírását és analizését tartalmazza az első rész. Fontossága miatt szerepel a nyelvészeknek a lexikáról való felfogása. Például Ferdinand de Saussure [Saussure 1997] a lexika alábbi felosztását alkalmazza: *langue* (szociális természetű rendszer), és *parole* (az individualizmus realizációja), aminek nyomán egyes kutatók a *lexika* terminus kettős értelmezése mellett foglalnak állást: jelenti egyrészt *a szavak együttesét*, amellyel egy nyelvi közösség tagjaival kommunikálunk, másrészt szűkebb értelemben *egy szövegnek az aktualizált lexikáját*, egy meghatározott szociális csoport információcseréjének keretében. A francia nyelvben létező két különböző terminus: *lexique* és *vocabulaire* kétféle valóságot fed. Az első a nyelvre (*langue*) vonatkozik, a második a beszédre (*discours*). Ennek alapján a lexikai egységet lexémának (*lexème*) nevezik: a lexémák, amikor a beszédben realizálódnak, szavakká (*vocables*) válnak. A szavak együttese alkotja a szótárt (*vocabulaire*). Egy szöveg szótárának (*vocabulaire*) alapfeltétele egy olyan lexika (*lexique*) létezése, amely ugyanazt a szöveget alkotja.

78

A diakronikus művek, illetve szavaik datálásának kérdésével, valamint a lexikai egységek jelentésváltozásainak nyomon követésével is megismerkednek a hallgatók. Például a történeti szótárak, és az etimológiai szótárak készítésének nehézségei is tárgyalásra kerülnek. Bemutatásra kerül a funkcióhoz kötött nyelvváltozatok (alkódok), és a használati szituációhoz kötött nyelvváltozatok (regiszterek) lexikológiai jelentősége. Minden nyelvi alkód megfelel egy speciális lexikának: gondoljunk a „mesterségek” nyelvének lexikájára, a műszaki nyelvre, a pénzügyi nyelvre, az orvosi nyelvre. Ezeket az alkódokat hívják *tematikus nyelveknek* [vö. Rey-Debove 1971, 2.4.1. fejezet], mivel témákhoz, különféle érdeklődési területekhez kötöttek: a tematikus nyelvek lexikájának nagyságából következik, hogy nem létezik olyan szótár, amely mindent képes lenne összegyűjteni, és ez alól az ún. „tematikus szótárak” sem kivételek, amelyek egy adott terminológia egy részét gyűjtik csak össze.

A lexikográfiai regisztráció számára igen érdekes terület a földrajzi változatok vizsgálata. A nyelvi változatokat foglalja magában, és a beszélők kisebb vagy nagyobb területi eloszlásával kapcsolatos (regionális nyelvek, dialektusok, helyi nyelvjárások). A standard nyelvtől való eltérések prozódiai, fonológiai, morfoszintaktikai, és lexikális szinten jelentkezhetnek. A regionális lexika az irodalomban is megjelenítheti a tájszavakat, – ilyenkor a dialektális eredetű népi szavak terminológiája különböző területeket érinthet: a mezei élet, a ház, a gasztronómia, a helyi szokások szavait. A regionális szavaknak két fajtája lehet: a) aka-

ratlan regionalizmusok, vagyis amelyeknek nincs stilisztikai funkciójuk, b) regionalizmusok stilisztikai funkcióval, vagyis a helyi szokásokhoz kötöttek. A lexikográfiai regisztrációban a regionális-dialektális elemeket nem mindig jelölik megfelelően. A legnagyobb tolerancia a gasztronómia és a helyi szokások terén tapasztalható: pl. *panetton*, *pizza*, azért, mert a megnevezett dolog (jelölt), és nem a megnevező jel a fontos. [vö. Massariello Merzagora 1983]

Szó esik még a szótárak metanyelvről, a különböző szótártípusokról is. A szótártípológia kérdéskörében különféle felosztásokat, és a különböző típusú szótárak jellemzőit mutatja be program. Például konkrét példák alapján összehasonlításra kerül egy történeti és etimológiai szótár minőségét meghatározó makro- és mikrostruktúra. A lexikográfia alapjai és általános kérdései univerzálisak, de szükségesnek látszik néhány konkrét nyelvterületen végül áttekinteni a tárgyalt kérdéseket. Kísérletképpen a magyar és az olasz nyelvek szótártörténetének részletes bemutatása került részletezésre, de az újabb tapasztalatok alapján más nyelvterületek lexikográfia-történetének főbb állomásai is tárgyalásra kerülnek.

Számítógépes lexikográfia

A már a bevezetőben említésre került gyors informatikai fejlődés következtében időt kell szánnunk az elektronikus szótárkezelés és szótárkészítés bemutatására. Nagy terjedelemben szerepelnek a programban a számítógépek fejlődéséről, a számítógépes nyelvészetről, az elektronikus szótárak csoportosításáról, lehetséges használati, illetve készítési módjukról szóló ismeretek, az elektronikus és a számítógépes szótárak közötti különbségek. Az anyag érzékelteti a számítógépes szótárak és az internet kapcsolatából születő új lehetőségeket a szótárkészítés és használat területén. Megismerkednek a hallgatók a magyarországi és európai nagy számítógépes szótárkészítési műhelyekkel. [vö. 1.3 és 3.4.1. fejezet]

79

A teljesítés

A kurzus teljesítésének feltétele egy fél szerzői ívnyi dolgozatnak a megírása, és a témához kapcsolódó húsz tételes annotált bibliográfia elkészítése. A dolgozatok témáját közösen egyeztetjük az egyes hallgatókkal. Mivel a kurzus célja az, hogy az órát felvevő diákok elmélyedjenek a lexikográfia szakirodalmában, képesek legyenek az önálló információgyűjtésre és az információk feldolgozására, ezenkívül maguk képesek legyenek kiválasztani és használni a számukra legmegfelelőbb szótárt, a dolgozatok értékelése elsődlegesen két szempont alapján történik: egyrészt az adott témához kapcsolódó szakirodalom ismerete; másrészt a hallgató önálló meglátásai és észrevételei alapján.

Szerteágazó témákról születtek a legjobban sikerült dolgozatok, a szerzők nevének említése nélkül nézzünk néhány példát:

- Milorad Pavič *Kazár szótár*-ának [Pavič 1987] elemzése;
- *Magyar Szinonimaszótár* [SzinSz. 1978] és a *Magyar Szókincstár* [Mszkt. 1999] összevető elemzése;
- Herczeg Gyula *Olasz-magyar szótár*-ának [Herczeg 1952, 1967] elemzése és a korabeli kritikák;
- a kínai szótárírás;
- a kopácsi halászat szakszókincsének összegyűjtése.

A hallgatók rendszeresen írnak recenziót új szótárakról, ezekből került válogatás az Iskolakultúra 2000/5. számban megjelent *Szótárak könyvben és monitoron és a kétnyelvű kéziszótártól az értelmező szakszótárig* című anyagokhoz. [Fóris 2000b, Fóris 2002a]⁷⁸

3.2.2. A PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEMEN KIDOLGOZOTT SZEMINÁRIUMI PROGRAM

A gyakorlati oldalról megközelítve a lexicográfiát, a program az elméleti részben bemutatott problémákat konkrét példákon keresztül vizsgálja. Részletesen elemzi a különböző típusú szótárak struktúráját, egyes konkrét szótárakat mutat be, a különféle típusúknál a makrostruktúrát és a mikrostruktúrát is analizálva. A hallgatók adott vagy véletlenszerűen választott lexika alapján szótári szócikkeket dolgoznak ki 2–3 fős kiscsoportokban. Megvizsgálják például az egyes szinonimaszótárak közti különbségeket és az ehhez a témához kapcsolódó fogalmi meghatározásokat (szinonima, parafrázis, hiponima, kohiponima stb.). Foglalkoznak a tematikus szótárakkal, ezek lexikájának összegyűjtési nehézségeivel, a műszaki, a tudományos, a gazdasági lexikával, a szaknyelvi ismeretek szükségességével. Szótárkritikákat olvasnak XX. századi szerzők tollából, és korábbi századokból is.

Az elektronikus szótárakkal a Pécsi Tudományegyetem Babits Mihály Gyakorló Gimnáziumának modern nyelvi laborjában ismerkedhetnek a hallgatók. Új, és egyszerűbbé teszi az egyes szótártípusok bemutatását az on-line szótárak megjelenése, melyek nem csak a szótárhasználat, de a szótárkészítés bemutatására is alkalmasak. Az egyetemi oktatás modernizálása érdekében hasznos volna például egy tantermet internet-elérési lehetőséggel, számítógéppel, és nagyméretű kivetítővászonnal felszerelni – valószínűleg a legolcsóbb és legegyszerűbb módja volna (nem csak) a lexicográfia-oktatáshoz szükséges demonstrációs anyagok bemutatásának.

A szeminárium teljesítése egyrészt az órai munkával történik, másrészt a résztvevő hallgatók maguk választanak a kurzus témáihoz kapcsolódó szótárak közül, melyeket egy referátum keretében bemutatnak.

3.3. LEXIKOGRÁFIA AZ IDEGENNYELV-OKTATÁSBAN

3.3.1. KÉT OLASZ GYAKORISÁGI SZÓTÁR ÖSSZEHASONLÍTÁSA

A gyakorisági szótárak kettős szerepet kaphatnak az idegen nyelv-oktatásban: egyrészt a gyakorisági szó- és kifejezéslisták igen jól felhasználhatóak az idegen nyelvek oktatása során, az alapszókincs elsajátításakor; másrészt a nyelvkönyvek írásakor célszerű annak ismerete és figyelembe vétele, hogy mit tekintenek az adott nyelv alaplexikájához tartozónak. Az ilyen jellegű kutatások elsősorban az általános szókincs vizsgálatát tűzték ki célul, de lehetséges az egyes szaknyelvek, tematikus nyelvek gyakorisági szótárainak, ennek segítségével pedig alapszókincsüknek az összeállítása. E lehetőségek illusztrálására két jelentős olasz gyakorisági szótárt hasonlítok össze. (Hasonló módon történik az egyetemi oktatásban is e szótártípus bemutatása.) E két szótár összehasonlító vizsgálata azt a célt is szolgálja, hogy bemutassa a lexika statisztikai feldolgozásának szükségességét, a részletekkel példát mutasson a feldolgozás szakszerűségére, a szóanyag gyűjtési módjára és a korpusz kialakítására.

Lessico di frequenza della lingua italiana contemporanea [LIF]

Szerk.: Bortolini, Umberta – Tagliavini, Carlo – Zampolli, Antonio. IBM Italia – CNUCE di Pisa, Milano, 1971. 532 p.

A LIF a CNUCE és az IBM Italia együttműködésében készült el Pisában. Célja kora olasz nyelve szóhasználatának feldolgozása volt. A második világháború utáni időszak írott olasz nyelvéből válogatták a mintát. 500000 szót dolgoz fel, de lemmaként csak 5000 szót rangsoroltak. A szótár két nagy részből áll. Az első rész tartalmazza a művel kapcsolatos összes információt, például a történeti előzményeket, a munkacsoport összetételét, a mintaválasztás problémáit, az elektronikus feldolgozás módszereit. A második rész hármas tagolású: alfabetikus sorrendben közli a szóanyagot; majd csökkenő gyakorisági sorrendben a lemmákat; végül pedig csökkenő gyakorisági sorrendben a szótárba került szavak összes előforduló formáját. A szerkesztők az előszóban figyelmeztetnek rá, hogy csak az első 1000–1500 lemma sorrendje tekinthető minden szempontból megfelelőnek, mivel a sorban utánuk következők gyakorisága már nagymértékben függ a mintaválasztástól. Vagyis egy más mintán végzett gyűjtés és feldolgozás eredményeképpen más gyakorisági listák állíthatók össze.

Mintavétel

Egy adott szövegben előforduló szavak gyakoriságát vizsgálva a minta magának a szövegnek véges sokszámú szó- és kifejezéshalmaza. Egy nyelv szavainak gyakoriságát vizsgálva azonban a gyakorlatilag

végtelen sok elem miatt korlátok közé kell szorítani a minta nagyságát. Reprezentatív mintavételre kell törekedni, vagyis olyan mintát kiválasztani, amely ugyanolyan jellemzőkkel bír, mint a teljes halmaz. A LIF az olasz nyelvet kívánta nyelvtisztítási vizsgálatnak alávetni. Figyelembe kellett venni, hogy a nyelv rétegződése különféle nyelvi rétegek létezését jelenti. A második világháború után elsősorban a technikai fejlődés következményeként, másrészt a történelmi-politikai változások következtében nagyon sok új szó keletkezett, vagy került át szaknyelvi területről a köznyelvbe, és sok szót vett át az olasz nyelv a francia és az angol nyelvekből. Az 500000 szót 5 csoportból választották ki, 100000–100000 szót az alábbi területekről: színház, regények, mozi, újságok, tanítási segédkönyvek. A szövegeket az adott periódus tíz színdarabja, tíz regénye, nyolc mozifilmje, hét napilapja, három segédkönyve írásaiból válogatták, az 1945–1968 közötti időszakból.

*A feldolgozás módszere*⁷⁹

A gyakorisági szótárnak az a feladata, hogy egy meghatározott szókészlet – mai szóval korpusz – szavait rangsorolja a szerint, hogy milyen gyakorisággal fordulnak elő. A kitűzött feladat megoldásához a természetes eljárás az lenne, hogy sorba állítjuk valamennyi előforduló szót. Az ismétlődéseknél strigulát húzunk, s mikor ezt a műveletet befejeztük, sorrendbe rendezzük a szavakat az előfordulások száma szerint. Ezt az eljárást lehet alkalmazni véges számú elemet tartalmazó halmaz esetén (például egy versben, vagy egy regényben előforduló szavak vizsgálatánál). Nagyon nagy számú, vagy végtelen sok elemet tartalmazó szókészlet esetén mintavétellel lehet megoldani a feladatot. A mintát úgy kell kiválasztani, hogy a teljes halmaz jellemzőit őrizze meg, s a vizsgálat eredményei érvényesek legyenek az egész rendszerre. A feladatot ahhoz hasonlíthatnánk, mintha egy nagy kalácsban a térszola, a mazsola és a levegővel kitöltött lyukak eloszlását kívánnánk vizsgálni. Rögtön látható, hogy megbízható következtetés csak nagy minta esetén tehető. Kicsiny minta esetén előfordulhat, hogy csak egy mazsolaszem, vagy csak egy lyuk kerül kiválasztásra, és ekkor a kalácsot vagy a mazsolával, vagy a légbuborékkal sikerül azonosítanunk. Nagyobb minta kiválasztása esetén is ki vagyunk téve annak, hogy nem valós eredményt kapunk (például a kalács alsó részén több a mazsola, mint a felsőn, így az egyik helyről származó minta félrevezethet). Nyilvánvaló tehát az a további lépés, hogy több helyről vegyük a mintát, és megfelelő átlagolás után adjuk meg az egész halmazra vonatkozó értékelést. Az eloszlás-vizsgálat bármely rendszerben többféle megítélés alapján történhet. Hasonlatunkban például a három összetevő viszonya vizsgálható térfogat-arányuk alapján, a lokalizált részek távolsága alapján stb. A szógyakoriságok vizsgálatánál különböző szerzők közel azonos, de részleteiben mégis eltérő statisztikai mennyiségeket és módsze-

reket alkalmaznak. Különösen sok nehézséget okoz az egyes mennyiségek, fogalmak bevezetésénél tett definíciók, majd a felhasználással tett következtetések világos megítélése. A LIF szerzői részletesen bemutatták az általuk alkalmazott statisztikai módszert, fejtegetéseiket táblázatok sorával illusztrálták. A szótár 4. fejezetének rövidített anyaga alapján tekintsük át a vizsgálatok során bevezetett mennyiségeket. Ennek a – későbbiekben megjelenő más szótárak véleménye szerint is alapműnek számító – munkának munkamódszerét tekintjük át az alábbiakban, melynek ismeretében minden bizonnyal az olvasó és a szótárhasználó előtt más tartalmat fog felidézni egy-egy szó besorolási értéke, mint ezeknek az eljárásbeli ismereteknek a hiánya esetén.

Nézzük az 1. táblázatban lévő tizenöt szócikket, melyek színházi, regény, mozi, napilap és tanítási segédanyagok szövegeiből kerültek feldolgozásra és valamennyinek az F teljes gyakorisága azonos, azaz 15 értékű legyen. (Az F teljes gyakoriság jelenti az ötféle szövegben való összes előfordulás számát). Jelöljük az f_1, f_2, f_3, f_4 és f_5 mennyiségekkel az egyes részszovegekben való előfordulás számát, és ezeket a számokat nevezzük *parciális gyakoriságnak*.

A táblázatban lévő 15 szócikk értéke a szövegekben más-más annak ellenére, hogy az F gyakoriságuk azonos, a parciális gyakoriságuk viszont különböző. A parciális gyakoriságok összege megegyezik a teljes gyakorisággal, vagyis

$$f_1 + f_2 + f_3 + f_4 + f_5 = F$$

Továbbá, ha valamelyik parciális gyakoriság egyenlő a teljes gyakorisággal (a táblázatban az L_4 és az L_8 lemma esetében $f_5 = 15$; az L_9 lemma esetén pedig $f_4 = 15$), akkor a többi parciális gyakoriság értéke zérus. Az L_4, L_8 és L_9 lemma csak egy-egy szövegfajtában fordul elő; az L_7, L_{10}, L_{11} , viszont mindegyikben; míg az L_{12}, L_{14} , és L_{15} csak egy-egy szövegtípusban nem szerepel.

Vezessük be az R mutatószámot, amely azt adja meg, hogy az adott lemma hány alhalmazban szerepel: R értéke ebben az esetben 1 és 5 között változhat. A lemmának a halmazban elfoglalt helye annál értékeesebb, minél nagyobb az R mutatószám. Esetünkben az $R = 5$ értékkel rendelkező szavak minden alhalmazban, az $R = 1$ értékkel rendelkezők csak egyetlen alhalmazban fordulnak elő. Az azonos F értékkel rendelkező lemmák közötti különbséget az R mutatószám fejezi ki. (1. táblázat)

Az F és R értékek azonossága esetén is jelentősen különbözhet két lemma szövegben betöltött szerepe. Például a táblázatban az L_{10} és az L_{11} lemma esetében az $F = 15$ $R = 5$ érték úgy valósul meg, hogy az L_{10} lemma minden alhalmazban háromszor, az L_{11} pedig a 4. alhalmazban tízszer, a többiben egyszer-egyszer, illetve kétszer fordul elő. Vezessük be az f_{max} maximális és f_{min} minimális parciális gyakoriság értékeket,

amely egy lemmának az alkalmazokban való legtöbbször, illetve legkevesebbszer való előfordulásának a száma. Legyen

$$d_1 = f_{max} - f_{min}$$

a lemmának a különböző alkalmazokon való előfordulását jellemző *diszperzió*, vagy *eloszlási szóródási tényező*. A d_1 tényező tehát különbséget tud tenni az azonos F és R értékű lemmák szövegben elfoglalt helyzetében. A lemma alkalmazokon való eloszlása annál egyenletesebb, minél kisebb d_1 értéke. A táblázatban az L_{10} lemma $d_1 = 0$ értéke tökéletesen egyenletes eloszlásnak felel meg, míg az L_7 lemma $d_1 = 3$ értéke közel egyenletes, és végül az L_{11} lemma $d_1 = 9$ értéke mellett az előfordulás kiemelkedően koncentrált a 4. alkalmazban.

Az eloszlási szóródási tényezőtől azt várjuk el, hogy jellemezze az alkalmazokon való eloszlást, vagyis azonos d_1 értéknél azonos, különbözőnél különböző eloszlási helyzete legyen a lemmának. Sajnos ez az elvárás nem teljesül különböző F értékek, tehát más-más értékű teljes frekvencia esetén. Vegyünk erre példaként két lemmát, amelyek teljes gyakoriságát, öt halmazra vonatkozó parciális gyakoriságait, és a d_1 eloszlási paramétert a 2. táblázat tartalmazza. Látható, hogy az első lemma négy alkalmazon kilencszázszor, az ötödiken annál alig többször, ezerszer fordul elő, tehát az eloszlás közel egyenletes, ugyanakkor a második lemma lényegében csak az ötödik alkalmazban szerepel, a másik négyben mindössze egy-egy alkalommal fordul elő. Az azonos $d_1 = 100$ eloszlási szóródási tényező tehát nem tesz különbséget a két eset között. Az 1. táblázatban kiszámolt d_1 értékek azonos F értékű lemmákra vonatkoztak, így jól jellemezték a szavak szóródását. A 2. táblázat d_1 értékeit szintén számítsuk át azonos, például $F = 1$ értékre. Ezt úgy tehetjük meg, ha d_1 értékét elosztjuk F értékével, vagyis bevezetjük a

$$d_2 = \frac{d_1}{F}$$

mutatószámot. Kiszámítva ezt a mennyiséget (2. táblázat utolsó oszlopa), jelentős különbség adódik az értékek között, s ezzel kifejezésre kerül, hogy egyre kisebb d_2 érték egyre egyenletesebb eloszlásnak felel meg.

Lemma	F	f_1	f_2	f_3	f_4	f_5	d_1	d_2
L_5	4600	900	900	900	900	1000	100	$100/4600 = 0,02$
L_6	105	1	1	1	1	101	100	$100/105 = 0,95$

2. táblázat. [LIF XXIV]

A d_1 mutatószám a parciális gyakoriságok maximális és minimális értékének különbségével adja meg a szóródás értékét, tehát a két szél-

Lemma	F	f_1 (színház)	f_2 (regények)	f_3 (moz)	f_4 (újságok)	f_5 (segéd-anyagok)	R	f_{max}	f_{min}	d_1
(L_1) accettare	15	0	1	0	14	0	2	14	0	14
(L_2) colloquio	15	0	5	0	10	0	2	10	0	10
(L_3) deposito	15	0	5	0	6	4	3	6	0	6
(L_4) divinità	15	0	0	0	0	15	1	15	0	15
(L_5) finanziario	15	1	0	0	13	1	3	13	0	13
(L_6) giacimento	15	0	0	0	2	13	2	13	0	13
(L_7) gonfio	15	3	3	2	2	5	5	5	2	3
(L_8) minerario	15	0	0	0	0	15	1	15	0	15
(L_9) parcheggio	15	0	0	0	15	0	1	15	0	15
(L_{10}) poliziotto	15	3	3	3	3	3	5	3	3	0
(L_{11}) proprietario	15	1	2	1	10	1	5	10	1	9
(L_{12}) sesso	15	5	3	1	6	0	4	6	0	6
(L_{13}) uniforme	15	4	7	0	4	0	3	7	0	7
(L_{14}) yahido	15	0	1	1	12	1	4	12	0	12
(L_{15}) vizio	15	3	4	3	5	0	4	5	0	5

1. táblázat. [LIF XXI, kiegészítve f_{max} , f_{min} és d_1 értékekkel]

sőértéket használja fel a számoláshoz. Mivel a d_2 mennyiség d_1 -nek az F teljes gyakoriságra vonatkoztatott értéke, ezért ez a paraméter is a szélsőértékekkel van kapcsolatban. Sokkal finomabb átlagolást jelent, ha meghatározzuk a lemma parciális gyakoriságának átlagértékét és képezzük minden parciális gyakoriságnak ettől a középértéktől való eltérését, és ezek összegét osztjuk F -el. Ebben az esetben tehát nem csak a két szélsőértékkel határoljuk be a szóródás mértékét, hanem minden parciális gyakoriságnak külön-külön megadjuk a középértéktől való eltérését, ezért az így származtatott eloszlási szóródási tényező sokkal finomabb léptékkal fejezi ki a lemma alkalmazokon való eloszlását. Definiáljuk tehát a d_3 eloszlási szóródási tényezőt az $f_1, \dots, f_5$ parciális gyakoriságoknak az középértéktől való eltéréseivel a következő módon:

$$d_1 = \frac{1}{F} (|f_1 - \bar{f}| + \dots + |f_5 - \bar{f}|)$$

Az $|f_i - \bar{f}|$ abszolútérték azt fejezi ki, hogy az átlagtól való eltérés iránya (kisebb vagy nagyobb) közömbös számunkra, csak az eltérés nagysága (abszolútértéke) a meghatározó.

Lemma	F	f_1	f_2	f_3	f_4	f_5	d_1	d_2	$\bar{f}$
L ₇	100	10	20	20	20	30	20	0,2	20
L ₈	1000	100	150	200	250	300	200	0,2	200

3. táblázat. [LIF XXV]

A 3. táblázat két olyan lemma öt alkalmazra való eloszlását mutatja, amelyekre az F teljes gyakoriság és a d_1 eloszlási szóródási tényező különböző, de a d_2 eloszlási szóródási tényező azonos. Képezzük mindegyik lemma esetében az átlag parciális gyakoriságot (adjuk össze az öt parciális gyakoriság értéket, és osszuk el öttel), a kapott értékeket az utolsó oszlop tartalmazza. Készítsünk egy újabb táblázatot (4. táblázat), ahol az első oszlop a lemma teljes gyakoriságát, a második oszlop a parciális gyakoriságok átlagát, a további öt oszlop a parciális gyakoriságoknak az átlagtól való eltérését tartalmazza. A definiáló képletnek megfelelően ezen öt szám összegét F értékével osztva adódik a d_3 eloszlási szóródási együttható értéke (táblázat utolsó oszlopa).

Lemma	F	$\bar{f}$	$ f_1 - \bar{f} $	$ f_2 - \bar{f} $	$ f_3 - \bar{f} $	$ f_4 - \bar{f} $	$ f_5 - \bar{f} $	d_3
L ₇	100	20	10	0	0	0	10	20/100 = 0,2
L ₈	1000	200	100	50	0	50	100	300/1000 = 0,3

4. táblázat. [LIF XXV]

Látható, hogy a középértékekhez való viszonyítással bevezetett finomítás valóban különbséget tudott tenni a két azonos d_2 -vel jellemezhető eloszlásban. A természettudományokban az illesztést még tovább finomítják úgy, hogy nem az eltérések összegét, hanem azok négyzet-

összegét határozzák meg. Ennek megfelelően a d_3 paraméter helyett definiáljuk az S eloszlási paramétert a következő módon:

$$S^2 = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n (f_i - \bar{f})^2$$

ahol $S = \sqrt{S^2}$. Majd variációs együtthatóként definiáljuk V -t

$$V = \frac{S}{f}$$

amely a nevező miatt független a gyakoriságtól. A LIF korpuszában a V maximális értéke 2. A variációs együtthatót elosztva $n-1$ -el, az értéke 0 és 1 között mozog. Hogy lineárisan lehessen ábrázolni az eloszlást, be kell vezetni az alábbi képlettel egy további mennyiséget:

$$D = 1 - \frac{V}{\sqrt{n-1}}$$

amelyben a D a szóródási együttható. Ennek segítségével a korpusz minden egyes lemmájának eloszlási gyakoriságát megadhatjuk. D értéke 0 (egyetlen alkalmazban való előfordulás) és 1 (az alkalmazokban való teljesen egyenletes előfordulás) között változik. Tehát ha egy szó csak egyetlen alkalmazban fordult elő, a szóródási együttható értéke 0, míg ha mind az öt alkalmazban ugyanannyiszor szerepelt, a szóródási együttható értéke 1.

Végül a LIF szerzői (követve más gyakorisági szótárak gyakorlatát) bevezetik az

$$U = F \cdot D$$

képlet alapján az U mutatószámot, amely alapján a lemmákat sorbarendezik, és beveszik vagy kihagyják a szótárból. Ezt a mutatót magyarul szóhasználati gyakoriságnak nevezhetjük. Az összes lemma esetében kiszámolták a D és az U értékeket, és csak ezután húzták meg a lemmák szótárba kerülésének alsó határát. A továbbiakban

- külön-külön sorbarendezték a lemmákat F , D és U csökkenő sorrendjében, folyamatosan számlálva a háromféle sorrendet;

- 5000 lemmában állapították meg a LIF-be felvett, szóhasználati gyakoriság alapján sorbarendezett szavak maximális számát. Az 5000. lemma szóhasználati gyakorisági értéke $U = 2$, valamint ugyanez az U értékük van a lemmáknak 4945-től 5001-ig;

- megfigyelték, hogy az 5356. lemmáig az utolsó 260 esetben $U = 1,78$, és $R \geq 3$. Az $U = 1,78$ küszöb alatt kerültek be a lemmák a LIF anyagába. ($U = 1,78$ értéknél $F = 3$ és $R = 3$.) Megállapítható volt, hogy 5001 lemma közül csak 95 lemma esetén $R < 3$, és 260 lemma esetén

R = 3. Mivel az 1. és az 5001. lemma között $R < 3$ értékkel mindössze 331 lemma található, a LIF-ben 426 lemma esetében $R < 3$, és 4930 esetében $R \geq 3$.

Lessico di frequenza dell'italiano parlato [LIP]

Szerk.: De Mauro, Tullio – Mancini, Federico – Vedovelli, Massimo – Voghera, Miriam. Etaslibri, Roma, 1993. 542 p.

A LIP a Római „La Sapienza” Egyetem OLCI (Osservatorio Linguistico e Culturale Italiano), és az IBM Semea együttműködésében készült, Tullio De Mauro vezetésével.

Ennek a szótárnak külön jelentőséget ad, hogy a szerzők által gyűjtött hangfelvételek alapján a beszélt olasz nyelvet dolgozza fel. A szerzőcsoport interdiszciplináris összetétele biztosította, hogy mind a nyelvészeti, mind a statisztikai feldolgozás a legmagasabb tudományos szinten történjen. A szótárban megtalálható minden információ a mintaválasztás, anyaggyűjtés, és feldolgozás részleteire vonatkozóan.

A LIP a beszélt nyelv korpuszát tartalmazza, 500000 gyűjtött szót dolgoztak fel benne, mint a LIF esetében is. Összesen ötvenhét órányi hanganyagot vettek fel négy olasz nagyvárosban. A feldolgozás után 15000 lemmából áll a szótár, amelynek nagy újítása, hogy az addig elkészült gyakorisági szótárakkal ellentétben, amelyek elsősorban vagy teljes egészében az írott olasz nyelven alapultak, a LIP a beszélt olasz nyelv alapján végzett vizsgálatok eredményét tartalmazza. Nagy érdeme a szerzőknek, hogy a bevezető részben leírtak alapján pontosan végigkövethető a gyűjtés, válogatás, feldolgozás folyamata, és a csatolt számítógépes lemezekon megtaláljuk a gyűjtött lexikát városokra lebontva. A feldolgozás idejét nagymértékben csökkentette az automatikus lemmatizáció, így gyakorlatilag mindössze két évig tartott a szótár összeállítása (1990–1992).

Az anyaggyűjtés során a földrajzi választás okozott nehézséget. Olaszország nagy nyelvjárársbeli különbségei miatt különösen kellett arra figyelni, hogy a vizsgált szövegek ne egy szűk területre korlátozódjanak, és ne csak egyes területek, illetve a köznyelv lexikáját tükrözzék. Az olasz nagyvárosok közül választották ki a mintavétel helyét. Az 1988. december 12-i adatok szerint az olasz nagyvárosok népessége, csökkenő sorrendben: Róma (2,8 millió), Milánó (1,5 millió), Nápoly (1,1 millió), Torinó (1 millió), Genova és Palermo (0,7 millió), Bologna, Bari, Catania, Firenze (0,4 millió), Velence (0,3 millió), Cagliari és Trieszt (0,2 millió). [LIP 30] Pusztán demográfiai alapon a választás Rómára, Milánóra, Nápolyra eshetett volna, és még belekerülhetett volna a válogatásba Torinó, Genova vagy Palermo. Firenzét, az olasz nyelv bölcsőjét, azonban nem lett volna célszerű kihagyni, így végső soron négy nagyvárosban történt az anyaggyűjtés: Rómában, Milánóban, Nápolyban és Firenzében. Mind a négy városból 125 000

szavas lexikai korpusz keletkezett. Problémát jelentett még, hogy az olasz nyelv rétegződése miatt sok dialektális, vagy regionális dialektális elem él a beszédben. Mivel azonban a LIP köznyelvi szótárnak készült, ezeket a szövegeket kihagyták, és csak a standard olasz beszédet elemezték. Belekerültek a korpuszba viszont olyan dialektális elemek, amelyek a mintavétel során a standard olasz nyelvbe keveredtek. A városi beszédben jelenlevő más jellegű dialektális elemeket (például Milánóban veneto akcentus) természetesnek vették, hiszen az országon belüli vándorlás, elsősorban a nagyvárosokba áramlás természetes folyamat. A nagyvárosokban azonos módon és azonos mintán végzett vizsgálatok lehetőséget adnak a városok közti összehasonlításra, és a későbbiekben, újabb vizsgálatok végzésével, más adatokkal való összevetésre.

Mintavétel

A LIP elkészültéhez először az anyagokat gyűjtötték össze. Öt csoportban végezték a mintavételt [LIP 40–41]:

A csoport: kétirányú kommunikáció szabadon, szemtől szemben, kb. 100000 (városonként 25000), pl. otthon, iskolában, munkahelyen.

B csoport: kétirányú kommunikáció szabadon, nem szemtől szemben, kb. 100000 szó (25000 városonként), pl. telefonbeszélgetés.

C csoport: kétirányú kommunikáció, szemtől szemben, nem szabadon, kb. 100000 szó (25000 városonként), pl. gyűlések, munkamegbeszélések, vizsgák, interjúk.

D csoport: egyirányú kommunikáció a címzettek jelenlétében, kb. 100000 szó (városonként 25000), pl. tanítási órák, konferencia-előadások.

E csoport: egyirányú kommunikáció, távolra, vagy írott szöveg alapján, kb. 100000 szó (25000 városonként), pl. televíziós közvetítések, rádióadások.

A hanganyagok lejegyzése a könnyebb olvashatóság miatt az olasz standard modell szerint történt. A mintaadók rétegződésére is figyelemmel voltak: nem, életkor, végzettség, foglalkozás szerint is megvalósították a reprezentatív mintavételi eljárást.

A feldolgozás módszere

A korpusz automata feldolgozása a legmodernebb módszerekkel történt. A gyűjtött anyag morfológiai analizését automata rendszerrel lehetett oldani, míg annakidején, a LIF anyagának feldolgozása során, tíz kutató manuálisan végezte a feldolgozást, mivel akkoriban nem állt rendelkezésre automata rendszer. Problémát a homográfok okoztak, az olyan azonos alakú többjelentésű szavak, mint pl. *vite – pianta / parte meccanica; rncora / ancñra*. Minden egyes szó grammatikai besorolását jelölni kellett, viszont előfordul, hogy egy-egy hangalak több

grammatikai kategóriába is besorolható, pl. *la – sostantivo / articolo / pronome*.

Az ellenőrző rendszer garantálta a jó minőséget a hibajavítások elvégzése után. Ezután történt a végső listák összeállítása, végül pedig a listák analízise.

A LIP és a LIF összehasonlítása

A LIP és a LIF esetében is reprezentatív mintavételt végeztek, de a LIF írott anyagokat vett mintaként, és különböző szövegeket osztott öt kategóriába, míg a LIP négy nagyvárosban rögzített beszéd alapján öt szövegtípuson végezte a vizsgálatokat.

A LIP és LIF szóhasználati gyakorisági listáit hasonlítja össze az 5. táblázat.

LIP	LIF
az első 50 lemma a beszélt korpusz 50%-a	(nincs adat)
az első 500 szó a beszélt korpusz 80,4%-a	az első 500 szó a teljes korpusz 78,07%-a
1 000 lemmáig a beszélt korpusz 85,99%-a	1 000 lemmáig a teljes korpusz 85,5%-a
1 500 lemmáig a beszélt korpusz 89,07%-a	1 500 lemmáig a teljes korpusz 88,21%-a
2 000 lemmáig a beszélt korpusz 91,08%-a	2 000 lemmáig a teljes korpusz 90,69%-a
2 500 lemmáig a beszélt korpusz 92,54%-a	2 500 lemmáig a teljes korpusz 92,45%-a
5 000 lemmáig a beszélt korpusz 96,29%-a	5 000 lemmáig a teljes korpusz 96,56%-a

5. táblázat [LIP pp. 121–123] Szóhasználati gyakoriság %-ban korpuszra levetítve

– A leggyakrabban előforduló 2000 szó alkotja az olasz nyelv alapszókincsét (*lessico fondamentale dell’italiano*).

– A LIP a szavak szűkebb körét tágabb korpuszból veszi, míg a LIF nagyobb korpuszt fed le kevesebb szóval.

– A LIP tartalmaz tulajdonneveket és rövidítéseket is, míg a LIF nem.

– 7000 lemmánál már igen alacsony a gyakoriság, értéke 3 alá esik mindkét szótár esetében.

A LIP ötféle gyakorisági listája közül figyelmet érdemel még a negyedik és az ötödik lista, amelyek a beszélt nyelv tanulmányozásának eredményeképpen jöttek létre. A negyedik lista a *Lista di frequenza dei fonosimboli* 35 olyan felkiáltást, nyögést tartalmaz, amelyek beszéd közben gyakoriak. Például *eh* 6981, *ah* 2174. Az ötödik lista a *Lista di frequenza delle polirematiche* címet viseli, és a korpuszban előforduló gyakori kifejezéseket tartalmazza, olyanokat, mint például *va bene, che cosa, d’accordo, per esempio* (jól van, micsoda, egyetértek, például). Ez a lista különösen hasznos lehet az olaszt mint idegen nyelvet tanulóknak számára.

3.3.2. A GYAKORISÁGI SZÓTÁRAK ALKALMAZÁSA

A gyakorisági szótárakkal természetesen sokféle vizsgálat végezhető különféle korpuszok és módszerek megválasztásával. Ezek közül egy nyelvkönyv lehetséges vizsgálatát nézzük meg. Az elvégzett vizsgálatnak a célja elsődlegesen a módszer bemutatása. A nyelvkönyv anyagának felméréséhez természetesen a teljes anyagra kellene az itt bemutatott vizsgálatot elvégezni.

A nyelvkönyvek írásánál sok lényeges szempontot kell figyelembe venni, amelyek közül csak az egyik a szavak előfordulási gyakorisága az adott nyelvben. A mintaválasztás, a vizsgált minta mennyisége, a választott területek mind befolyásolják a gyakorisági listákra kerülő szavakat és azok sorrendjét, és nincs értelme alkalmazni az ilyen vizsgálatokat minden szótárfajta esetében. Léteznek olyan szükséges de ritkán használt, kultúra- és civilizációs-specifikus szavak, amelyek az alapszókincs részét képezik, mint például a testrészek elnevezései, a számnevek, a színek. Egyes nyelveken készítettek ilyen „alapszókincs-listákat”, így például az olasz nyelv esetében is. [vö. Galli de’Pratesi 1981, VdB, BDVDB, De Palo 1997, Bini 1997]

A LIP és a LIF segítségével vizsgáljuk meg, hogy az egyik leggyakrabban használt kezdő olasz nyelvkönyv [Móritz & Szabó 1993] első leckéjében található lexika a két gyakorisági szótár szóhasználati gyakorisági listáiban hányadik helyet foglalja el. A 6. táblázat mutatja betűrendben az első lecke szavait, mellettük pedig a LIP-ben és a LIF-ben elfoglalt rangjukat a szóhasználati gyakoriság (*U*) alapján. (A *rang* jelenti a lemmának az adott listában elfoglalt sorrendi helyét.)

A 7. táblázatban a LIP-beli használati gyakorisági lista alapján rendezzük sorrendbe a szavakat, a 8. táblázatban pedig a LIF-beli szóhasználati gyakoriság szerint.

szavak	rang (U alapján) LIP	rang (U alapján) LIF
a	5	4
abitare	800	461
adesso	94	114
anche	28	31
andare	26	39
avvocato	497	1481
bello	126	77
benvenuto	5516	3769
binario	2368	–
buono	166	110
casa	117	62
certo	112	99
chi	79	56
ciao	153	518
come	38	21
davanti (Av.)	470	272
destra	541	595 (destra)
dietro (Av.)	744	345
domanda	249	372
dove	86	58
e	6	6
ecco	55	123
esercizio	1942	2281
essere	3	5
famiglia	377	225
forse	135	129
frase	704	1190
giorno	100	57
grammatica	4214	–
guardare	90	105
il	1	1
ingegnere	1823	1577
italiano (Av.)	325	277
la	168	–
lezione	663	1139
l	110	236
lieto	2354	1495
ma	23	19
macchina	304	220
mattina	437	390
moglie	511	237
notte	628	191
numero	146	344
ora (Av.)	128	113
orologio	2412	945
parlare	62	72
piacere (V)	265	195
poi	38	54
prendere	96	76
prima	97	100

6. táblázat. Az 1. lecke szavai betűrendben ⇒

szavak	rang (U alapján) LIP	rang (U alapján) LIF
professore	378	278
pronunciare	4172	1359
quale	129	81
questo	30	25
qui	61	92
ragazza	499	216
ragazzo	239	183
risposta	476	821
Roma	211	–
salutare	653	544
saluto	9821	914
sera	276	184
š	24	87
signora	188	141
signore	192	142
signorina	688	(signora címszón belül)
sinistra	467	586 (sinistro)
tutto	63	27
vento	705	559
viale	2973	2838
vocabolo	3826	–

6. táblázat. Az 1. lecke szavai betűrendben

szavak	rang (U alapján) LIP	rang (U alapján) LIF
il	1	1
essere	3	5
a	5	4
e	6	6
ma	23	19
è	24	87
andare	26	39
anche	28	31
questo	30	25
come	38	21
poi	38	54
ecco	55	123
qui	61	92
parlare	62	72
tutto	63	27
chi	79	56
dove	86	58
guardare	90	105
adesso	94	114
prendere	96	76
prima	97	100
giorno	100	57
È	110	236
certo	112	99
casa	117	62
bello	126	77
ora (Av.)	128	113
quale	129	81
forse	135	129
numero	146	344
ciao	153	518
buono	166	110
la	168	–
signora	188	141
signore	192	142
Roma	211	–
ragazzo	239	183
domanda	249	372
piacere (V)	265	195
sera	276	184
macchina	304	220
italiano (Av.)	325	277
famiglia	377	225
professore	378	278
mattina	437	390
sinistra	467	586
		(sinistro)
davanti (Av.)	470	272
risposta	476	821

94

szavak	rang (U alapján) LIP	rang (U alapján) LIF
avvocato	497	1481
ragazza	499	216
moglie	511	237
destra	541	595 (destra)
notte	628	191
salutare	653	544
lezione	663	1139
signorina	688	(signora címszón belül)
frase	704	1190
vento	705	559
dietro (Av.)	744	345
abitare	800	461
saluto	982	1914
ingegnere	1823	1577
esercizio	1942	2281
lieto	2354	1495
binario	2368	–
orologio	2412	945
viale	2973	2838
vocabolo	3826	–
pronunciare	4172	1359
grammatica	4214	–
benvenuto	5516	3769

95

7. táblázat. Az 1. lecke szavai a LIP szóhasználati gyakorisági sorrendjében

7. táblázat. Az 1. lecke szavai a LIP szóhasználati gyakorisági sorrendjében ⇒

szavak	rang (U alapján) LIP	rang (U alapján) LIF
il	1	1
a	5	4
essere	3	5
e	6	6
ma	23	19
come	38	21
questo	30	25
tutto	63	27
anche	28	31
andare	26	39
poi	38	54
chi	79	56
giorno	100	57
dove	86	58
casa	117	62
parlare	62	72
prendere	96	76
bello	126	77
quale	129	81
è	24	87
qui	61	92
certo	112	99
prima	97	100
guardare	90	105
buono	166	110
ora (Av.)	128	113
adesso	94	114
ecco	55	123
forse	135	129
signora	188	141
signore	192	142
ragazzo	239	183
sera	276	184
notte	628	191
piacere (V)	265	195
ragazza	499	216
macchina	304	220
famiglia	377	225
è	110	236
moglie	511	237
davanti (Av.)	470	272
italiano (Av.)	325	277
professore	378	278
numero	146	344
dietro (Av.)	744	345
domanda	249	372
mattina	437	390
abitare	800	461
ciao	153	518
salutare	653	544

8. táblázat. Az 1. lecke szavai a LIF szóhasználati gyakorisági sorrendjében ⇒

szavak	rang (U alapján) LIP	rang (U alapján) LIF
vento	705	559
sinistra	467	586
		(sinistro)
destra	541	595
		(destra)
risposta	476	821
orologio	2412	945
lezione	663	1139
frase	704	1190
pronunciare	4172	1359
avvocato	497	1481
lieto	2354	1495
ingegnere	1823	1577
saluto	982	1914
esercizio	1942	2281
viale	2973	2838
benvenuto	5516	3769
la	168	–
Roma	211	–
signorina	688	(signora címszón belül)
binario	2368	–
vocabolo	3826	–
grammatica	4214	–

8. táblázat. Az 1. lecke szavai a LIF szóhasználati gyakorisági sorrendjében

A nyelvkönyv első leckéje 73 új szót tartalmaz. Az új szavak gyakorisága a LIP alapján 1–5516 közé esik. Az előszóban a nyelvkönyv szerzői megjegyzik: „A teljes anyag körülbelül 2200 lexikai elemet tartalmaz. Ilyen szókincsnek az ismerete – a szakemberek véleménye szerint – lehetővé teszi bármilyen szöveg (vagy beszéd) 80%-ának megértését, illetve az alapfokú beszédalképzését”. Sajnos, ebből nem derül ki, hogy a szerzők a könyv megírásához segédanyagként használtak-e valamilyen gyakorisági szótárt, vagy csak a saját intuícójukra hallgathattak. Mindenesetre emellett, hogy jónéhány szó a gyakorisági listák élén foglal helyet, akad néhány olyan is, amelyik helyett a legelső leckében szerencsésebb lett volna a gyakrabban előforduló szinonimáját választani. Például *viale* helyett *via* vagy *strada*, *vocabolo* helyett *parola*, *lieto* helyett *contento*. A *via* főnév használati rangja a LIP alapján 336, a *strada* főnévé 492 (míg a *viale* 2973); a *parola* használati rangja a LIP alapján 236 (míg a *vocabolo* 3826); a *contento* használati rangja a LIP alapján 700 (míg a *lieto* 2354).

A gyakorisági szótárak története a nyelvtanítás történetének egy érdekes, és viszonylag új fejezetét jelenti. A gyakorisági szólisták nyelvtanításban való felhasználása minden nyelvből szerencsés lenne, első-

sorban a nyelvkönyvek írásakor; és hasznos volna az is, ha minden nyelvtanár ismerné a legújabb gyakorisági listákat, hogy a nyelvitanítás során fel tudja használni őket.

A gyakoriság kapcsán végzett nyelvészeti vizsgálatok más érdekes elemekre is rávilágítanak, például J. Soltész Katalin a szókincsvizsgálatokban alkalmazott statisztikai módszerekről írja, hogy „a gyakoriság összefüggésben van a szó szemantikai jellegével is: a leggyakrabban használt szók a jelentésanilag üres, úgynevezett formaszók, a segédigék, az igen tág jelentésű szók (ember, nagy stb.), s minél ritkább egy szó, minél kisebb a gyakorisága, illetőleg valószínűsége, annál körülhatároltabb a jelentéstartalma, annál nagyobb információértéket képvisel. (...) Gyakoriság és szemantikai jelleg együttesen határozza meg a szókészlet úgynevezett aritmo-szemantikai zónáit”. [J. Soltész 1963: 268] Az általa vizsgált módszerrel Guiraud három zónába osztja az egyes szavakat: témaszók, alapszók és jellemszók zónájára, melyet szemléletesen illusztrál az *állat*, *kutya* és *pincsi* szavak egymáshoz való viszonyítása. A szókincsvizsgálatában egy negyedik kategóriának is fontos szerepe van, a viszonylagosan leggyakoribb szóknek, melyeket Guiraud kulcsszóknak nevez. [J. Soltész 1963]

Végezetül a LIP és a LIF összehasonlításának összegzéseként láthatjuk, hogy mindkét szótár mérföldkő az olasz lexikográfia történetében. A LIF kora olasz nyelvének feldolgozására vállalkozott, írott anyagok alapján. A LIP a beszélt olasz nyelv feldolgozását végezte el hangfelvételek alapján, az olasz nyelv területi eloszlási sajátosságait is figyelembe véve. Figyelemre méltó, hogy a két szótár anyaga összehasonlítható, mivel 500000–500000 szót dolgoznak fel hasonló módszerekkel, az eljárás különbsége elsősorban a módszerek finomodásának köszönhető. Annak a ténynek az ismeretében, hogy a beszélt és az írott olasz nyelv még napjainkban is jelentősen különbözik egymástól, és ez a különbség a lexika területén is megmutatkozik, érthető a besorolásban mutatkozó eltérések. Feltétlenül oka lehet a mutatkozó különbségeknek az is, hogy a reprezentatív minta kiválasztása nem pontosan ugyanazokon a területeken történt, és nem elhanyagolható a két szótár létrejötte között eltelt húsz éves különbség sem.

3.4. MODERN LEXIKOGRÁFIAI MÓDSZEREK OKTATÁSA

3.4.1. SZÁMÍTÓGÉPES NYELVÉSZETI KUTATÁSOK OKTATÁSI FELHASZNÁLÁSA

Egy olyan számítógépes szövegelemző program vizsgálatát végezzük el, amely nagy segítséget jelenthet a lexikográfusok számára szótáraik elkészítéséhez. Bizonyos értelemben folytatása ez a gyakorisági szótárakról folytatott kutatásoknak. [vö. Fóris 2000c, 3.3.1. fejezet], hiszen ugyanannak a pisai ILC-nek a kutatásain alapul, ahol a LIF-et elkészítették, és ugyancsak a metódust elemzem. A gyakorisági listák elkészítésének módszerére egyre bonyolultabb és pontosabb új vizsgálati módszereket találtak ki. Ilyen új módszer az 1.3.1. fejezetben már említett szövegelemző programok használata. Az ILC berkeiben kifejlesztett program, a PiSystem, háromféle eszközcsoportot használ a vizsgálatához: az első csoport a DBT-ben (Data Base Testuale) összpontosuló szövegelemző; a második csoport több különféle procedúra – ezeknek az informatikai eszközöknek jó példája a lexikográfiai munkának az állomása, amelyben a szövegrendszer és a lexikai rendszer összetevői integrálódnak; a harmadik csoport a lexikai adatok feldolgozását és használatát tartalmazó folyamatok sora, az LDB (Data Base Lessicale), amely egynyelvű és kétnyelvű szövegek vizsgálatára is alkalmas.

A PiSystem szövegelemző program segítségével a szöveganalízis során, amikor a DBT struktúrája automatikusan berendeződik, különféle vizsgálatok sora végezhető el. Segítségével gyakorisági listákat készíthetünk különféle rendezési elvek szerint: alfabetikust, vagy használati rang szerinti (minden felbukkanó formát csökkenő sorrendbe rendezve a gyakoriság alapján, úgy, hogy legelől a leggyakoribb szavak legyenek). A DBT segítségével a vizsgálatot nem csak egyetlen szövegből álló korpuszra lehet alkalmazni, hanem teljes, több szövegből álló is. Véges idő alatt elvégezhető, helytakarékos, optimalizált időfelhasználás jellemzi, integrálható más rendszerekhez, lekérdezhető.

A keresés az első szinten szavanként történik. A második szinten szavak vagy szócsoporthoz kereshetők, melyek relációkba vagy hierarchikus rendbe tömörülnek. Strukturált és nem strukturált, annotált és nem annotált, latin és nem latin ábécés szövegekre is alkalmazható. Kiegészíthető olyan más segédrendszerekkel, melyektől még gyorsabbá válik, például automata szótárakkal, thezauruszokkal, definiált konceptuális struktúrákkal.

Eugenio Picchi [Picchi 2000] részletesen leírja a DBT használatának módját. Először a teljes szöveget DBT formátumúra kell átalakítani. Ez gyors és automata folyamat. Amint a szöveg DBT formátumba került, máris lehet használni a lekérdező rendszert, amely szövegre és több

szövegből álló korpuszra is használható. A szöveg teljesen vagy részlegesen is megjeleníthető, kikereshetők szavak különböző formában, például a speciális karaktereket tartalmazók, kereshető gyakoriság, konkordanciák készíthetők, nyelvek vagy nyelvváltozatok elemezhetők, könyvjelzők tehetők a szövegbe. Nagy előnye a programnak, hogy a felhasználó folyamatosan láthatja is a rendszert. A szövegnek azonban adott formátumúnak kell lennie (ASCII) és nem kell külön formattálni. Tehát ha a szöveg word-processor formátumban készült, át kell alakítani ASCII formátumúra, hogy a DBT elfogadja. A DBT-ben minden hivatkozás a szövegre vagy annak egy részére kétféle útmutatást igényel: logikai és helymeghatározást.

Ezután következhet a szöveg kódolása, osztályozása. Régebben a legköltségesebb dolognak számított az írott szöveget a gép számára olvashatóvá tenni – ma már bárki hozzáférhet olcsó optikai karakterfelismerőhöz, szkennelhez, amely a dokumentum digitalizált képét hozza létre. Ezek az eszközök különféle nyelveket, különböző karaktertípusokat is képesek digitalizálni. Természetesen szükséges a szkennelt szöveg ellenőrzése, de ma már ez is lehetséges technológiai úton is. A másik lehetőség a fotokompozíciós rendszer alkalmazása.

Új tendencia, hogy egyre több gépi szövegarchívumot hoznak létre, és egyre több a különféle intézetek közt létrejövő szövegelemző-program kooperáció. Ilyen módon regisztrált formában a költségek jelentősen csökkennek, sőt, a kiadott szövegeken azonnal elvégezhetőek a szövegvizsgálatok. Az egész világon elterjedt, hogy olyan CD-eket lehet vásárolni, amelyeken szövegadatbázisok vagy bibliográfiai adatbázisok találhatóak a legkülönbözőbb területekről. Nagyon jelentősek a jogi és a normatív adatbázisok. Még jelentősebbek a napilapok teljes évfolyamait tartalmazó CD-k. Nyelvészeti szempontból ezek rendkívül fontosak, hiszen hatalmas adatbázisok létrehozását teszik lehetővé, melyek nyelvészeti forrásként működhetnek. Végül igen jelentős forrás a szöveg-adatbázisok létrehozására az internet, amelyen azok nem csak olvashatóak, de egyszerűen letölthetők róla. Ezek a szövegek mind HTML standard formában találhatóak. Elkészült egy olyan program is, amely a HTML formátumot átalakítja DBT formátumra. Magyarországon ma még a nyelvész kutatók körében ritka az, hogy hasonló CD-n vagy interneten megtalálható adatbázisokat használnának fel nyelvészeti kutatások végzéséhez. Nagyobb szövegtörzsek (például újságok nyelve) feldolgozásához [vö. Pajzs 2002] a mintavételi eljárás sok esetben még mindig manuálisan történik.

A DBT archívumok jellemzője egy olyan többablakos kérdező-rendszer, amellyel egyszerű szökeresések, speciális karaktereket tartalmazó szavak, hasonló szavak, speciális szavak keresése, rövidítések, szólisták lekérdezése is lehetővé vált. Szavak környezetét, és kulcsszavakat is képes megkeresni. Nézzünk néhány példát az elvégezhető vizsgálá-

tokra. Amikor a program egy szó helyét meghatározta, azonnal automatikusan megkeresi az abszolút gyakoriságát a szövegben, és ha mutatkozik rá lehetőség, az összes előfordulás szövegekörnyezetét is lekéri. Ezen kívül megkeresi minden lokalizált szóra annak az értékelésének a lehetőségét, hogy hogyan oszlik el a gyakoriság a teljes szöveg ívében, vagyis a szöveget alkotó egyes szövegegységekben. Megjeleníti az adott szöveg struktúráját fa formában. A jegyzeteket is képes a szöveggel egyenértékűen kezelni. Szócsaládok keresésére is képes logikai jelek használatával. Lehetséges továbbá gyakoriság, konkordanciák és különféle listák készítése, melyek arra szolgálnak, hogy maximális adatfeldolgozást lehessen elvégezni. Az archívumokat ASCII vagy ANSI (Windows) vagy RTF formátumban is lehet tárolni. Nézzünk meg részletesebben is néhány olyan vizsgálatot, amelyet a DBT segítségével végezhetünk el:

*Betűrendes gyakoriság*⁸⁰ (a LIP és a LIF esetében a „gyakoriság”): Ezzel a vizsgálattal az összes, a szövegben szereplő szó listája automatikusan elkészíthető, alfabetikus sorrendben, és minden esetben meghatározható a vonatkozó abszolút gyakoriság. A lexikográfus érdeklődésére számot tarthat még az is, hogy az egyszerű szavak listája úgy is lekérhető, hogy a gyakoriságot követi a szó, vagy éppen fordítva. Kumulatív frekvenciasorrendet is meg tud adni a program, az előzőekben felsorolt minden szó gyakoriságát növekvő sorrendben. A *vocabolario di base* alkalmazásával a szöveg szavait automatikusan összeveti a *Vocabolario di Base dell'italiano*-val, melyet Tullio De Mauro vezetésével készítettek. [VdB] Az összevetés a VdB három részével történik⁸¹, és eredményként annak a statisztikai mutatóját kapjuk, hogy a szövegben található hány forma és előfordulási gyakoriság képezi a VdB részét, és mely részét.

*Csökkenő gyakoriság*⁸² (a LIP és a LIF esetében a „rang” szerinti rendezés): a teljes szöveg szavainak abszolút gyakorisági listáját adja, de nem a szavak alfabetikus sorrendjében, hanem az egyes szavak gyakorisági sorrendjében, vagyis legelől a leggyakoribbak. Ebben az esetben lehetséges a rang szerinti megjelenítés (a *rang* az az érték, amely az egyes szócsoportokat ugyanazzal a gyakorisággal jellemzi). A másik lehetőség a „kumulatív gyakoriság nyomtatása”⁸³ paraméter másféle értékelése, amennyiben ez az érték abszolút értékben, statisztikailag könnyen kiértékelhetően, automatikusan meghatározza a szöveg mennyiségét, és megengedi, hogy értékeljük a használt szóanyag mennyiségét, koncentrációját és gazdagságát.

*Szóvégi gyakoriság*⁸⁴ (szóvégműtató, fordított gyakorisági listák készítése) alfabetikus rendben a szavak utolsó betűjétől (a *tergo*) gyakorisági lista létrehozása. Így értékelhető például a rímek, a végződéses. A morfológiai vizsgálatok egyszerűbben elvégezhetőek, a ragozás, a szóvégződések könnyebben elemezhetőek. [vö. Papp 1969, Alinei 1962, Ratti et al 1988]

„*Index Locorum*” (átmenet a gyakoriság és a konkordancia között): alfabetikus szólistát készít, minden szóhoz társítja annak szövegbeli kollokációját. Választható például nyelv, meghatározható a hely, vagy kizárható a gyakorisági lista készítéséből bizonyos túl gyakran előforduló szavak. Ez elsősorban a régebbi időkben bírt jelentőséggel, amikor még nem léteztek lekérdező programok. Le lehet kérdezni például az alacsony gyakoriságú szavakat, így ellenőrizve, hogy nem a szkenelésnél történt-e beolvasási hiba.

„*Incipitario*”: csak verseknél alkalmazzák, például kilistázható az összes versszakkezdő verssor – minden verssort tud egyetlen karakteregységként kezelni.

„*Explicitario*”: ezt is csak versek esetében alkalmazzák, a versszakok utolsó sorát lehet sorrendbe állítani, hátulról kezdődően.

Index és olvashatóság:⁸⁵ ez a funkció lehetővé teszi, hogy a mondatok és szavak hosszúsága elemezhető legyen. Ezt a módot eredetileg az angol nyelvre készítették.

Karakter-szekvenciák:⁸⁶ (n-grammi) egy szöveget alkotó különböző elemek statisztikai kiértékelése történhet az egyszerű karaktertől a szó-hosszúság kiértékeléséig.

Szó-szekvenciák:⁸⁷ (ismétlődő részletek) azt vizsgálja, mely szavak együttese ismétlődik leggyakrabban az adott szövegen belül.

Konkordanciák:⁸⁸ a számítógép kikeresi a szöveg adott szavait és azok környezetét. Az ilyen típusú vizsgálatok – kinyomtatva – egy időben a nyelvészet és a számítógépes lexikográfia előző fejlődési szakaszában, nélkülözhetetlenek voltak. Ma is hasznos a konkordanciák kinyomtatása néhány szó vagy akár teljes szöveg esetében, azért, hogy az anyagok a komputertől függetlenül kezelhetők legyenek. A DBT segítségével többféle módon készíthetők konkordanciák. A szavak kiválasztása is többféle módon történhet. Balaskó Mária *Számítógép és lexikográfia* című írásában részletesen bemutatja a konkordanciák készítésének módját és előnyeit. „Az utóbbi 20 év lexikográfiájában bekövetkezett legjelentősebb változást a korpuszadatok felhasználása jelentette a szótár-készítés folyamatában. A korpusz-lexikográfia elsősorban a pedagógiai vagy a tanulói szótárak szerkesztésében jelent meg önálló műfajként. Hatása mélyreható volt, bár teljes egészében nem zajlott még le. A korpusz-összeállításban felmerülő új szempontok, valamint új korpusz-elemző, korpusz-feldolgozó eszközök (programok) javítani fogják a szótárak minőségét. A lexikográfia egyike azon tudományágaknak, amelyek profitálnak a számítógépes nyelvi adatelemzésből, valamint a rendelkezésre álló nagymennyiségű nyelvi adatokból. A korpusz-alapú lexikográfiában lényeges fontossága van a korpusz méretének. Jeremy Clear [1996] mutatott rá, hogy ahhoz, hogy egy fejlett természetes nyelv funkcionális összetettségét megvilágítsuk, hatalmas mennyiségű korpusz-anyagra van szükség. A korpusz alapú lexikográfia

fia fő eszköze ma is a KWIC-konkordancia. A konkordancia-programok azonban sokat fejlődtek, és az alapkövetelményekbe már beletartoznak a többszavas keresést, a szófaj-meghatározás szerinti keresést, a lemma szerinti keresést stb. lehetővé tevő kiegészítő eszközök. Ezekre az elemzést segítő eszközökre szükség is van a mai korpuszok méretére való tekintettel. A nagyméretű (és jó) korpuszok csupán az előfeltételét biztosítják annak, hogy a jövőben készülő szótárak jobbak legyenek”. [Balaskó 2000: 40] Angol nyelvterületen John Sinclair az, aki a korpusz, konkordanciák, kollokációk kérdéskörével részletesen foglalkozott. [vö. Sinclair 1991] De nézzük tovább a DBT-vel végezhető vizsgálatok sorát.

Együttes előfordulások statisztikája:⁸⁹ adott szóval együtt leggyakrabban előforduló más szavak közös előfordulásának vizsgálata. Kideríthető, hogy a véletlen statisztikai szóródáson kívül melyek azok a szavak, amelyek különféle okokból (lexikai, grammatikai, tartalmi, stilisztikai) összekapcsolódnak. (Például idiómák, összetett szavak.)

A korpuszvizsgálat:⁹⁰ több szöveg összessége alkot egy szövegkorpuszt, melyeknek homogén elemeik vannak, ezek analizálhatók, ugyanúgy lekérdezhetők, mint egyetlen szöveg. Például újságcikkek szöveggyűjteménye, költői szövegek gyűjteménye, ugyanolyan nyelvű és időből származó irodalmi szövegek összessége. Az egyszerű korpuszok elláthatók osztályozó kulcsokkal (például bibliográfiai osztályozás, vagy újságcikkeknél téma szerinti). Ha nagy kezdő archívumot készítünk, akkor a feladat szervezése során alkorpuszokból is ki lehet indulni. A nagy szövegarchívumok alkotása azért előnyös, mert nagy adatmennyiségen komparatív analízis végezhető, ugyanakkor ezzel egy időben minden egyes szövegen lehet dolgozni.

Korpuszgyakoriság:⁹¹ kétféle vizsgálat elvégzésére alkalmas: egy teljes táblázatot készít, melyben táblázat formában az összes gyakorisági eredményt kiadja; és egy szelektív listát, melyben szövegenként elkészíti a szavak abszolút gyakorisági listáját és minden szóra a korpuszbeli globális gyakoriságot.

Lemmatizáció

A lemmatizáció kérdését vizsgálva figyelembe kell vennünk, hogy a szövegfeldolgozás eddig elemzett módjai mindig analizált szövegekre vonatkoztak, amelyek nyelvészetileg nem klasszifikált grafikus formák. Eljárások, programok és speciális funkciók bemutatása történt meg, amelyek lehetővé teszik, hogy a lehetséges legnagyobb számban érjen el eredményt a szöveganalízis. Ha viszont lehetséges volna egy előzetes fázisban a szövegklasszifikáció lexikai és morfo-szintaktikai szinten, lehetne olyan különböző belépési, feldolgozási és szövegfeldolgozási funkciókat⁹² készíteni, amelyek sokkal szofisztikáltabbak, pontosabbak és hatásosabbak lehetnének. Vagyis annál jobb eredmé-

nyeket lehet elérni az anyag valamilyen feldolgozási funkciójával, minél pontosabb és információban gazdagabb a kiindulási adathalmaz, tehát az előzőekhez viszonyítva még nagyobb mértékben válik jelentősé magá a mintaválasztás.

A szöveg általános asszociációs fázisát hívják a szöveg klasszifikációjának. A lexikai és morfoszintaktikai klasszifikációs fázist lemmatizációnak.⁹³ Lemmatizálni annyit jelent, mint minden egyes szóhoz társítani a lexikai elemet (lemmát) és a morfoszintaktikai klasszifikációt, amelyek leírják a szó szerepét a különleges környezetben.

Nem is olyan régen a lemmatizációs művelet megerőltető munka volt, célként pedig gyakran egy szöveg lemmatizált konkordanciáinak publikálása szerepelt. Lemmatizált konkordanciák készítése annyit jelent, hogy a szöveg minden szavának szövegtér-együttesét (egy adott lemma minden előfordulását) a formára vonatkoztatott nem-alfabetikus rendben, vagyis „lemma + forma” elempárra vonatkozóan, egyetlen kontextus-blokkba gyűjtik össze. Ez a művelet, amelyet morfoszintaktikai annotációnak hívnak – az egyszerű szóhoz társít egy elemet, amelyet ’tag’-nak [vö. Pajzs 1997] hívnak, és amely pontosan jelzi a szó morfoszintaktikai szerepét az adott kontextusban. Morfológiailag gazdagabb nyelvek esetén nem elég az egyszerű annotációs fázis minden egyes szó szerepének pontos jelöléséhez, ezért a klasszifikációs automata rendszerek funkcióját kiterjesztették a lexikára is – ebben az esetben a program nem egyszerű annotációt végez (tagging), hanem igazi lemmatizációt. Ahhoz, hogy az automata lemmatizáció alkalmazható legyen egy meghatározott nyelv esetében, a programnak rendelkeznie kell az analizálandó nyelv lexikai és morfológiai forrásaival. [A magyar nyelvre vonatkozó morfológiai alap kutatásokról vö. pl. Prószyński 1996, Prószyński 2001, Prószyński & Kis 1999]

Jelenleg a fő cél olyan, az eddigieknél gazdagabb anyag elkészítése, melyet lexikai és nyelvészeti információk nagy mennyisége kísér, és kész a szövegfeldolgozás procedúrájára, melyet a DBT a query systemmel végez.

A programmal végezhető műveletek:

Számítógéppel segített lemmatizáció: Ez a program elvégzi a lemmatizációt a szövegben együttesen előforduló különböző formákra vonatkozó kontextusokkal együtt. Ebben a fázisban kiegészítő források használata is lehetséges, amelyek például olyan szótárak és létező morfológiai rendszerek (mint az olasz PiMorfo rendszer), amelyek a szövegek automata lemmatizációja során keletkeznek és gazdagodnak. Szélektív lemmatizáció is végezhető vele, alkalmas például különböző tudományos szövegek lemmatizációjára. Készíthetők belőle automata morfológiai rendszerek segédprogramjai is, például informatizált szótárak.

A lemmatizálandó formák kétféleképpen jelenhetnek meg: az első esetben a program feladata, hogy a szövegben előforduló összes szót

klasszifikációnak vesse alá, alfabetikus sorrendben, és minden egyes szót analizáljon anélkül, hogy a felhasználónak kellene szavakat kiválasztania, a második esetben a lemmatizáló személy választhatja meg a klasszifikálandó szót.

Automata lemmatizáció: egyre fontosabbá válik, mert lehetővé teszi nagy mennyiségű szöveg adatbázisként való kezelését, így pedig egyértelműbbé és világosabbá tehető az általános nyelvészeti és lexikai jelenségek. A statisztikai feldolgozás során már analizált szövegek esetében használható, mint nyelvészeti hivatkozási alap. A DBT rendszerében ezt a procedúrát PiTagger-nek nevezik.

A lexikográfiai munkafolyamat

A lexikográfiai munkafolyamat⁹⁴ használható strukturált archívumok összeállítására: például szótárak, lexikonok, glosszárriumok, bibliográfiák készítésére. A rendszer különlegessége az, hogy a PiSystem teljes programjába integrált, más szöveg és lexikai feldolgozó programokkal, különösen a DBT modulokkal együtt használható; különösen hasznos olyan szótárak elkészítéséhez, amelyek a vonatkoztatási szövegarchívum jelzésein és értékelésén alapulnak, mint például a történeti vagy az írói szótárak elkészítése.

Strukturált archívumok és analizáló és bemeneti funkciók segítségével fontos eszközöket lehet létrehozni, amelyek hasznosabbak a szótárhasználók és a lexikográfusok számára a régi, hagyományos eszközöknél. Ezek a lépések a számítógépes nyelvészet számára is alapvetőek. Strukturált archívumok létrehozására jó példa az *Atlante Lessicale Toscano*.⁹⁵

Nézzünk meg néhányat a vizsgálati fázisok közül:

WSLEXIX – strukturált dokumentumok összessége készíthető vele: például szótárak, bibliográfiai dokumentációk. Minden dokumentum különböző hosszúságú számszerűen nem korlátozott egyes mezőkből áll (egy mező maximális hosszúsága 4096 karakter, de az ugyanolyan típusú mezők láncot alkothatnak). Minden területnek van tartalma és egy öt jellemző mezőkódja. A dokumentum belsejében így minden mező egy leíró és egy osztályozó funkciót alkot, meghatározva az információ szerepét és típusát. Minden dokumentumot egy, az első mező tartalmából identifikált kulcs határoz meg, és minden WSLEXIX archívumot egy 3 karakterből álló jel jellemez. A felhasználónak a rendszer nagy szabadságot ad saját dokumentuma konceptuális modelljének megalkotására.

A lexikográfiai munkafázis részegységeivel végezhető különféle vizsgálatok:

– *indicizzazione:* egyetlen mező kiválasztásával minden alfabetikusan rendezett kiválasztott dokumentum kinyomtatásra kerül – több területet kiválasztva a keresztezett mezőindexek kerülnek listázásra;

– *gyakoróság:* egy egyszerű mező kiválasztásával a mező belsejében

előforduló minden elem rendezett listája készül el – a relatív gyakoriság feltüntetésével is. Ez a funkció hasznos az egyes elemek szóródásának értékeléséhez, de ahhoz is, hogy előre láthassuk a szótár és a használt jelek korrekcióját és normalizálását.

A DBT és a lexikográfiai munkafázis integrációja a strukturált archívumok kiadásának folyamatában jelentős információszerzést jelent.

A lexikográfusnak munkája során a címszavak előkészületi és kompilációs fázisában meg kell határoznia a lemmák értékét, minden formáját és variánsát a vonatkoztatási szövegekben. Ez az értékelés arra való, hogy egy lemma szemantikai és szintaktikai változásait, a jelentés és használati módosulások értékelését az eltelt időben és a különböző analizált szövegekben nyomon követhesse.

A szövegarchívumok felhasználhatóak lexikográfiai célokra úgynevezett artikulációs rácsok létrehozásával is, szükségszerűen kiválasztott szövegek környezet-idézetek segítségével.

A *query system* olyan lekérdező rendszer, amely hasonlít az egyszerű szövegeknek már bemutatotthoz. A következő információk érhetők el a segítségével:

- azon szövegek száma a korpuszban, amelyekben minimum egyszer előfordul a terminus;
- az aktuális szöveg címe;
- az aktuális teljes szövegben az abszolút gyakoriság;
- a relatív gyakoriság az aktuális szövegben, melyet úgy számítanak ki, hogy a szöveg összes szavainak számát és a választott szó abszolút gyakoriságának arányát kiszámolják; a mutatósság miatt ezt az értéket 10000-rel osztják, de megtartja az arányossági mutató értékét);
- a szót tartalmazó szövegek analitikus listája.

A korpuszban levő gyakoriság

Egy korpusz alfabetikus gyakorisági listáját elő lehet állítani. Az egyik módszer teljes táblázat formában elkészíteni a gyakorisági listát, a másik módszer, az úgynevezett „szelektív” metódus, minden egyes szóra elkészíti az elemek listáját, és minden egyes szóra megadja a korpuszra vonatkoztatott globális gyakoriságot.

Magyarországon a lexikográfiai munkálatokhoz készültek különböző segédprogramok. Például a *Magyar irodalmi és köznyelv nagyszótára* [vö. Pajzs 1997, Pais J. 1997] munkálataihoz a morfológiai elemző programot a MorphoLogic Kft. készítette. Pajzs Júlia [1997] cikkében a nagyszótári korpusz elemzéséhez készített gyakorisági vizsgálatokat mutatja be. Leírja, hogy Tihanyi László 1994-ben készített lemmatizációs gyakorisági listát az általa fejlesztett HUMOR morfológiai elemző programmal. Az 1–2. fejezetben a lexikográfia fejlődésének irányvonalai között említésre került, hogy a modern szövegelemző progra-

mok a gyakorisági listák elkészítésére is képesek. A probléma bonyolultabb azonban: „ezek a listák nyilván nagymértékben segítik a címszólista összeállítását, de mint láthatjuk, semmiképp sem biztosítható, hogy valamilyen mennyiségi kritérium alapján a gép válassza ki a címszavakat számunkra, hiszen a gyakoribbak között vannak olyan képzett alakok (ábrándozó, *ábrándul*), amelyek feltehetőleg nem fognak önálló címszökeként szerepelni, másrészt a ritkábban előfordultak felvétele esetén indokolt lehet (ábrándvilág ?)”. [Pajzs 1997: 292] Mindezek azt mutatják, hogy a számítógépek nagy segítséget jelentenek a lexikográfiai célú szövegvizsgálatok elvégzésében, azonban az emberi munka és ellenőrzés még sokáig nem lesz nélkülözhető.

3.4.2. TANÁR-TOVÁBBKÉPZÉS ELEKTRONIKUS SZÓTÁRAK HASZNÁLATÁRA

A nyelvi infrastruktúra hatékony fejlesztését egyre több tényező sürgeti (a globalizáció erősödése, a tudományos-technikai fejlődés, a várható EU tagságból adódó új feladatok stb.). A minőségben és mennyiségben növekvő igényeket nagy tehetetlenséggel követi a modern oktatási segédletek és eszközök alkalmazása. Ennek a hiánynak (lemaradásnak) egyik szembetűnő területe az elektronikus szótárak alkalmazásának az oktatásból való kimaradása. Annak ellenére, hogy ezek a csúcstechnológiához tartozó segédletek sok előnnyel rendelkeznek a hagyományos nyomtatott szótárakkal szemben (gyorsabb szókeresés, sokkal nagyobb szakszerűség, kép, hang és szöveges megjelenítés lehetősége stb.) és áruk sem jelentősen magasabb, az iskolai oktatásból mégis kimaradnak. A tanár-továbbképzés keretében a gyakorló pedagógusoknak a technikába való bevezetése gyökeresen megváltoztathatja az iskolák, és rajtuk keresztül a közoktatásban tanuló hallgatók orientációját a nagy hatékonyságú információ technikai alkalmazása felé. A diákok sokszor gyorsabban és jobban képesek működtetni a számítógépet, és kihasználni a számítógép adta lehetőségeket, mint tanáraik. A pedagógusokat fel kell készíteni a számítógépek és a legkülönfélébb programok alkalmazására. A Pécsi Tudományegyetem Felnőttképzési és Emberi Erőforrás Fejlesztési Intézete, mint programalapító⁹⁶, *Számítógépes lexikográfia – az elektronikus szótárhasználat elméleti és gyakorlati alapjai* címmel tanár-továbbképzési program alapítására kapott engedélyt – az indítási engedély pedig folyamatban van.

A továbbképzés célja a közoktatásban mind az iskolák, mind a tanulók által széles körben alkalmazott számítógépek felhasználási területének kiterjesztése a társadalom számára rendkívül fontos nyelvoktatás területére. A képzési program biztosítja mind az informatikai, mind a lexikográfiai alapokat, valamint az elektronikus szótárak különféle fajtáinak kezeléséhez szükséges információkat. A tanfolyam gyorsítani

szerezne a nyelvi képzés indokolatlan lemaradásának felzárkózását a számítógépek alkalmazásában, és nagy határfokú módszert kíván adni a fordítás meggyorsításához, szakszerűségének növeléséhez. Az oktatás innovációs folyamatainak és a tanárok mobilitásának erősítése közvetett cél.

A továbbképzés célcsoportja: a tanfolyam anyagának elsajátítása – előképzettségtől függetlenül – hasznos minden oktatásban dolgozó pedagógusnak, aki munkája közben be tudja vezetni a hallgatókat a számítógépes szótárhasználat gyakorlatába. A jelentkezés feltétele: felsőfokú iskolai végzettség. A továbbképzés összórászáma: 30 óra. A program három modulból épül fel: I. modul: számítógépes alapismeretek, II. modul: lexikográfia alapismeretek, III. modul: elektronikus szótárak.

A továbbképzés során el kell sajátítani a számítógép működés alapvető elméleti ismereteit, a szövegszerkesztő program működtetésének és szótárkezelő programok installálásának és működtetésének gyakorlati ismereteit, a lexikográfia elméleti és gyakorlati alapismereteit, a különböző szótártípusok felépítését, felhasználásának legcélszerűbb lehetőségeit, az elektronikus szótárak használatának módját.

A képzési program biztosítja, hogy a résztvevők megbízható ismereteket szerezzenek a számítógépek használatában, a különböző szótárak használatában, az elektronikus szótárkezelő programok működtetésében, önállóan és célszerűen tudjanak használni bármilyen elektronikus és interneten megtalálható szótárt.

Az első és harmadik modul foglalkozásai számítógépes teremben történnek, ahol az oktató külön-külön kapcsolatot tud létesíteni minden egyes hallgatóval a munka bármely fázisában, ezért folyamatosan ellenőrzi az egyedek teljesítményét, a tananyag elsajátításában való előrehaladást. A résztémák lezárása egyenként adott feladat megoldásával és ennek személyenkénti értékelésével történik. Az anyag feldolgozása részben az előadók rövid előadásainak, részben pedig szótárak, illetve szótárból kiemelt részeknek csoportos feldolgozásával történik. Az első modul zárása a szövegszerkesztő program kezelésére vonatkozó egyéni feladat megoldásával és annak értékelésével zárul. A második modul tantermi előadás és szemináriumi feldolgozás kombinációja, amelynek során a szótárakra vonatkozó ismeretek bemutatása, az előadó által kiemelt és kivetített, illetve a hallgatóknak kimásolt formában átadott szótárrészletekkel történik. A modul záró értékelése elméleti és gyakorlati kérdéseket tartalmazó tesztlappal történik. A hármas modul zárása, egyben a tanfolyam értékelő zárása is, amely során egy megadott elektronikus szótárban kijelölt feladatot önállóan old meg külön-külön minden résztvevő. Az első két modul látszólag független egymástól, de mivel a tanfolyam lényegét megvalósító harmadik modul mindkettőre nagymértékben épít, a feldolgozás során mind a két bevezető modulban kiemelésre kerülnek azok az anyagrészek, ame-

lyeknek kapcsolata van a másikkal. A hármas modul kapcsolja össze az alapozó modulokban elsajátított ismereteket. A számítógépterem hálózatán a kezelőprogram megismerése után, a programba bevont szótárak segítségével önálló feladatokat hajtanak végre a résztvevők, és sajátítják el az elektronikus szótárak használatához szükséges ismereteket. A tananyag tartalmazza azokat az információkat is, amelyekkel a végzett tanárok a környezetükben adott lehetőségek között oktatni, illetve a keresőprogramokat adaptálni tudják, ezáltal környezetüket a csúcstechnológia egy nagyon fontos részterületének közvetlen felhasználásához tudják segíteni.

Minden modulban az ellenőrzés folyamatosan történik, a szemináriumszerű feldolgozás során. Az oktatóval való folyamatos kontaktus biztosítja az állandó visszajelzést. Ennek ellenére minden modult értékelés zár. Az első modul gyakorlati feladatok megoldásával, a második teszt kitöltésével, a harmadik pedig elektronikus szótárkezelő feladattal, amely egyben a tanfolyam záró értékelését is adja.

A képzés lebonyolításához olyan oktató kollektívára van szükség, amelyben magas szinten képzett informatikai és lexikográfiai ismeretekkel rendelkező vezető tudományos vagy szakvezetői minősítéssel, és az érintett modul oktatásában több éves gyakorlattal rendelkező oktatók vannak. A továbbképzésben résztvevő többi oktatónak az egyes modulokhoz illeszkedő speciális szakismeretekkel és oktatási gyakorlattal kell rendelkeznie. Az új képzési tematikának tekinthető III. modulban közreműködő oktatók (megfelelő előképzettség birtokában) külön tréningek keretében készíthetők fel a feladat ellátására. A kimondottan képzésben résztvevő oktatók mellett szükséges a számítástechnikai feltételek biztosítására legalább egy fő (rendszergazda) és egy fő egyéb technikai feladatokat ellátó technikus közreműködése.

A képzés teljes időtartama alatt rendelkezésre kell állnia a számítógépteremnek (nyelvlaboratórium), amelyben hálózatba kapcsolt gépek biztosítják a képzés lebonyolítását. Ugyancsak rendelkezésre kell állniuk az előbb felsorolt szoftvereknek, továbbá nyomtatott és elektronikus formában előállított szótáraknak. Biztosítani kell a kötelező irodalom elérhetőségét, továbbá a képzés során felhasznált, – a tanfolyam céljára készített – jegyzeteket.

A fentiekben leírtak annak illusztrálására is szolgálnak, hogy a lexikográfia eredményeinek és módszereinek oktatásba való bevétele a lexikográfia súlyának világméretű növekedése miatt is szükségessé válik. Az információ a gazdaságban mint áru jelenik meg, ezért az információhoz való hozzájutás sebessége és módja kulcskérdéssé vált világunkban. A különféle típusú szótárak az információhoz való hozzájutás gyors és strukturált rendszerét biztosítják.

UTÓSZÓ

Ez a könyv a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán működő Nyelvtudományi Doktori Iskola Alkalmazott Nyelvészeti Doktori Programjában kifejtett munkára épül. Fóris Ágota ugyanis ebben a keretben védte meg doktori (Ph.D.) értekezését.

Ez a doktori program a kezdetektől fogva sajátjának tekinti a lexikográfia témakörét. A szótárkészítéssel foglalkozó tudományos diszciplína ugyanis a mi felfogásunk szerint alkalmazott nyelvészeti szintű tudományos tevékenység. (Ez nem érinti azt, hogy szervezetileg hova tartozik a lexikográfia.) A magyarországi – akárcsak a nemzetközi – alkalmazott nyelvészeti kongresszusoknak is közkedvelt és nemcsak céhbüliek által frekvenciált szekciója a lexikográfia. (Ezt a szerző – mint egy sikeres kongresszus szervezője – nagyon is jól tudja.) Emellett természetesen szükség van a szótárkészítő tudósok, szakemberek belkörü találkozóra is.

Azáltal, hogy a lexikográfia elfogadott és állandó tantárgy lett a pécsi bölcsészek tanrendjében, megnyílt annak a lehetősége, hogy a jövőendő humán értelmiségiek nagy csoportja – zömében tanárjelöltek – műveltségükbe bele tudják építeni a szótár problematikáját, mégpedig annak legkorszerűbb változatát. Ma már ez – elsősorban a magyar szakosok és idegennyelv-szakosok számára – egy pótolhatatlan eszközre történő egyetemi szintű felkészítés. A tanárjelöltek esetében egyrészt saját műveltségük részeként, másrészt az iskolai tanulók számára közvetítendő értékek és készségek sorában tartandó számon a lexikográfia. Ezért is egyszerű a szótár és az oktatás ügyének – több színű fonállal történő – egybevarrása ebben a könyvben.

Egy szemeszternyi lexikográfia (meg egy kis filológia) nem ártana valamennyi egyetemista számára, hiszen szakmai kommunikációjuk, nyelvhasználatuk és terminológiájuk nélkül lehetetlen jó szakmai szöveget produkálniuk és megérteniük nemcsak írásban, hanem szóban is. Ez ugyanúgy vonatkozik a fizikusokra és műszakiakra (akik számára Fóris Ágota nemrég kiváló magyar-olasz szótárt szerkesztett).

A szerző olyan romanista filológus (főszakja olasz, második szakja spanyol), aki tanulmányokat végzett a fizika tudományában is. Ez a szakpárosítás felfedhető a könyvben is: a „tudás szeretete” és egyszerűsége, pontossága egyaránt része a lexikográfia elméletének és gyakorlatának. Ezek miatt is a szótárkészítés intellektuális körének – s magának az értelmes szótár-használatnak – jelentős nevelőereje is van a kultúrák közvetítésével és a már említett kommunikációs funkciói mellett.

Számomra – aki egy kicsit megmaradt romanistának – külön értéke Fóris Ágota kutatásának – s ennek a könyvnek is -, hogy nem hagyja veszendő-

be menni azt a több évszázados hagyományt, amit az itáliai filológia megalkotott, ugyanakkor felhívja a figyelmet azokra a világszerte újításnak számító eredményekre, amelyeket a modern olasz lexikográfia ért el.

És még folytathatnám a megjegyzések sorát. Ezek közül most mindössze egy témakörrel írok: arról, hogy ez a mű azt is bizonyítja, hogy az új típusú doktorátus (az európai és amerikai hagyományokat egyesítő Ph.D.) semmivel sem marad el a kandidátusi fokozat mögött. Azt hiszem továbbá, hogy a harmincas évek pécsi nyelvész doktorai (Györke József, Lotz János és mások), akik előre nyomtatták ki értekezésüket, elfogadnák doktor-társukként Fóris Ágotát, aki a doktori védés tanulságait is felhasználva – az új szokásoknak és szabályoknak megfelelően – utólag adja közre disszertációját.

A kötet nagyszerűen beleillik az Iskolakultúra folyóirat köré szervezett Iskolakultúra-könyvek sorozatába. Ezentúl a magyarországi iskolák kultúrájának része lesz – remélhetőleg az eddigieknél nagyobb mértékben – a szótárról való reflexió.

Szépe György,

az Alkalmazott Nyelvészeti Doktori Program vezetője

FÜGGELÉK

JEGYZET

1 Például Migliorini: „lessicografia l'arte di compilare i dizionari.” [1951: 1] Migliorini szerint a lexikológia foglalkozik a nyelv lexikai rendszerének tanulmányozásával. Szerinte a lexikográfiát a szinkron szemlélet jellemzi, a szemantika pedig a diakrón szemléletű vizsgálatokat végzi. [Migliorini 1951]

2 „Potremmo precisare quindi che i vocabolari rappresentano il tipo di sintesi lessicografica più ambiziosa e vasta.” [Massariello Merzagora 1983: 1]

3 „**lexicography**
The professional activity and academic field concerned with DICTIONARIES and other REFERENCE WORKS. It has two basic divisions: lexicographic practice, or DICTIONARY-MAKING, and lexicographic theory, or DICTIONARY RESEARCH.” [Hartmann & James 1998: 85]

4 Szókincs, szókészlet.

5 A lexikográfia kor szerinti felosztásánál Massariello Merzagora [1983] művét veszem alapul. A különböző korok elemzését az európai lexikográfiára alapozza, nem foglalkozik, pl. az ősi szanszkrit vagy kínai szótárakkal.

6 Például Henri Estienne alkotta meg a humanista kor egyik nagy művét, a *Thesaurus Linguae Graecae*-t 5 kötetben. [Estienne 1572]

7 Thesaurus (thezaurusz): eredetileg fogalomköri szótár, amely különböző csoportokba sorolva egy nyelv szókincsének összegyűjtését célozza meg; modern értelemben adott nyelv szókincsét felölelő szótár, elektronikus formában. Pl. A magyar irodalmi és köznyelv nagyszótára.[vö. Elekfi 1997]

8 A mechanikus számítógépeket már a XIX. század végén alkalmazták az USA-ban népszámlálás adatainak feldolgozásához.[Schweitzer 1999]

9 Itt a Kuhn-féle *paradigma* értelemben használom ezt a kifejezést, amely tartalmában merőben különbözik a lexikográfiában használatos *paradigma* [Zgusta 1971: 119] értelemről.

10 A helyes fordítás „a felsőoktatási tantervben” lenne.

11 „Glosszáknak nevezzük az idegen, rendszerint latin nyelvű szövegek egyes szavainak vagy kifejezéseinek lapszélre vagy sorok közé írt magyar értelmezéseit.” [Bárczi et al 1967: 51]

12 „A szójegyzékek (nomenclaturák) a latin nyelv oktatását szolgáló tankönyvek, amelyekben a latin szavak (általában főnevek) a könnyebb tanulhatóság kedvéért fogalomkörök szerint vannak csoportosítva: a latin szavak mellé, még gyakrabban fölé pedig oda vannak írva a megfelelő magyar szavak. Ezek a didaktikus célokat szolgáló munkák tulajdonképpen a későbbi kétnyelvű, betűrendes szótárak kezdetlegesebb előzményei.” [Bárczi et al 1967: 52]

„Ugyancsak becses források a szójegyzékek. Ezek iskolai oktatásra szánt tankönyvek, úgynevezett nominalok voltak, melyekben a fogalomkörök szerint csoportosított és megtanulásra szánt latin szavak kaptak magyar értelmezést. Legrégibb közülük a XIV. század közepéről datálható Königsbergi Szójegyzék, mely azonban csak töredék, mintegy 100 magyar szót tartalmaz. Jóval nagyobb terjedelmű a XIV. század végéről keltezhető Besztercei Szójegyzék, mely 1316 magyar szót ölel fel, valamint a vele rokon Schlägli Szójegyzék, mely a XV. század első tizedében keletkezett, és magyar anyaga 2140 szóra rúg. Más, kisebb emlékek között megemlítsre számot tarthat Rotemburgi János diáknak úgynevezett magyar nyelvmestere (1422 körül), mely ilyen, a mindennapi életben hasznos szavakat vagy mondatokat gyűjt össze latin vagy német fordítással: *Ennek mi a ne-*

ve? Melyik az igaz út Budára? Honnét jössz? Hová méysz? Asszony, mossad ingemet! Vagyon-e bor? Szakács, adj te húst! stb. stb. E forrás tehát az élő, beszélt magyar nyelv nem könyvízü emléke, és egyszersmind a trágár magyar szavak legkorábbi regisztrálása.” [Bárczi 1963: 85]

13 „A szótárak (vocabularyumok) a szójegyzékekhez hasonlóan gyakorlati célokat szolgáltak: a latin nyelvű szövegek pontosabb megértése érdekében, illetőleg anyanyelvre való fordításkor használták fel őket. A szótárak elsősorban abban különböznek a szójegyzékektől, hogy a szavakat ábécé-rendben közlik.” [Bárczi et al 1967: 53]

14 „Szótár, Ráth Mátyás M. Hirmondója élesztette föl a PPB. dictionariumban levő Zótár szót. A M. Hirm. 1781. folyamában először a 187. lapon: „Így nevezi egygy tudós levelezőm Magyarul igen helyesen a Lexint”. Azután a 245. l. Végre a 326 l.: „A Szó-tárt nem én találtam fel fel újontan, hanem Benkő József uram emlékeztetett reá, hogy Pápai Páriz akképen teszi ki a Lexicont Magyarul: mert az ő Zótárjánm kétségkívül Zótárt kell érteni; s az azt valamelyik régiebb könyvben fogta úgy írva találni, nem tudván pedig igaz értelmét, azonképpen a maga Dictionariumába bé-jegyzette”. – A Debr. Gramm. (1795) nem helyeselt; Szaklányi pedig ugyanazon évben (Magy. Merk. 44) így figurázta ki: „nem is nézett ezen Mondolatoknak írólója a Magyar Szótárba, míg azokat írta, sem Szó-fábrikába, sem Szó-pintzébe, sem Szó-tokba. Mert neki az Agyveleje is Szó-társzékér” [Szily NyÚSz].

15 „Mikor szótárról beszélünk, mindig olyan szellemi termékre gondolunk, a melyben valamely nyelv szavai betűrendben vannak felsorolva. A szótár fogalmának tehát lényeges jege az alfabetikus sorrend. Az abécze szerint való elrendezés pedig nem tudományos, hanem csak praktikus szempont, s a szótár nem is egy huzamban való olvasásra szánt mű, hanem tudományos foglalatosságainknál és egyéb szellemi szükségletünk-nél afféle kiegészítő könyv.” [Melich 1907: 3]

16 „chiamiamo vocabolari (o anche indifferentemente, dizionari) i libri che registrano e spiegano il lessico di una lingua o una determinata parte di esso.” [Migliorini 1951: 1]

17 „A szótárak legfontosabb munkaeszközünknek, a nyelv szó- és kifejezőképességének valamilyen elv szerint rendezett leltárai.” [Országh 1966: 5]

18 „In the first place, we must differentiate encyclopedic dictionaries from linguistic ones. The latter are primarily concerned with language, i.e. with the lexical units of language and all their linguistic properties; we shall discuss them at length in the rest of this chapter. In contradistinction to this, the encyclopedic dictionaries (the biggest and most general of which are frequently called simply encyclopedias) are primarily concerned with the denotata of the lexical units (words): They give information about the extralinguistic world, physical or non-physical, and they are only arranged in the order of the words (lexical units) by which the segments of this extralinguistic world are referred to when spoken about.” [Zgusta 1971: 198]

19 „Riallacciandosi ad una linea di opposizione già tracciata dai compilatori dell’Enciclopedia francese tra *dizionari di cose* e *dizionari di parole*, i moderni linguisti attribuiscono a questi il compito di informare sui segni linguistici (con indicazioni sulla loro grafia, sulla loro origine, sui loro significati e valori d’uso), a quelli il compito di ragguagliare sulle realtà significate dai segni. C’è soprattutto la struttura dell’ordinamento per ‘parole’ che costituisce l’aspetto formale della somiglianza tra dizionari enciclopedici e non enciclopedici.” [Massariello Merzagora 1983: 80]

20 „This purpose the dictionary has in common with the *encyclopedia*. The difference between dictionary and encyclopedia, on the other hand, lies in the nature of the information itself.” [Svensén 1993: 2]

21 Kiemelés tölem (F.Á.).

22 „Va inoltre sottolineato che mentre i repertorii settecenteschi erano prevalentemente enciclopedici, nell’Ottocento, accanto al tipo enciclopedico (soprattutto per certe discipline come la medicina) abbiamo il tipo più strettamente lessicografico, cioè opere che si limitano a dare la definizione dei termini.” [Zolli 1988: 790]

23 „A *MorphoLogic* fejlesztői 1999-ben létrehoztak egy olyan adatbázist, amely a

könyv írásakor több mint 300 internetes szótár elérési útját és *tartalomindexét* tartalmazza (...). A tartalomindex alapján (amely a MorphoLogicnál készült) az adatbázist megjelenítő rendszer külön keretben azt a lapot is megmutatja a felhasználónak, amely az adott szótár megfelelő szavát tartalmazza.” [Prószycki & Kis 1999]

24 Az első számítógépes korpuszon alapuló angol szótár a COBUILD [Sinclair 1987] volt, ennek részletes elemzést vö. Pajzs 2001: 916–918.

Az MTA Nyelvtudományi Intézetének magyar nyelvi történeti korpusza a <http://www.nytd.hu/hhc>, a Magyar Nemzeti szövegtár pedig a <http://corpus.nytd.hu/mnsz/> címen érhető el. A pisai Istituto di Linguistica Computazionale <http://lingue.ilc.pi.cnr.it/pisystem/procedure/procedure/alt/index.html> című honlapján a PiSystem szövegelemző rendszerről nyújt részletes információkat.

25 Pajzs Júlia a számítógépes korpuszok jellemzőit az alábbiak szerint határozza meg: „Szinkron vagy *diakrón*. A számítógépes korpuszok többsége elsődlegesen szinkron anyagot tartalmaz, de vannak több évszázad szóanyagát felölelő korpuszok is (pl. A *Trésor FRANTEX* korpusza, A *Dictionary of Old English* korpusza). Mivel a korpuszgyűjtés és elemzés rendkívül költséges feladat, a kiadók elsősorban a mai szövegek gyűjtésére fordítanak szívesen pénzt, hiszen a minél frissebb szóanyagot tartalmazó szótárakra van elsősorban kereslet.

Reprezentatív, 'opportunistá', 'monitor'. A reprezentatív korpuszokat valamilyen előre meghatározott szempontok szerint, igen gondos munkával állítják össze. A válogatás irányelveit elsősorban az szabja meg, milyen korszakot és/vagy milyen nyelvi réteget kívánunk bemutatni. Ennek alapján döntenek el, milyen műfajok, milyen arányban legyenek jelen a korpuszban. Az opportunistá korpusz legfőbb jellemzője, hogy a gyűjtés elsődleges meghatározója az elektronikus formában való hozzáférhetőség – természetesen a fizikai hozzáférhetőség mellett, a felhasználás jogának tisztázottsága is lényeges kérdés. A monitor korpusz a két korábban említett elv ésszerű kompromisszuma: ha egy-egy műfajból túl sok lenne, (mivel már korábban is volt például több tízezer szónyi gazdasági újságszövegük, és éppen hasonlóhoz sikerült hozzájutniuk,) egyszerűen kihagyják a régebbit, vagy annak csak egy kisebb részét hagyják meg, és az újabb szövegekkel frissítik a korpuszt. A kívánatos arányok megtartásának az is egy lehetséges módja, hogy nem „dobják el” a régebbi szövegeket, hanem igyekeznek minden műfajt minél folyamatosabban és egyenletesebben bővíteni.

Méret. A korpuszok méretét rendszerint a bennük található szövegszavak mennyiségével jellemzik. Míg az úttörő Brown korpusz egymillió szövegszóból állt, a mai korpuszok jellemző mérete 100–200–300 millió szövegszó. Fontos tulajdonság, hogy megszabják-e előre az egyes szövegrészeket maximális – minimális méretét. Erre főként a reprezentatív korpuszok összeállításakor szoktak törekedni.” (Pajzs 2002)

26 „Első megközelítésben akár nyelvspecifikus jelenséget is sejtethetünk e mögött, ha azt feltételezzük, hogy azon bilingvis szótárakat, amelyekben a némethez célnyelvként ritkábbnak számító nyelv csatlakozik, alacsonyabb lemma-szám jellemző – pl. az Indonéz–német/német–indonéz univerzális szótár (Adiwimarta/Darmojuwono/Soeprapto-Hastrich 1997) mindössze 8500 szócikkével – mint ugyanazon osztály azon szótárait, amelyekben a német ismertebb és lexikográfiailag jobban feldolgozott nyelvekkel (pl. a franciával) szerepel, hiszen mondjuk Brockmeier (1995) ilyen univerzális szótára kb. 30 ezer szócikkrel tár az olvasó elé. Azonban vizsgálataim tanúbizonyosága szerint ez a kezdeti feltevés nem állja meg a helyét, hiszen pl. Freese/Krüger/Wolters (1998) Német–angol/angol–német univerzális szótára jóval kevesebb, vagyis csak 12 ezer lemmát tartalmaz.” [Földes 2001] „Problematikus továbbá, hogy sok esetben nem egyértelmű, hogy az elnevezések a nagyságrendre vonatkoznak vagy a szótár funkciójára kívánunk utalni, pl. a praxisszótárak, útszótárak stb. esetében. Még nagyobb zavart okoz, hogy az egyes – akár igen prominens – kiadók nagyságbesorolási osztályozása nem csak, hogy lényegesen eltér egymástól, hanem gyakran korántsem kompatibilisek egymással.” [Földes 2002]

27 „L'empio più interessante è la raccolta lessicale dell'inizio del XV sec., nota con il titolo di *Solennissimo vocabulista*, che contiene i vocaboli «disposti in ordine metodico e toccanti i più disparati argomenti (dai cibi alle armi, dagli animali alle stoffe, dai mestieri alle parti del corpo umano), con frequenti inserimenti di brevi frasi, battute scherzose, proverbi»]. [Bart Rossebastiano 1976: 91, idézi Massariello Merzagora 1983: 16]

28 Franciául, németül, spanyolul jelentek meg követői, 1907-ben a Póra-féle szótár is ezen a koncepción alapult [vö. Károly 1980; Massariello Merzagora 1983; Ruzsiczky 1996]. Roget a természettudományokat vette alapul a fogalomkörök kialakításánál; indulásként hat fő fogalmi körre osztotta fel, majd alosztályokba és csoportokba sorolta a szavakat, a végén 1000 szócsoportot alkotva. A Roget által kialakított hat fő osztály: Abstract relations, Space, Matter, Intellect, Volition, Affections.

29 Rendszerükben a fogalomkörök kialakításánál nem nyelvészeti, hanem filozófiai szempontok érvényesülnek, pl. *gazdag-gazdagság* egy fogalmi csoportba tartoznak. Egy hasonló már elkészült szisztemába nehéz új szavakat beilleszteni. Azonkívül egy „tudományelőtti” felosztás önmagában önkényes, és problémákat vet fel, hiszen pl. Wartburg és Hallig rendszerében a bálna a tengeri halak osztályába került, holott minden gyerek tudja, hogy a bálna nem hal. [Massariello Merzagora foglalja össze 1983: 60–68]

30 Pl. az *Új magyar tájszótár*, amely folyamatosan készül a MTA Nyelvtudományi Intézetében. [B. Lőrinczy 1979]

31 Idézi Massariello Merzagora [1983: 79]

32 „1. Lexikon és enciklopédia, lexikon és egynyelvű szótár

a) « encyclopédie alphabétique » vs « encyclopédie thématique »

b) « dictionnaire encyclopédique » vs « dictionnaire de langue »;

A « dictionnaire de langue » két fő típusa:

a) « dictionnaire analogique »

b) « dictionnaire structural »

2. A kétnyelvű szótárak típusai

a) « dictionnaires d'encodage » /de production »

b) « dictionnaires de décodage/de compréhension/réception »

3. Az elektronikus szótárak típusai:

a) « machine readable dictionary » (« dictionnaire informatisé »)

b) « computerized dictionary » (« dictionnaire électronique »)” [Pálfy 2002]

33 Az alapszókincsel kapcsolatos vizsgálatok már az 1950-es években megkezdődtek. Jóval szélesebb körű kutatásra volna szükség e terület részletes analizéséhez, ezért az alábbiakban az alapszókincsel kapcsolatos vizsgálatok történetéből idézek néhány fejtegetést:

„Az 1950-ben lefolytatott vita következtetéseit a szovjet nyelvészek mind elfogadták, függetlenül attól, hogy addig milyen álláspontot képviseltek. Egész sor olyan általános szociológiai és részben történeti nyelvészeti tételek fogadtunk el, melyeket J.V. Sztálin állított fel vagy, amelyeknek ő emelte ki a fontosságát. Ilyen tételek: (...) 4. Az alapszókincs sok évszázadon át nem szenved lényeges változást. (...)” [A nyelvtudomány elméleti kérdései 1960: 367]

„Nem hiányoztak a csernovici konferenciáról természetesen az olyan hagyományos nyelvoktatási kérdések sem, mint amilyen például a minimum-szótár kérdése – ez annak idején még Sztálin emlékezetes elmélete kapcsán felmerült /'alapszókincs' és 'peremszókincs'/, de pontos és megnyugtató megoldást csak új módszerekkel kaphat /vö. Pogoszova 1960/. A minimum-szótár /és a statisztikailag megállapított 'minimumnyelvtan', vagyis az egyes nyelvtani jelenségek előfordulási gyakoriságának vizsgálata/ természetesen a konferencián túl is foglalkoztatta a pedagógusokat. (...) A szótári minimum kérdéséről egy cikket belül /Markov Ju. 1960a/ egy egész könyv is megjelent Tallinban, mely az érettség iskolák II–IV. osztálya számára javasolt szótári minimumot hozza, érdekes indoklásokkal és elvi fejtegetésekkel /Steinfeldt 1961./” [Papp 1964: 81]

„Egy nyelv alapszókincse a nyelv szótárának az a része, amely az egyetemes – tehát a beszélő kultúrájától független – emberi tapasztalatokat fejezi ki. Az alapszókincs tartal-

mazza az olyan alapvető, biológiai cselekedeteket, mint evés, alvás, szülés, halál; a főbb testrészek neveit, mint szem, száj, fej; a külső természet olyan jelenségeit, mint tűz, víz, Nap, Hold; és azokat az általános viszonyfogalmakat, amelyeket pl. a személyes névmásokkal, a mutatószókkal, tagadással, mértékekkel szokás kifejezni stb.” Swadesh [1971] az alapszókincsekre vonatkozó vizsgálatok felhasználásával fejlesztette ki glottokronológia vagy szótári statisztika néven emlegetett módszerét. [Bynon 1997: 241]

34 Basic: British American Scientific International Commercial, 1923–28 [LIF X]

35 Nemes Zoltán: A magyar parlamenti nyelv leggyakoribb szavai. Az egységes magyar gyorsírás könyvtára. (EMGYK) 66. szám. Szerk: Traeger Ernő. Kiadja a Gyorsírásügyi M.Kir. Kormánybiztossága, Bp. 1933. [Nemes 1933] – 100.000 szótagnyi parlamenti szöveg alapján rendszerezte a statisztika legalább 25-ször előforduló 505 szavát ábécérendben és gyakoriság szerinti sorrendben. „A feldolgozott anyag alapján képző-, jel- és ragstatisztikát is készítettem s ez *A Magyar nyelv képző-, jel- és ragstatisztikája* címmel, még az előbbi munka előtt, 1932-ben jelent meg. (EMGYK 57. szám).” [Nemes 1941: 3]

Nemes Zoltán: Szóstatisztika. Egymillió szótágot felölelő újságszövegek alapján. Az egységes magyar gyorsírás könyvtára. (EMGYK) 190. szám. Szerk: Traeger Ernő. Kiadja a Gyorsírásügyi M.Kir. Kormánybiztossága, Bp. 1941. – 1.000.000 szót gyűjtött 26 napilapból. Az újságok 1933. április – 1935. április közötti időszakból valók. A tulajdonneveket és a számokat kirekesztette. Végeredményben nem egyszerűen szóstatisztikát készített, hanem az újságírói nyelv statisztikáját.

36 Papp Ferenc többek között matematikai nyelvészettel és gépi fordítással foglalkozott. *Matematikai nyelvészet és gépi fordítás a Szovjetunióban* című, 1964-ben kiadott művében a matematika és a statisztika, valamint a nyelvészeti kutatások összekapcsolódását illusztrálja már az 1800-as évektől kezdve az orosz, majd szovjet területen. [Papp 1964] A gépi fordításról ugyanebben a sorozatban (Időszerű műszaki dokumentációs kérdések) jelent meg 1963-ban négy szerző műveként *Gépi fordítás. Algoritmusok orosz nyelvű szövegek elemzésére*. címmel egy kötet, melyben rövid történelmi bevezetés után *A gépi fordítás főbb kérdései* (Hell György); *Gépi fordítási kísérletek az M-3 számítógépen*, *Matematikai nyelvészet* (Kiefer Ferenc); *Az orosz homonim névszói alakok elemzése és programozása* (Sipőczy Győző); *Morfológiai elemzés a szukcesszív behatárolás módszerével* (Varga Dénes) témákról olvashatunk bővebben. [Gépi fordítás 1963; Hell 1963a,b; Kiefer 1963a,b; Sipőczy 1963; Varga 1963]

37 *A matematikai nyelvészet és a gépi fordítás kérdései* címmel jelent meg az Általános Nyelvészeti Tanulmányok II. kötete [Kalmár & Telegdy 1964], melyben egy 1962-ben a témában rendezett munkaértekezlet anyagát adták közre. A téma előadói voltak: Kalmár László, Papp Ferenc, Kiefer Ferenc, Dömölki Bálint, Fónagy Iván, Szende Tamás, Kozma László, Hell György, Kónyi Sándor, Hadas Ferenc, Szépe György, Sipőczy Győző, Szalai Sándor, Rényi Alfréd, Ruzsiczky Éva; valamint J. Soltész Katalin, akinek tanulmánya [J. Soltész 1963] az ÁNyT I. kötetében [Telegdy 1963] jelent meg.

38 Carlo Tagliavini a Budapesti Egyetemen is volt professzor. Könyvtára, mely jelentős magyar nyelvű anyagot is tartalmaz, az Udinei Egyetemen, a Centro Internazionale sul Plurilinguismo könyvtárának alapját képezi.

39 Néhány példa az olasz gyakorisági szótárakra: Bortolini et al: *Lessico di frequenza della lingua italiana contemporanea*. IBM Italia – CNUCE di Pisa, Milano, 1971. [LIF]; Juillard A. – Traversa V.: *Frequency Dictionary of Italian Words*, Mouton, The Hague, 1973. [Juillard & Traversa 1973]; Baldelli I, Mazzetti A.: *Vocabolario minimo della lingua italiana per stranieri*. Le Monnier, Firenze, 1974. [Baldelli & Mazzetti 1974]; Sciarone A.G.: *Vocabolario fondamentale della lingua italiana*. Minerva Italica, Bergamo, 1977. [Sciarone 1977]; *Vocabolario Elettronico della Lingua Italiana*. Il vocabolario del 2000. IBM Italia, Milano, 1989. [VELI]; Katerinov K., Boriosi Katerinov M.C., Sciarone A.G.: *Calcolo di rendimento di liste di base: italiano parlato, italiano scritto*, Livello soglia. Ricerche di linguistica computazionale. Guerra, Perugia, 1991. [KBS]

40 Az idézet a szerző fordítása.

41 A magyar nyelvészetben az összetett szavak meghatározására Pais Dezső munkássága meghatározó. Foglalkozott a szó szerkezet és a szóösszetétel különbségével, bizonyos szavak összetételként való felfogásában a történeti mozzanatok szempontjából, valamint az ismétlés, megszokás, és a reflexszerűség kérdésével, mint az összetétel keletkezésének feltétele. „A megszokás következtében bizonyos szócsoportokkal kapcsolatban szintén eltűnik a képzeltváltás mozzanata, így ezek a szócsoportok elveszítik szó szerkezet természetüket, és lélektani szempontból szavakként hatnak.” [Pais 1951: 143]

42 SGML = Standard Generalized Markup Language; SGML-TEI = Standard Generalized Markup Language – Text Encoding Initiative

43 „estudio científico de las nociones y de los términos usuales de las lenguas de especialidad.” [ISO 1990: 108, idézi Lerat 1997: 14]

44 Melich [1907] tisztázza a Calepinus-féle szótár magyar nyelvvel kiegészített változatának történetét. Sokáig azt hitték, hogy a magyar nyelv a tizenegy nyelvű kiadásban jelent meg először, de kiderült, hogy már a tíz nyelvű változatban szerepelt. Calepini, Ambrosii Dictionarium Decem Linguarum. Lugduni [Ubi Latinis Dictionibus Hebræc] Græcæ, Gallicæ, Italicæ, Germanicæ et Hispanicæ, itemque nunc primo et Polonicæ, Vngaricæ] atque Anglicæ, sunt adiecta (1586, 1587, 1588 Lyon; 1594 Genf) [Calepinus 1586] Ambrosii Calepini Dictionarium vndecim linguarum ... respondent autem Latinis vocabulis Hebraica, Græca, Gallica, italica, Germanica, Belgica, Hispanica, Polonica, Vngarica, Anglica. Basel 1590 (1598, 1605, 1616, 1627). A bázeli kiadásokban a tulajdonnevek ki vannak véve a köznevek csoportjából, és külön csoportban, ábécé rendben kerültek felsorolásra. [Calepinus 1590]

45 Az olasz-magyar és magyar-olasz szótárakra vonatkozóan részletesebb anyag található a következő művekben: Antal Lajos: A magyarországi nyelvkönyvek nyelvi-nyelvészeti elemzése. 1538–1978. Kandidátusi értekezés. Budapest, 1985; Fábíán Zsuzsanna: Cento anni il primo vocabolario di ungherese-italiano e di italiano-ungherese. Filológiai Közölny, XXXII–XXXIII (1986–1987), 3–4, 147–257; Fábíán Zsuzsanna: Disamina storica dei vocabolari di italiano-ungherese e ungherese-italiano. Acta Romanica, Tomus XIV. / Studia Lexicographica Neolatina II./ Szeged, 1990. 5–17., melléklet pp. 19–60; Herczeg Gyula: Koltay-Kastner Jenő, a lexikográfus. In: Vigh 1995. pp. 65–81.

46 forrás: Fábíán 1990

47 Zolli lexikográfusi életműve igen széleskörű, fő kutatási területe a szavak etimológiájának kutatása. A tárgyalt téma szempontjából jelentős művei: Zolli 1971–72, Zolli 1973a, Zolli 1973b, Zolli 1978, Zolli 1984.

48 „A dolgozat nyolcvanöt év (1860–1945) Magyarországon megjelent angol-magyar és magyar-angol szótárait vizsgálja, s az egyes művek elemző leírása útján értékeli eredményeit. A szerző nem érezte a dolgozat keretébe tartozónak a nem szótári jellegű munkákat (például tankönyvek, nyelvkönyvek szószerkezeit), szöveggyűjteményeket, szakcszótárakat, többnyelvű szótárakat, s a szerényebb jellegű kisszótárakat is csupán vázlatosan érinti.” [Magay 1967: 3]

49 Főris 2001d alapján, kiegészítve Antonio Sciacovelli gyűjtésével [Sciacovelli 2001].

50 Az Európai Unióban jelenleg tizenkettő hivatalos nyelv létezik, a csatlakozni kívánó államok nyelve a csatlakozás után szintén hivatalos nyelvnek minősül majd. Az EU-ban minden nyelv egyenrangú. A dokumentumok hivatalos fordításai során azonban nem elegendő egy általános fordítás készítése, nem lehet egyszerűen válogatni például egy nagyszótárban található sokféle jelentés, szinonima közül – mindig azt az adott szót, kifejezést kell használni a dokumentumok fordítása során, amely hivatalosan elfogadott, melyeket a hivatalos dokumentumok első fordításának elfogadott változata, például az *Országvélemény* többnyelvű anyaga tartalmaz.

51 Ebben a fejezetben a szójegyzék, szólista, szógyűjtemény, szószerkezet terminusokat szinonimaként használom, abban az értelemben, hogy valódi szótárszerkezetet nem mutatnak, hanem egyszerűen szavak és jelentéseik listái.

52 A következő fogalomkörökre osztották a szótárt: 1. csillagászat, 2. földrajz, 3. növényvilág, 4. állatvilág, 5. ember, 6. mezőgazdaság, 7. építészet, 8. ház, 9. lakberendezés, 10. kertészet, 11. csináld magad, 12. ruházat, 13. szépségápolás, 14. személyes tárgyak, 15. kommunikáció, 16. közúti közlekedés, 17. vasúti közlekedés, 18. vízi közlekedés, 19. légi közlekedés, 20. úrhajózás, 21. irodai berendezés, 22. irodai gépek, 23. zene, 24. kreatív szabadidős tevékenység, 25. csapatjátékok, 26. vízisportok, 27. vízisportok, 28. téli sportok, 29. lovassportok, 30. atlétika, 31. harcművészet, 32. szabadidős tevékenységek, 33. kempingezés, 34. játékok zárt térben, 35. mérőeszközök, 36. optikai eszközök, 37. egészség és biztonság, 38. energia, 39. nehéz gépek, 40. fegyverek, 41. szimbólumok (a szerző fordítása).

53 Vocabolario degli Accademici della Crusca. Con tre indici delle voci, locuzioni e proverbi Latini, e Greci, posti per entro l'opera. 1. kiadás: Venezia, 1612; 2. kiadás: Venezia, 1623; 3. kiadás: Firenze, 1691; 4. kiadás: (6 kötet) 1729–1738; 5. kiadás: 1843–1852 között 7 kötet, 1863-ban újakezdték, 1923-ban abamaradt 11 kötetnél az O betűnél; padre Antonio Cesari jelentette meg a 'Crusca' egy nemhivatalos kiadását [Crusca Veronese, 1806–1811]; 1964-ben megkezdődtek a felújítási munkák G. Nencioni (1957) és A. Duro (1964) vezetésével Firenzében. A legmodernebb szövegelemzési metódusokat alkalmazták ezekben az években, hogy újra kiadhassák az olasz nyelv történeti szótárát (egy nyelvi thesauruszt, és egy igazi szótárt). A munkák még folynak, 2021-re tervezik befejezni, Dante Alighieri halálának 700. évfordulójára.

54 Szily Kálmán: A magyar nyelvújítás szótára. Budapest, Hornyánszky Viktor, 1902. (I. kötet), és II. kötet 1908. Reprint kiadás, Nap Kiadó, Budapest, 1999. [Szily:NyÚSz] „Csontváz, Barczafalvy 1786 (M.Hirm.). – Rác Sámuel „A borbélyi tanításokban még 1794-ben is *csont-épületnek*, SzD. és SI. *csontállvány*-nak vagy *csonttetem*-nek nevezi. – A Phil. Műsz. szerint 1834-ben a *csontváz* már közszó. A *váz* vagy *vász* régente (MA., PP.) ijeszítő (terrificamentum) jelentést; mai értelmé elvonás a *csontváz*-ból és a *vázol*, *vázlat* továbbképzés útján fejlődött belőle.”

„Csonthártya, Sándor István 1808 (Told.): periosteum.”

„Csipesz, Bugát 1833 (Orv.): ?volsella, pincette. Vox composita e radice verbi *csipni* et formativo instrumentorum *esz*, quod in voce eszköz quoque occurrit? (!).

(rövidítések: M.Hirm. – Magyar Hírmondó 1780–1786. Évf.; SZD. – Kisded Szótár írta Baróti Szabó Dávid. – I. kiad. 1784; II. kiad. 1792.; SI. – Toldalék a Magyar-Deák Szókönyvhez írta Sándor István. – Befejezve 1803-ban. megjelent 1808-ban.; Phil. Műsz. – Philosophiai Műszótár, közrebocsátá a Magyar Tudós Társaság 1834. – A benne feldolgozott „Philosophiai kis szótár” Imre Jánostól 1831-ből való.; MA. – Szenci Molnár Albert: Dictionarium, 1604., 1611., 1621., 1644., 1708. évi kiadásai.; PP. – Páriz-Pápai: Dictionarium: 1708; 1767. évi kiadásai.; Told. – Toldalék a Magyar-Deák Szókönyvhez. Írta Sándor István, Bécs 1808. (lásd SI.); Orv. – Magyar-Deák és Deák-Magyar Orvosi Szókönyv, kiadják Prof. Bugát és Dr. Schedel. 1833. [Szily NyÚSz]

55 „-ico (...) In chimica inorganica, indica quei composti di un elemento in cui questo compare con la, o le, valenze superiori: *ferrico, clorico, perclorico*” [Zingarelli 1990:867]

„-oso (...) in chimica, indica quei composti di un elemento in cui l'elemento stesso compare con la, o le, valenze minori: *solforoso, ipocloroso*” [Zingarelli 1990:1296]

56 „A fordításoktatást el kell választani a fordítóképzéstől. Függetlenül attól, hogy mennyi hivatásos fordítóra lesz szüksége az országnak, és hogy a hivatalos fordítók képzését a nyelvtudásnak milyen szintjén kell elkezdni, a fordítást mint tantárgyat az idegennyelv-oktatás szerves részévé kell tenni középfokon és felsőfokon egyaránt. A nemzetközi kapcsolatok bővülése, és az ezzel járó óriási dokumentációs tevékenység következtében olyan mennyiségű fordításra (vagy párhuzamos szövegalkotásra) lesz szükség a közeljövőben, hogy ezt hivatásos fordítókkal elvégezni lehetetlen. A nyelvek közötti megfeleltetés a jövőben nem a hivatásos nyelvi közvetítők monopóliuma, hanem a művelt magyar állampolgár napi rutinja lesz. Ehhez viszont az anyanyelvi ismeretek tudatosítására van szükség, mégpedig a kontrasztív szemléletű tudatosításra, azaz a magyar

nyelv mint finnugor nyelv és az indoeurópai nyelvek közötti legfontosabb különbségek széleskörű tudatosítására. Ezeknek a különbségeknek a leírásával, rendszerezésével segíthet a fordítástudomány ha nem is a magyar nyelv korszerűsítésében – mert nem gondolnám, hogy a magyar nyelv korszerűsítésre szorul -, de a magyar nyelvéirás egy korszerűbb, funkcionális megközelítésének a kialakításában.” [Klaudy 2001:151]

57 A földrajzi és a társadalmi regisztereket itt nem kívánom tárgyalni. Erről a témáról bővebben vö. Massariello Merzagora 1983; Berruto 1981; Cortelazzo 1972; Kiss 1995, De Mauro 1987, Ablonczyné 2000b.

58 A XIII. században Palermóban, II. Ferenc udvarában alakult ki az első olasz költészeti iskola, amelynek tagjai szicíliai vulgáris nyelven írtak; valamint a velencei nyelvjárásnak is jelentős az írásbelisége, lásd pl. Gozzi és Goldoni komédiáit a XVII. században.

59 Az *Encyclopédie ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers* (Enciklopédia, avagy a Tudományok, Művészetek és Mesterségek Szótára) [Diderot et al 1751–1772] című munkát a könyvtáros Le Breton indította útjára. Eredetileg Chambers *Cyclopaedia* című művének fordításáról volt szó, de a vállalkozás első irányítójának, de Gua de Malves abbénak, majd Diderot-nak (1747) a kezdeményezésére önálló munkává alakult. A 35 kötetes művön (17 kötet szöveges rész, 11 kötet illusztráció, 4 pótkötet, 2 kötet névmutató és 1 illusztrációs pótkötet) 150 szerző dolgozott (Voltaire, Montesquieu, Rousseau, Helvétius, Condillac, d’Holbach, Daubenton, ...) négy könyvtárosnak és 1000 munkásnak adott munkát 25 éven át. A műveltebb, azaz az uralkodó osztály modern tudományos ismeretek iránti igényét elégítette ki. Diderot és munkatársai, a hagyományos enciklopédiákkal ellentétben, a heraldikánál inkább érdekelték a cipőkészítés, a gabonakereskedelem iránt. Az enciklopédisták a dolgozó réteghez húztak, az új gazdasági rend letéteményeseihez [...] A nemesség és a papság, a jezsuiták megpróbálták betiltani a mű megjelenését: az első két kötetet betiltó rendelet (1752); a Parlament állásfoglalása a megjelent kötetek cenzúrázásáról (1759), a mű folytatásának letiltása (1759). De hála az elért részleges eredményeknek, a könyvtáros Le Breton ügyességének és mindenképp előtti Diderot kiapadhatatlan energiájának, [...] 1772-ben elkészült. 1776–1780 között a könyvtáros Panckoucke – Diderot-tól teljesen függetlenül – kiadott 5 pótkötetet és 2 kötetnyi tárgymutatót, amely magához az Enciklopédiához és a pótkötetekhez egyaránt tartozott. A munkának, a céhek világának titkait feltáró, a gazdasági fejlődést érdeklődése homlokterébe helyező Enciklopédia, [...] a legtartózkodóbb elmékbe is becsempészte a filozófiát, egész Európában számos új, bővített kiadást ért meg, sokan követték példáját. [Magyar Larousse 1991: vol. I.]

60 Nencioni az olasz nyelvek között viszonylag liberális szemléletet képvisel – annak ellenére, hogy sokáig ő volt az olasz nyelv megóvásának céljából létrejött Accademia della Crusca elnöke.

61 Dardano a hasonló példákkal az olasz regionális nyelv beépülését látja a szaknyelvekbe: „D'altra parte il maggiore sviluppo industriale del Nord d'Italia ha fatto sì che alcuni vocaboli settentrionali si siano diffusi attraverso il linguaggio pubblicitario diventando termini tecnici o quasi: è il caso di *scocca* e di *lavello*; il primo indicava in origine una parte della carrozza, ora indica l'insieme dell'ossatura e dei rivestimenti esterni dell'automobile; *lavello* si è diffuso come termine specifico per indicare il lavandino delle cucine moderne; ciñ è avvenuto a spese dei correnti regionali *acquaio*, *lavatoio*, *lavabo*, *versatoio*, *lavandino*.” [Dardano 2000: 250–251]

62 Lanzarone informaticai szövegek nyelvészeti vizsgálatát végezte, elsősorban a lexikára koncentrálna.

63 Lanzarone szerint a kereskedelem területén a gazdaság, a kereskedelem nyelve a marketing, a külföldi eladhatóság miatt fogad be angol szavakat – például FIAT *Code*, autoradio *basic*, autoradio *high*, *superservice* – természetesen ez is egyik oka lehet az angol nagymértékű térhódításának, de semmiképpen sem egyetlen oka; Ablonczyné *Influssi inglesi nel linguaggio economico-borsistico-commerciale in Italia* címmel [Ablonczyné 2000b] megvédett doktori értekezésében arra a megállapításra jut, hogy az

olasz újságnyelvben rendkívül magas az olyan angol vagy angol eredetű szavak száma, amelyek még hiányoznak az olasz szótárakból.

64 Több előadás és tanulmány foglalkozik a témával, vö. pl. Fóris 1999a, Fóris 2001a, Fóris 2001e, magát a szótárt lásd Fóris 2002d.

65 Ezen a ponton kell említeni azt a tendenciát, amit sokan angol nyelvi imperializmusnak neveznek – vagyis hogy az angol nyelv (és kultúra) uralja a világot. Valóban az angol nagyon sok területen vált közvetítő nyelvvé, de más nyelvekről is elmondhatjuk ezt, például a francia mai napig a posta nyelve. [vö. Kontra 1997a]

66 Természetesen néha akadnak kivételek.

67 A *bársony*, *szalonna*, *abál* szavakról elhangzott kontrasztív nyelvészeti előadás a X. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszuson, 2000. április 18–20. között, Székesfehérváron; megjelent: Fóris 2001a.

68 Az új Koltay-Kastner- Juhász szótár [2000] lemmái:

bársony (...) *fn* velluto *h*; ~**ból** **való** *di* velluto

düftin (...) *fn* *tex* duvetina *n*

plüss (...) *fn* felpa *n inv*; *fr* peluche *n*, (...)

velúr *fn* velluto *h*

69 A Herczeg- Juhász-féle szótár [2000] már kiegészítette a témakört:

duveti•na *n fr* düftin

fe•lpa *n fn* **1.** plüss **2.** szabadidő v. sportmelegítő

felpa•to *h fn* **1.** plüssel borított v, bevont, plüss- **2.** *átv* bársonyos, nesztelen; **passi felpati** bársonyos, nesztelen lépések

peluche *n fn inv fr* **1.** plüss **2.** plüss állat, játékszer

velluta•re [-u•to] *ts i tex* bársonyosság *tesz*

velluta•to *mn* **1.** bársonyos, bársony-; bársonymszerű; **stoffa vellutata** bársonyos szövet **2.** *átv* puha, bársonyos; **pelle vellutata** bársonypuha bőr; **voce** ~ kellemes, bársonyos hang **3.** *konyh* **salsa vellutata** húslévesből készült besamel mártás **4.** *átv rosso* ~ élénkpiros, bíborvörös

vellu•to **I.** *mn vál* bolyhos **II.** *h fn* **1.** *tex* bársony; ~ **a coste** kordbársony; ~ **di cotone** pamutbársony, velvetin; ~ **di seta** selyembársony; **a•bito** *di* ~ bársonyruha; **rilegatura** *di* ~ bársonykötés; **mo•rbido** **come il** ~ bársonytapintású, puha mint a bársony **2.** *átv andare v. camminare sul* ~ lopakodik; **giocare sul** ~ kockázat nélkül játszik

tra•ma *n fn* **1.** *tex* vetülék (...)

ordio•to **I.** *mn* **1.** szőtt **2.** *átv* szőtt, szövevényes (...) **II.** *h fn* *tex* láncszövés; ~ **di collegamento** kötőlánc; ~ **di cotone** pamutlánc; **filo d'•** ~ láncfonal; **i fili dell'• e della trama s'•incrociano** a lánc- és vetülékfonalak keresztezik egymást

70 Kontra Miklós 1997-ben írt a Merényi Kiadó kétes minőségű szótárainak a magyar szótárpiacon való forgalmazásáról [Kontra 1997b]; N. Kósa Judit Népszabadságban megjelent cikkében Merényi Józsefet, a Kiadó vezetőjét kérdezte a vásárlók becsapásáról. A Kiadó azóta is újabb „régii” ÚJ szótárakat jelentet meg a piacon. [N.Kósa 1997]

71 Az országban több helyen is folyik valamilyen típusú lexikográfia-oktatás egyetemi szinten, ezek az órák általában adott nyelvekhez kötődnek, legtöbbször az angolhoz. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Angol Tanszékén folyik lexikográfia-oktatás, a Debreceni Tudományegyetem Alkalmazott Nyelvészeti Tanszékén folyik számítógépes lexikográfia-oktatás, és a Szegei Tudományegyetem Francia Nyelv és Irodalom Tanszékén szótárhasználat oktatása, mindegyik választható módon.

72 A tematika összeállítása során elsősorban Gáldi László [Gáldi 1957], Melich János [Melich 1907], Ország László [Ország 1966], Giovanna Massariello Merzagora [Massariello Merzagora 1983], Prószék Gábor [Prószék 1996, 1997, 2001a,b, Prószék & Kis 1999], könyveire, cikkeire támaszkodom, valamint a különböző folyóiratokban megjelenő friss szakirodalomra, és természetesen magukra az ismertetett szótárakra.

73 A lap szélére vagy a sorok közé írt jegyzet [vö. 11. számú jegyzet].

74 Szójegyzék, újabban irodalmi mű szavainak, kifejezéseinek általában betűrendes jegyzéke [vö. 12. számú jegyzet].

75 Többnyelvű.

76 Kifejezés-gyűjtemény, névmutató, szójegyzék.

77 A szókincs nagy részét felölelő szótár, kincsestár. Vö. 7. jegyzet.

78 Fóris Ágota (szerk. és előszó): Szótárak könyvben és monitoron. Iskolakultúra 2000/8 pp. 95–112. szótárrecenziók: Rákosi Viktória: Az új német-magyar és magyar-német nagyszótár, Novacek Adrienn: Magyar-spanyol képes szótár, Vágó Livia: Angol-magyar kulturális szótár, Sümegi Szilvia: Kínai-magyar szótár, Varga Diána Judit: Francia-magyar elektronikus szótár, Nagy Klára: A Magyar Szókincstár CD-ROM-on, Kóbor Márta: Angol-magyar bank- és tőzsdeszótár, Kozma Ida Zsuzsanna: Quicktionary. [Fóris 2000b; Kozma 2000]; Fóris Ágota (szerk. és előszó): A kétnyelvű kézisztártól az értelmező szaksztártig. Iskolakultúra 2002/5. pp. 95–110. szótárrecenziók: Márkus Éva & Márkus Katalin: A Magyar-Ország- és a Varga-Lázár-féle magyar-angol középszótárak összehasonlítása, Varga Diána Judit: Magyar-francia kézisztár, Fóris Ágota: Beás-magyar szótárak, Nagy Ágnes: Egy horvát-magyar képes szótár, Hesz Györgyi: MoBiMouse – a fordító egér, Gradwohl Eszter: Egy német-magyar, magyar-német kétnyelvű értelmező szaksztár, Molnár Krisztina: Számítástechnikai fogalmak értelmező szótára.

A szótárrecenziók, illetve a szótárkritika terén más megjelent anyag pl. Fóris 2001b, Fóris 2001f.

79 A magyarországi nyelvstatisztikai vizsgálatok és a kvantitatív nyelvészet eredményeit vö. az 1.2.2. fejezetben írottakkal.

80 frequenze alfabetiche

81 fondamentale, alto uso, alta disponibilità

82 frequenze decrescenti

83 stampa frequenze cumulative

84 indice inverso (a tergo)

85 indice e leggibilità

86 sequenze di caratteri

87 sequenza di parole

88 concordanze

89 co-occorrenze statistiche

90 corpus

91 frequenze di un corpus

92 funzioni di accesso

93 „La fase di associazione generica del testo è detta *classificazione* del testo. La fase di classificazione lessicale e morfo-sintattica di un testo è detta *lemmatizzazione*. Lemmatizzare significa associare ad ogni singola parola l'elemento lessicale (*lemma*) e la classificazione morfosintattica che descrivono il ruolo che la parola ha nel particolare contesto.” [Picchi 2000: 135]

94 Stazione di Lavoro Lessicografica

95 Atlante Lessicale Toscano [ALT]

vö. <http://lingue.ilc.pi.cnr.it/pisystem/procedure/procedure/alt/index.html>;

<http://lingue.ilc.pi.cnr.it/pisystem/prodotti/prodotti/Atlante/index.html>

96 Témafelelős: Kozma László; a képzés helyszíne: PTE Babits Mihály Gyakorló Gimnáziuma, ahol jól felszerelt számítógépes laboratóriumok várják a jelentkezőket.

IRODALOM

Английская лексикология 1975 = *Английская лексикология в выдержках и извлечениях*. «Просвещение» Ленинградское Отделение, Ленинград, 1975

A nyelvtudomány elméleti kérdései 1960 = A nyelvtudomány elméleti kérdései. A szovjet általános nyelvtudományi vita anyagából. *A MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei*. vol. XVI. 1960/1–4 pp. 359–379.

Ablonczyné 2000a = Ablonczyné Mihályka Livia: *Jövevényszavak a mai olasz nyelvben: veszély vagy esély?* In: Tassoni, Luigi & Fóris Ágota pp. 11–24.

Ablonczyné 2000b = Ablonczyné Mihályka Livia: *Influssi inglesi nel linguaggio economico – borsistico – commerciale in Italia*. Tesi PhD. Università di Pécs, 2000.

Andor et al 2001 = Andor József – Szűcs Tibor – Terts István (2001): *Színes eszmék nem alszanak... Szépe György 70. születésnapjára*. Lingua Franca Csoport, Pécs, 2001.

Antal 1985 = Antal Lajos: *A magyarországi nyelvkönyvek nyelvi-nyelvészeti elemzése. 1538–1978*. Kandidátusi értekezés. Budapest, 1985.

Bakonyi & Farkas 1982 = Bakonyi Géza – Farkas Mária (szerk.): *Acta Romanica*, Tomus VII. Szeged, 1982.

Balaskó & Kohn 1999 = Balaskó Mária – Kohn János (szerk.): *A nyelv mint szellemi és gazdasági tőke II. A VIII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia előadásainak gyűjteményes kiadása. 1998. április 16–18 Szombathely*. BDTF Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék, Szombathely, 1999.

Balaskó 2000 = Balaskó Mária: Számítógép és lexikográfia. *Modern Nyelvoktatás* 2000/4 pp. 29–40.

Bañcerowski 1997 = Bañcerowski Janus: *A kontrasztív szemantika kérdéseihez*. In: Kiss & Zaicz 1997. pp. 40–43.

Bárczi 1963 = Bárczi Géza: *A magyar nyelv életrajza*. Gondolat, Budapest, 1963.

Bárczi et al 1967 = Bárczi Géza – Benkő Loránd – Berrár Jolán: *A magyar nyelv története*. (szerk.: Benkő Loránd) Tankönyvkiadó, Budapest, 1967.

Bartha & Stephanides 2001 = Bartha Magdolna – Stephanides Éva: *A nyelv szerepe az információs társadalomban. A X. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus előadásainak válogatott gyűjteménye*. Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár, 2001.

Benedek 1978a = Benedek Nándor: *A főnévképzés a mai olasz és a mai magyar nyelvben*. In: *Acta Romanica*, Tomus V. Szeged, 1978. pp. 1–103.

Benedek 1978b = Benedek Nándor: *Sostantivi composti nell'italiano contemporaneo*. *Lingua Nostra* XXXIX. 1978. pp. 117–121.

Benedek 1982 = Benedek Nándor: *Questioni teoriche delle ricerche linguistiche contrastive italiano-ungheresi*. In: Bakonyi & Farkas 1982. pp. 3–35.

Berruto 1981 = Berruto, Gaetano: *Fondamenti di sociolinguistica*. Laterza, Roma–Bari, 1981.

Bini 1997 = Bini, Milena: *Le parole di "alta disponibilità" nell'italiano lingua straniera*. In: De Mauro & Lo Cascio 1997.

Bynon 1997 = Bynon, Theodora: *Történeti nyelvészet*. Osiris, Budapest, 1997.

Clear 1996 = Clear, Jeremy *Technical Implications of Multilingual Corpus Lexicography*. *International Journal of Lexicography* 9. 3. pp. 265–273.

Cortelazzo 1972 = Cortelazzo, Manlio: *Avviamento critico allo studio della dialettologia italiana. vol. III Lineamenti di italiano popolare*. Pisa, 1972.

Crystal 1998 = Crystal, David: *A nyelv enciklopédiája*. Osiris, Budapest, 1998.

Csengery & Ittész (2002) = Csengery Kinga – Ittész Nóra (szerk.): *Mutatványok az Akadémiai Nagyszótárból*. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest, 2002.

Dardano 2000 = Dardano, Maurizio: *Manualetto di linguistica italiana*. Zanichelli, Bologna, 2000.

De Mauro & Lo Cascio 1997 = De Mauro, Tullio & Lo Cascio, Vincenzo (szerk.): *Lessico e grammatica. Teorie linguistiche e applicazioni lessicografiche. Atti del convegno interannuale della SLI, Madrid, 21–25 febbraio 1995*. Bulzoni, Roma, 1997.

De Mauro 1987 = De Mauro, Tullio: *Storia linguistica dell'Italia unita*. Laterza, Roma–Bari, 1987.

De Palo 1997 = De Palo, Marina: *Il Vocabolario di base a confronto con il Lessico italiano di parlato*. In: De Mauro & Lo Cascio 1997.

Dezső 1989–1990 = Dezső László: Confronto dei sistemi di reggenze dei verbi italiani ed ungheresi: fatti e considerazioni tipologiche. *Quaderni Patavini di Linguistica* 8–9, 1989–1990. pp. 65–76.

Dezső 1992 = Dezső László: *La partitività in italiano, in slavo e nelle lingue ugrofinniche: i problemi del tipo nominativo-accusativo di frase*. In: *SLI 30, L'Europa linguistica: contatti, contrasti, affinità di lingue*. Bulzoni, Roma, 1992. pp. 95–107.

Dróth 1998 = Dróth Júlia: Informatikai és távközlési kifejezések magyarítása egy vegyes vállalat tevékenysége során. *Modern Nyelvoktatás* 1998/4 pp. 57–66.

Elekfi 1997 = Elekfi László: Nagyszótári tervek és lehetőségek. *Magyar Nyelv* 1997/2 pp. 183–189.

Fábián 1986–1987 = Fábián Zsuzsanna: Cento anni il primo vocabolario di ungherese-italiano e di italiano-ungherese. *Filológiai Közlemény* XXXII–XXXIII 1986–1987/3–4 pp. 147–257.

Fábián 1990 = Fábián Zsuzsanna: *Disamina storica dei vocabolari di italiano-ungherese e ungherese-italiano*. Acta Romanica, Tomus XIV. / Studia Lexicographica Neolatina II./ Szeged, 1990. pp. 5–17., melléklet pp. 19–60.

Fábián 1994 = Fábián Zsuzsanna: *Confronto delle reggenze degli aggettivi nell'italiano e nell'ungherese*. Gianni Pannonio, Budapest, 1994. pp. 177–185.

Fábián 1995a = Fábián Zsuzsanna: *La presentazione delle reggenze nei vocabolari di ungherese-italiano di Eugenio Koltay–Kastner*. In: Vigh 1995. pp. 97–102.

Fábián 1995b = Fábián Zsuzsanna (szerk.): *Antologia di semantica, di lessicologia e di lessicografia italiana*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1995.

Fábián 2001 = Fábián Zsuzsanna: „Ultime attestazioni” – fino a quando vive un significato? (piac, bolt). In: Farkas & Kollár 2001. pp. 125–132.

Fábián P. 1975 = Fábián Pál: *Polisemia e sinonimia confrontativa italo-ungherese*. In: *Il problema della traduzione e la diffusione della letteratura in Italia*. Napoli, 1975. pp. 73–80.

Farkas & Kollár 1999 = Farkas Mária – Kollár Andrea (szerk.): *Acta Romanica*, XIX. JatePress, Szeged, 1999.

Farkas & Kollár 2001 = Farkas Mária – Kollár Andrea (szerk.): *Scritti in onore di Nándor Benedek*. JatePress, Szeged, 2001.

Farkas & Molnár 2000 = Farkas Mária – Molnár Krisztina: Il congiuntivo italiano e gli equivalenti ungheresi. *Rassegna Italiana di Linguistica Applicata* 2000/32 pp. 286–298.

Farkas 1988 = Farkas Mária: *L'intercambiabilità delle preposizioni a ed in nei sintagmi locativi*. In: Acta Romanica, XII, 1988. pp. 133–167.

Farkas 1989 = Farkas Mária: Földrajzi nevekkel alkotott helyhatározó szintagmák összevetése a magyar és az olasz nyelvben. *Magyar Nyelvőr* 1989/113 pp. 93–109.

Farkas 1997 = Farkas Mária: Perfettività e imperfettività nell'ungherese e nell'italiano. *Studi Italiani di Linguistica Teorica e Applicata* 1997/26 pp. 242–253.

Farkas 1998 = Farkas Mária: Le funzioni dell'imperfetto „modale” italiano in ungherese. Analisi a confronto. *Nuova Corvina Rivista di Italianistica* 1998/4 pp. 69–74.

Farkas 1999 = Farkas Mária: *I sintagmi locativi esprimenti rapporto esterno in ungherese e in italiano*. In: Farkas & Kollár 1999. pp. 191–210.

Farkas 2001a = Farkas Mária: *Alcuni aspetti del sistema verbale in italiano e in ungherese*. In: Farkas & Kollár 2001. pp. 133–142.

Farkas 2001b = Farkas Mária: *Alcuni momenti dell'analisi contrastiva/confrontativa*. In: Andor et al 2001. pp. 333–345.

Fogarasi 1975 = Fogarasi Miklós: *I problemi di contrastività italo-ungherese nell'intonazione interrogativa*. Annales Univ. Sci. Budapest de Rolando Eötvös Nom.Sec.Linguistica TOM. VI. Budapest, 1975. pp. 93–104.

Fóris 1999a = Fóris Ágota: *Olasz-magyar, magyar-olasz műszaki szótár szerkesztésének szükségessége*. In: Balaskó & Kohn 1999. pp. 153–158.

Fóris 1999b = Fóris Ágota: A Galilei-per megítélése. *Iskolakultúra* 1999/5 pp. 20–28.

Fóris 2000a = Fóris Ágota: Kezdeti lépések a lexicográfia-oktatásban. *Iskolakultúra* 2000/2 pp. 83–88.

Fóris 2000b = Fóris Ágota (szerk.): Szótárak könyvben és monitoron. *Iskolakultúra* 2000/8 pp. 95–112.

Fóris 2000c = *Olasz gyakorisági szótárak*. In: Tassoni & Fóris 2000. pp. 125–143.

Fóris 2001a = Fóris Ágota: *Lexikográfia és szaknyelvoktatás – a műszaki-tudományos lexika olasz-magyar összevetése*. In: Bartha & Stephanides 2001. pp. 241–246.

Fóris 2001b = Fóris Ágota: Kiss Gábor – Pusztai Ferenc: Új szavak, új jelentések 1997-ből. *Módszertani Közlemények* 2001/1 pp. 44–45.

Fóris 2001c = Fóris Ágota: A veneto Brazíliában. *Modern Filológiai Közlemények* 2001/1 pp. 78–92.

Fóris 2001d = Fóris Ágota: *Olasz szótárkiadás Magyarországon. 1990–2000*. In: Andor et al 2001. pp. 346–354.

Fóris 2001e = Fóris Ágota: *Problemi lessicografici nel caso del vocabolario tecnico-scientifico ungherese-italiano, italiano-ungherese*. In: Gregoris & Sznási 2001. pp. 207–212.

Fóris 2001f = Fóris Ágota: Cigány szótárak. *Iskolakultúra* 2001/12 pp. 122–127.

Fóris 2001g = *A műszaki és tudományos szótárak elméleti és gyakorlati problémáiról*. Kézirat. Megjelenés alatt a „Lexikográfia Magyarországon” című, a Pécsi Nyelvtudományi Doktori Iskola keretében tartott lexicográfia témájú előadások gyűjteményes kötetében.

Fóris 2001h = Fóris Ágota: *Gyorsító hatások a lexicográfia fejlődésében*. Kézirat. Megjelenés alatt a XI. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus (Pécs, 2001. április 17–19.) előadásainak gyűjteményes kötetében.

Fóris 2001i = Fóris Ágota: *A lexicográfia alkalmazott nyelvészeti vonatkozásai, különös tekintettel a magyar-olasz területre*. Doktori értekezés. Pécs, 2001.

Fóris 2002a = Fóris Ágota (szerk.): A kétnyelvű kézisótártól az értelmező szaksótárig. *Iskolakultúra* 2002/5. pp. 95–110.

Fóris 2002b = Fóris Ágota: Modern lexicográfiai módszerek oktatása. *Modern Nyelvoktatás* 2002/2–3. pp. 61–73.

Fóris 2002c = Fóris Ágota: A szótárfogalom megváltozásáról. *Modern Filológiai Közlemények* 2002/2.

Fóris 2002d = Fóris Ágota (szerk.): Magyar-olasz műszaki-tudományos szótár. Dialóg Campus Kiadó, Budapest – Pécs, 2002.

Földes 2002 = Földes Csaba: *A szótárak nagyságrendi osztályozásáról és elnevezéséről*. Kézirat. Megjelenés alatt a „Lexikográfia Magyarországon” című, a Pécsi Nyelvtudományi Doktori Iskola keretében tartott lexicográfia témájú előadások gyűjteményes kötetében.

Gáldi 1957 = Gáldi László: *A magyar szótáriródlom a felvilágosodás korában és a reformkorban*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1957.

Galli de'Pratesi 1981 = Galli de'Pratesi, Nora: *Livello soglia*. Consiglio d'Europa, Strasburgo, 1981.

Géczi 2001 = Géczi János: *A rózsza mint jel – J. L. Borges értelmezése szerint*. In: Andor et al 2001. pp. 384–399.

Gépi fordítás 1963 = *Gépi fordítás. Algoritmusok orosz nyelvű szövegek elemzésére*. Országos Műszaki Könyvtár és Dokumentációs Központ, Budapest, 1963. Időszerű műszaki dokumentációs kérdések 3–4.

Gianni 1994 = Gianni, Michele: Influenze dell'inglese sulla terminologia informatica italiana. *Studi di lessicografia italiana* vol. XII, 1994. pp. 273–299.

Gregoris & Szénási 2001 = Gregoris, Elena – Szénási Ferenc (szerk.): *L'italianistica in continuo rinnovo: nuove officine, nuovi risultati. Atti del convegno internazionale*, Università di Szeged, Facoltà di Magistero, 4–5 aprile 2001. Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Szeged, 2001.

Gusmani 1993 = Gusmani, Roberto: *Saggi sull'interferenza linguistica*. Le Lettere, Firenze, 1993.

Hadrovics 1965 = Hadrovics László: *Jövevényszó-vizsgálatok, III: Régi olasz jövevényszavaink*. (Nyelvtudományi Értekezések 50.) Akadémiai Kiadó, Budapest, 1965.

Hartmann 1986 = Hartmann, Reinhard R. K. (szerk.): *The history of lexicography. Papers from the Dictionary research centre seminar at Exeter, March 1986*. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia, 1986.

Hausmann 1989 = Hausmann, F. J. & Wiegand, H. E.: *Component parts and structures of general monolingual dictionaries: A survey*. In: Hausmann F.J. et al (eds.) 1989–1991. *Wörterbücher/Dictionaries/Dictionnaires. An International Encyclopedia of Lexicography*. (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 5.1, 5.2, 5.3) Berlin: W. de Gruyter, 1989.

Hell 1963a = Hell György: *Történelmi bevezetés*. In: Gépi fordítás 1963. pp. 3–23.

Hell 1963b = Hell György: *A gépi fordítás főbb kérdései*. In: Gépi fordítás 1963. pp. 24–68.

Herczeg 1995 = Herczeg Gyula: *Koltay-Kastner Jenő, a lexikográfus*. In: Víg 1995. pp. 65–81.

J. Soltész 1963 = J. Soltész Katalin: *Guiraud statisztikai módszere a szókincs vizsgálatában*. In: Telegdy 1963. pp. 263–272.

Kalmár & Telegdy 1964 = Kalmár László – Telegdy Zsigmond (szerk.): *A matematikai nyelvészet és a gépi fordítás kérdései*. Általános Nyelvészeti Tanulmányok II. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1964.

Kapitány Szabó 2001 = Kapitány Szabó Attila: Homályos jövő. *Figyelő* 2001/13, március 29–április 4. pp. 44–46.

Károly 1980 = Károly Sándor: Szinonimaszótár és a szinonimitás. *Magyar Nyelv* 1980/2 pp. 143–156.

Kelemen 1966 = Kelemen József: *Gépi adatgyűjtés és adatfeldolgozás a lexikográfia szolgálatában*. In: Ország 1966. pp. 29–54.

Kelemen 1977 = Kelemen József: *A magyar nyelv gyakorisági szótárának terve*. Kézirat. Budapest, 1977.

Kiefer 1963a = Kiefer Ferenc: *Gépi fordítási kísérletek az M-3 számítógépen*. In: Gépi fordítás 1963. pp. 69–142.

Kiefer 1963b = Kiefer Ferenc: *Matematikai nyelvészet*. In: Gépi fordítás 1963. pp. 143–178.

Kiefer 2000 = Kiefer Ferenc: A nyelvészet és a számítástudomány. *Természet Világa* 2000/II. különszáma. pp. 37–41.

Kiss & Zaicz 1997 = Kiss Gábor – Zaicz Gábor (szerk.): *Szavak – nevek – szótárak. Írások Kiss Lajos 75. születésnapjára*. MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest, 1997.

Kiss 1995 = Kiss Jenő: *Társadalom és nyelvhasználat*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1995.

Klaudy 1998 = Klaudy Kinga: A magyarországi fordítóképzés. *Modern Nyelvoktatás* 1998/1 pp. 17–27.

Klaudy 2001 = Klaudy Kinga: Mit tehet a fordítástudomány a magyar nyelv „korszerűsítéséért”? *Magyar Nyelvőr* 2001/2 pp. 145–152.

Kontra 1997a = Kontra Miklós: Angol nyelvi és kulturális imperializmus és magyar tanárképzés. *Modern Nyelvoktatás* 1997/3 pp. 3–14.

Kontra 1997b = Kontra Miklós: *Szótárhasználók a magyar szótárírás aranykorában*. In: Kiss & Zaicz 1997. pp. 228–232.

Kozma 2000 = Kozma Ida Zsuzsanna: *Quicktionary*. In: Fóris 2000b. pp. 110–112.

Kuhn 2000 = Kuhn, Thomas S.: *A tudományos forradalmak szerkezete*. Osiris, Budapest, 2000. (Az eredeti mű: *The Structure of Scientific Revolutions* 1962. második, átdolgozott kiadása: 1970.)

Lanzarone 1998 = Lanzarone, Marco: Note sulla terminologia informatica. *Studi di lessicografia italiana* vol. XIV, 1998. pp. 427–507.

Lerat 1997 = Lerat, Pierre: *Las lenguas especializadas*. Ariel, Barcelona, 1997.

Lorenzi 1987 = Lorenzi, Franco: Lessicologia e lessicografia computazionale: esperienze e prospettive in Italia. *Studi di lessicografia italiana* vol. IX, 1987. pp. 325–351.

Magay 1966 = Magay Tamás: *A magyar szótártani irodalom könyvészete 1945–től 1964-ig*. In: Ország 1966. pp. 369–391.

Magay 1967 = Magay Tamás: *Angol-magyar és magyar-angol szótárak hazánkban 1945 előtt*. (Nyelvtudományi értekezések 57. sz.) Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967.

Manni 1980 = Manni, Paola: La terminologia della meccanica applicata nel Cinquecento e nei primi de Seicento *Studi di lessicografi italiana II*. (1980), pp. 139–213.

Marello 1989 = Marello, Carla: *Dizionari bilingui con schede sui dizionari italiani per francese, inglese, spagnolo, tedesco*. Zanichelli, Bologna, 1989.

Massariello Merzagora 1983 = Massariello Merzagora, Giovanna: *La lessicografia*. Zanichelli, Bologna, 1983.

Melich 1907 = Melich János: *A magyar szótárírodalom. A legrégebb szójegyzéktől Pápai Páriz Ferenc szótáráig*. (Nyelvészeti Füzetek 46.) Athenaeum, Budapest, 1907.

Migliorini 1951 = Migliorini, Bruno: *Che cos'è un vocabolario?* Le Monnier, Firenze, 1951.

Molnár & Farkas 1999 = Molnár Krisztina – Farkas Mária: *Accenni su alcuni usi del congiuntivo italiano e la traducibilità in ungherese*. In: Farkas & Kollár 1999. pp. 231–236.

Muljačić 1971 = Muljačić, Žarko: *Introduzione allo studio della lingua italiana*. Torino, 1971.

N. Kósa 1997 = N. Kósa Judit: Becsapós lexikonok. *Népszabadság*, 1997. február 4., p. 7.

Nagy 1985 = Nagy Ferenc: *Kvantitatív nyelvészet*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1985.

Nencioni 1985 = Nencioni, Giovanni: Verso una nuova lessicografia. *Studi di lessicografia italiana* vol. VII, 1985. pp. 5–19.

Nencioni 1987 = Nencioni, Giovanni: Lessico tecnico e difesa della lingua. *Studi di lessicografia italiana* vol. VII, 1987. pp. 5–19.

Nida 1964 = Nida, Eugene Albert: *Toward a science of translating. With special reference to principles and procedures involved in Bible translating*. Brill X, Leiden, 1964.

Ország 1966 = Ország László (szerk.): *Szótártani tanulmányok*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1966.

Pais 1951 = Pais Dezső: Kérdések és szempontok a szóösszetételek vizsgálatához. *Magyar Nyelv* vol. XLVII, 1951. pp. 135–154.

Pais J. 1997 = Pais Judit: *A nagyszótári korpusz előkészítési munkálatairól*. In: Kiss & Zaicz 1997. pp. 283–288.

Pajzs 1990 = Pajzs Júlia: *Számítógép és lexikográfia*. (Linguistica, Series A, Studia et dissertationes 4.) MTA Nyelvtudományi Intézet, 1990.

Pajzs 1997 = Pajzs Júlia: *Milyen szótár készíthető a nagyszótári korpuszból?* In: Kiss & Zaicz 1997. pp. 289–297.

Pajzs J. 2001. *Számítógépes korpuszra épülő angol értelmező szótárak*. In: Andor et al 2001. pp. 914–925.

Pajzs J. 2002. *A korpuszalapú szótárírás alternatívái*. Elhangzott: XI. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus. Pécsi Tudományegyetem, Pécs, 2001. április 17–19. (Megjelenés alatt.)

Pálffy 1999 = Pálffy Miklós: Számítógépes szótárírás és szójelentéstan. A címszókiválasztás és a szócikktagolás elvei: változások a lexikális struktúráról kialakult hagyományos felfogásunkban. *Modern Nyelvoktatás* 1999/2–3 pp. 18–25.

Pálffy 2001 = Pálffy Miklós: *Szótári típus és címszóállomány. A címszókiválasztás szempontjai*. Kézirat. Megjelenés alatt a „Lexikográfia Magyarországon” című, a Pécsi Nyelvtudományi Doktori Iskola keretében tartott lexikográfia témájú előadások gyűjteményes kötetében.

Papp 1964 = Papp Ferenc: *Matematikai nyelvészet és gépi fordítás a Szovjetunióban*. „Időszerű Műszaki Dokumentációs kérdések 6.” Országos Műszaki Könyvtár és Dokumentációs Központ, Budapest, 1964.

Parodi 1984 = Parodi, Severina: Fortuna lessicografica di Galileo. *Studi di lessicografia italiana* vol. VI, 1984. pp. 233–257.

Pelles 2000 = Pelles Tamás: *Olasz célnyelvű iskolák Közép-Kelet-Európában*. In: Tassoni & Fóris 2000. pp. 162–178.

Pelles 2002 = Pelles Tamás: *Szaknyelvoktatás a pécsi Kodály Zoltán Gimnázium magyar-olasz két tanítási nyelvű tagozatán*. A XI. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus kontrasztív nyelvészeti szekciójában elhangzott előadás kézírata. Megjelenés alatt a kongresszusi kiadványban.

Petőfi 1968 = Petőfi S. János: *A nyelvstatisztikai vizsgálatok néhány kérdése*. In: Szépe 1968. pp. 117–140.

Picchi 2000 = Picchi, Eugenio: *Analisi testuale con PySistem*. Kézirat, Pisa, 2000.
Prószéky & Kis 1999 = Prószéky Gábor – Kis Balázs: *Számítógéppel emberi nyelven*. SZAK Kiadó, Bicske, 1999.

Prószéky 1996 = Prószéky Gábor: *Nyelvtechnológia 2000. Modern Nyelvoktatás* 1996/2–3 pp. 30–34.

Prószéky 1997 = Prószéky Gábor: *Szótárírási szempontok a számítógépes nyelvi programok korában és korábban*. In: Kiss & Zaicz 1997. pp. 326–335.

Prószéky 2001 = Prószéky Gábor: *Nyelvtechnológiai alap kutatások – mik is azok?* In: Bartha & Stephanides 2001. pp. 13–24.

Prószéky 2002 = Prószéky Gábor: *Az elektronikus papírszótártól az „igazi” elektronikus szótárak felé*. Kézirat. Megjelenés alatt a „Lexikográfia Magyarországon” című, a Pécsi Nyelvtudományi Doktori Iskola keretében tartott lexikográfia témájú előadások gyűjteményes kötetében.

Pusztai 1997 = Pusztai Ferenc: *A lexikográfia helye és helyzete*. *Magyar Nyelv* 1997/1 pp. 7–14.

Ratti et al 1988 = Ratti, D., Marconi, L., Morgavi, G. & Rolando, C. (szerk.): *Flessioni, rime, anagrammi: l'italiano in scatola di montaggio*. Zanichelli, Bologna, 1988.

Rey-Debove 1970 = Rey-Debove, Josette: *Le domaine du dictionnaire*. *Langages* XIX, 1970.

Rey-Debove 1971 = Rey-Debove, Josette: *Étude linguistique et sémiotique des dictionnaires français contemporains*. Mouton, The Hague–Paris, 1971.

Robins 1999 = Robins, Robert Henry: *A nyelvészet rövid története*. Osiris, Budapest, 1999.

Rozsnyói 2000 = Rozsnyói Zsuzsanna: *Szótárkísérletek a XVII. századból*. In: Tassoni & Fóris 2000. pp. 179–191.

Ruzsiczky 1996 = Ruzsiczky Éva: *Az egy nyelvű szótárak egy régi, de még ma is időszerű fajtájáról*. *Magyar Nyelvőr* 1996/3 pp. 343–352.

Sági 1922 = Sági István: *A magyar szótárak és nyelvtanok könyvészete*. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 1922.

Saussure 1997 = Saussure, Ferdinand de: *Bevezetés az általános nyelvészetbe*. Corvina, Budapest, 1997. (1915)

Schweitzer 1999 = Schweitzer András: *A gyorsaság kora. Sebességváltás*. *HVG XXI/35/1999/09/04* pp. 66–70.

Sciacovelli 2001 = Sciacovelli, Antonio Donato: *Dizionario bilingui per gli italianisti d'Ungheria*. In: Gregoris & Sznási 2001. pp. 200–208.

Sinclair 1991 = Sinclair, John: *Corpus, Concordance, Collocation*. Oxford University Press, Oxford, 1991.

Sipőczy 1963 = Sipőczy Győző: *Az orosz homonim névszói alakok elemzése és programozása*. In: Gépi fordítás 1963. pp. 179–244.

Svensén 1993 = Svensén, Bo: *Practical Lexicography. Principles and methods of dictionary-making*. Oxford University Press, Oxford, 1993.

Szépe 1968 = Szépe György (szerk.): *Nyelvészet és dokumentáció*. OMKDK, Budapest, 1968.

Szépe 1997 = Szépe György: *Az Internet-korszak nyelvészete*. *Modern Nyelvoktatás* 1997/1–2 pp. 76–89.

Tassoni & Fóris 2000 = Tassoni, Luigi – Fóris Ágota (szerk.): *Olasz nyelvi tanulmányok az alkalmazott nyelvészet témaköréből*. Iskolakultúra, Pécs, 2000.

Telegdy 1963 = Telegdy Zsigmond (szerk.): *Általános Nyelvészeti Tanulmányok I*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1963.

Terestyéni 1996 = Terestyéni Tamás: *Vizsgálat az idegennyelv-tudásról*. *Modern Nyelvoktatás* 1996/3 pp. 3–16.

Tóth 1981 = Tóth László: *Az olasz-magyar kontrasztív grammatika ige fejezetéhez*. In: *Seminario di Studi dell'Europa Orientale*. Serie Practicar 2., Napoli, 1981.

Varga 1963 = Varga Dénes: *Morfológiai elemzés a szukcesszív behatárolás módszerével*. In: Gépi fordítás 1963. pp. 244–271.

Vas 1997 = Vas Zoltán: *Lemma*. In: Kiss & Zaicz 1997. pp. 447–452.

Vekerdí 1994a = Vekerdí László: *„Azért... csak tanítón taníts”*. In: Vekerdí 1994c. pp. 190–200.

Vekerdí 1994b = Vekerdí László: *Az általános műveltség és a felsőoktatás*. In: Vekerdí 1994c. pp. 139–152.

Vekerdí 1994c = Vekerdí László: *Tudás és tudomány*. TypoTex, Budapest, 1994.

Vígh 1995 = Vígh Éva (szerk.): *Koltay-Kastner Jenő szellemi hagyatékából. Emlékkötet a tudós születésének 100. évfordulójára*. JatePress, Szeged, 1995.

Whitehall 1975 = Whitehall, Harold: *The development of the English dictionary*. In: *Английская лексикология*

Zampolli 1960 = Zampolli, Antonio: *Studi di statistica linguistica eseguiti con impianti IBM*. Tesi di laurea dattiloscritte. Padova, 1960.

Zgusta 1992 = Zgusta, Ladislav (szerk.): *History, Languages, and Lexicographers*. Max Niemeyer Verlag, Tübingen, 1992.

Zgusta 1971 = Zgusta Ladislav: *Manual of Lexicography*. Mouton, The Hague & Paris.

Zolli 1971–72 = Zolli, Paolo: *Note storiche e bibliografiche sui dizionari di neologismi e barbarismi del XIX secolo*. In: *Atti dell'Istituto veneto di Scienze, Lettere ed Arti*, vol. CXXX, parte III, 1971–72. pp. 99–111.

Zolli 1973a = Zolli, Paolo: *Spogli elettronici dell'italiano delle origini e del Duecento*. *Lingua Nostra* XXXIV, 1973. pp. 92–95.

Zolli 1973b = Zolli, Paolo: *Bibliografia dei dizionari specializzati italiani del XIX secolo*. L.S.Olschky, Firenze, 1973.

Zolli 1978 = Zolli, Paolo: *Appunti linguistici e bibliografici sui dizionari specializzati italiani tradotti dal francese nel XVIII secolo*. *La ricerca dialettale* II, 1978. pp. 35–55.

Zolli 1984 = Zolli, Paolo: *I dizionari bilingui italo-sloveno, sloveno-italiano del XX secolo*. *Est Europa* I, 1984. pp. 51–55.

WEBOLDALAK

<http://lingue.ilc.pi.cnr.it/pisystem/prodotti/prodotti/Atlante/index.html>
<http://lingue.ilc.pi.cnr.it/pisystem/procedure/procedure/alt/index.html>
<http://www.mobidictionary.com>
<http://www.nytud.hu/ril.lexi>
<http://www.scriptum.hu>
<http://www.nytud.hu/hhc>
<http://corpus.nytud.hu/mnsz/>

FORRÁSOK

Ablonczyné & Scholtz 1995 = Ablonczyné Mihályka Livia – Scholtz Kinga: *1000 domande – 1000 risposte*. Lexika Tankönyvkiadó, Székesfehérvár, 1995.
Affranio & Fábíán 1996 = Affranio, Roberto – Fábíán Zsuzsanna: *Magyar-olasz melléknévi vonzatszótár. Vocabolario ungherese-italiano delle reggenze degli aggettivi*. Budapest, 1996.
Alinei 1962 = Alinei M.L. (szerk.): *Dizionario inverso italiano con indici e liste di frequenza delle terminazioni*. Mouton, The Hague, 1962.
ALT = Montemagni, Simonetta – Paoli, Matilde – Picchi, Eugenio (szerk.): *Atlante Lessicale Toscano*. CD-ROM. Lexis progetti editoriali, Roma, c2000.
Angelini & Fábíán 1998 = Angelini, Maria Teresa – Fábíán Zsuzsanna: *Olasz igei vonzatok*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1998.
Apáczai Csere 1653 = Apáczai Csere János: *Magyar Encyclopaedia*. 1653.
B. Lőrinczy 1979 = B. Lőrinczy Éva (főszerk.): *Új magyar tájszótár*. vol. I. A–D. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979.
Bakos 1989 = Bakos Ferenc: *Idegen szavak és kifejezések szótára*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989.
Baldelli & Mazzetti 1974 = Baldelli, Ignazio – Mazzetti, Alberto: *Vocabolario minimo della lingua italiana per stranieri*. Le Monnier, Firenze, 1974.
Balogh 1833 = Balogh Kálmán: *Orvosi Műszótár*, 1883.
Bank- és tőzsdei szakkifejezések öt nyelven. Saldo, Budapest, 1987.
Bank-kislexikon: magyar-német-angol-francia-olasz-spanyol. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1990.
Barabás 1998 = Barabás István: *Angol-magyar szójegyzék az EU Magyarországról írt véleményéhez*. Barabás István, Szombathely, 1998.
BDVDB = Thornton, Anna, M. – Jacobini, Claudio – Burani, Cristina: *BDVDB. Una base di dati sul Vocabolario di Base della lingua italiana*. Istituto di Psicologia del CNR, Roma, 1994.
Benkő et al 1887 = Benkő Károly – Donáth Imre – Kavulyák György – Szígyártó Zoltán: *Olasz-magyar szótár*. Mohovich, Fiume, 1887.
Bugát & Schedel 1833 = Bugát Pál – Schedel Ferencz: *Magyar-Deák és Deák – Magyar Orvosi Szókönyv*. 1833.
Bugát 1843 = Bugát Pál: *Természettudományi Szóhalmoz*, 1843.
Busa 1949 = Busa, Roberto: *Opera Omnia Sancti Thomae*, Stuttgart, 1980.
Calepinus 1586 = Calepini, Ambrosii *Dictionarium Decem Linguarum*. Lugduni. [Ubi Latinis Dictionibus Hebráic] Grécic, Gallicic, Italicic, Germanicic et Hispanicic, itemque nunc primo et Polonicic, Vngaricic] atque Anglicic, sunt adiecta (1586, 1587, 1588 Lyon; 1594 Genf)
Calepinus 1590 = Ambrosii Calepini *Dictionarivm vndecim linguarum ... respondent autem Latinis vocabulis Hebraica, Gréca, Gallica, Italica, Germanica, Belgica, Hispanica, Polonica, Vngarica, Anglica*. Basel 1590 (1598, 1605, 1616, 1627).
Cokeram 1623 = Cokeram: *The English Dictionary*. 1623.

Collins 1987 = Sinclair, J. M. (szerk.): *Collins COBUILD English Dictionary*. Harper Collins Publishers, London, 1987.
Crusca Veronese = Cesari, Padre Antonio: *Crusca Veronese*. 1806–1811.
Csirikné & Csirik 1986 = Csirikné Czachesz Erzsébet – Csirik János: *Újságyelvi gyakorisági szótár*. (Magyar Pszicholingvisztikai Tanulmányok 4.) JGYTF, 1–2., Szeged–Budapest–Debrecen, 1986.
D’Auria 1996 = D’Auria, Marco: *Dizionario Internet*. Editori Riuniti, Roma, 1996.
Denti 1965 = Denti, Renzo: *Dizionario tecnico italiano-inglese, inglese-italiano*. Hoepli, Milano 1965. 6. kiadás (1. kiadás: 1946)
Diderot et al 1751–1772 = Diderot, Denis et al: *Encyclopédie ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers*. Paris, 1751–1772.
Diz. Vis. 1993 = *Dizionario visuale italiano-inglese*. Zanichelli, Bologna, 1993. (1996, 1997)
Dragasching et al 1998 = Dragasching, Edina – H. Pogány, Irene – Muráth Ferencné – Zserdin, Marianne: *Virtschaft & Sozialpolitik aktuell*. I–II. JPTE Pécs, KFU Graz, 1998.
Éksz 1978 = Juhász József – Szöke István – O. Nagy Gábor – Kovalovszky Miklós: *Magyar Értelmező Kéziszótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978. (1992)
Estienne 1572 = Estienne, Henri: *Thesaurus Linguae Graecae* I–V. Basilea, 1572.
Fábíán 1996 = Fábíán Zsuzsanna: *Olasz-magyar melléknévi vonzatszótár*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1996.
Fogarasi 1842 = Fogarasi János: *Jogtani műszókönyv*. 1842.
Fóris & Kozma 1994 = Fóris Ágota – Kozma Ida Zsuzsanna: *Magyar-olasz-angol fizikai kisszótár. Pocket reference english-hungarian-italian dictionary of physics. Piccolo dizionario di fisica*. KL-négyzet Bt., Pécs, 1994.
Fulvi 1996 = Fulvi, Fulvio: *Dizionario di geografia fisica*. Tascabili Economici Newton (123), Roma, 1996.
Fulvi 1997 = Fulvi, Fulvio: *Dizionario di geografia umana*. Tascabili Economici Newton (157), Roma, 1997.
Füredi & Kelemen 1989 = Füredi Mihály – Kelemen József (szerk.): *A mai magyar nyelv szépprózai gyakorisági szótára. (1965–1977)*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989.
Hartmann 1989 = Hartmann, R. R. K. – James, Gregory: *Dictionary of Lexicography*. London & New York, Routledge, 1989.
Hatnyelvű szinkronszótár. Magyar, angol, francia, olasz, spanyol, német. Országos Széchenyi Könyvtár, Budapest, 1992.
Hatnyelvű üzleti kommunikáció. Magyar, angol, német, olasz, francia, spanyol. Intermarkpress 2000, Budapest, 1995.
Havas 1967 = Havas Livia: *Olasz-magyar és magyar-olasz útiszótár*. Terra Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967. (1972, 1975, 1977)
Herczeg & Juhász 2000 = Herczeg Gyula – Juhász Zsuzsanna: *Olasz-magyar szótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2000.
Herczeg 1952 = Herczeg Gyula: *Olasz-magyar szótár* I.–II. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1952. (Függelékkel bővítve 1955 – Gáldi László)
Herczeg 1958 = Herczeg Gyula: *Magyar-olasz szótár. Kisszótár sorozat*. Terra – Akadémiai Kiadó, Budapest, 1958. (1964, 1966, 1975, 1978, 1984, 1987)
Herczeg 1959 = Herczeg Gyula: *Olasz-magyar szótár. Kisszótár sorozat*. Terra – Akadémiai Kiadó, Budapest, 1959. (1963, 1966, 1974, 1978, 1984, 1987)
Herczeg 1967 = Herczeg Gyula: *Olasz-magyar szótár* I.–II. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967. (Függelékkel bővítve: 1978, 1984)
Hidasi 1993 = Hidasi László: *Olasz-magyar, magyar-olasz gazdasági zsebszótár*. Közgazdasági és jogi könyvkiadó, Budapest, 1993.
Honti 1913 = Honti Rezső: *Olasz-magyar és magyar-olasz zsebszótár*. Schenk, Budapest, 1913?

- Honti 1920 = Honti Rezső: *Olasz-magyar és magyar-olasz kéziszótár*. Budapest, 1920. (1927, 1936, 1938, 1942, 1948)
- Honti 1921 = Honti Rezső: *Olasz liliput zsebszótár. Magyar-olasz és olasz-magyar rész. Vocabolario tascabile. Parte ungherese-italiana e italiana-ungherese*. I-II. Lingua zsebszótár – Vocabolario tascabile. Budapest, 1921.
- Iker & Szendrő 1991 = Iker Bertalan – Szendrő Borbála: *Olasz-magyar módszertani tematikus képes szótár*. Szendrő Borbála, Budapest, 1991.
- Introito e porta. Venezia, 1477.
- Józan 1991 = Józan Gábor: *Bonyolító szöveget. Olasz-magyar, magyar-olasz*. OTK, Budapest, 1991.
- Juhász 1995 = Juhász Zsuzsanna: *Magyar-olasz közgazdasági szótár*. Aula Kiadó, Budapest, 1995. (1997)
- Juhász 1997 = Juhász Zsuzsanna: *Olasz-magyar közgazdasági szótár*. Aula Kiadó, Budapest, 1997.
- Juhász 1999 = Juhász Zsuzsanna: *Olasz-magyar, magyar-olasz műszaki zsebszótár*. Tinta, Budapest, 1999.
- Juilland & Traversa 1973 = Juilland, Alphonse – Traversa, V.: *Frequency Dictionary of Italian Words*. Mouton, The Hague, 1973.
- Kastner 1930 = Kastner Jenő: *Olasz-magyar, magyar-olasz kéziszótár. I. Olasz-magyar*. Danubia, Pécs, 1930.
- Kastner 1934 = Kastner Jenő: *Olasz-magyar, magyar-olasz kéziszótár. II. Magyar-olasz*. Danubia, Pécs, 1934.
- KBS = Katerinov, Katerin – Boriosi Katerinov, Maria Clotilde – Sciarone, Abondio Giuseppe: *Calcolo di rendimento di liste di base: italiano parlato, italiano scritto, Livello Soglia. Ricerche di linguistica computazionale*. Guerra, Perugia, 1991.
- Király 1944 = Király Rudolf: *Olasz-magyar és magyar-olasz szótár. I. Olasz-magyar*. Szent István Társulat, Budapest, 1944.
- Knease 1933 = Knease, T.M.: *An Italian Word List from Literary Sources*. Toronto, 1933.
- Koltay Kastner 1963 = Koltay-Kastner Jenő: *Magyar-olasz szótár*. Főmunkatárs: Király Rudolf. I.–II. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1963. (Függelékkel bővítve: 1981, 1986)
- Koltay-Kastner & Juhász 2000 = Koltay-Kastner Jenő – Juhász Zsuzsanna: *Magyar-olasz szótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2000.
- Koltay-Kastner et al 1938 = Koltay-Kastner Jenő – Szabó Mihály – Virányi Elemér: *Olasz-magyar és magyar-olasz szótár. I. Olasz magyar*. Danubia, Pécs, 1938.
- Koltay-Kastner et al 1940 = Koltay-Kastner Jenő – Szabó Mihály – Virányi Elemér: *Olasz-magyar és magyar-olasz szótár. II. Magyar-olasz*. Danubia, Pécs, 1940.
- Kovács Romano 1991 = Kovács Romano Zsuzsanna: *Dizionario italiano-ungherese, ungherese-italiano*. Vallardi, Milano, 1991.
- Kőrösi 1912 = Kőrösi Sándor: *Olasz-magyar és magyar-olasz szótár. I. Olasz-magyar*. I-II. Lampel, Budapest, 1912.
- Kövecses 1998 = Kövecses Zoltán: *Magyar szlengszótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1998.
- Közhasználati szavak 1956 = *Közhasználati szavak*. A Szuverén Máltai Lovagrend kiadása. Milano, 1956.
- Kulcsszavak a nemzetközi kereskedelemről* (angol-magyar-német-francia-spanyol-olasz-orosz kiadás). Magyar Gazdasági Kamara, Budapest (?), 1993 (?)
- Lengyel et al 1884 = Lengyel János – Benkő Károly – Donáth Imre – Kavulyák György – Szigyártó Zoltán: *Magyar-olasz szótár*. Mohovich, Fiume, 1884.
- LIF = Bortolini, Umberta – Tagliavini, Carlo – Zampolli, Antonio: *Lessico di frequenza della lingua italiana contemporanea*. IBM Italia – CNUCE di Pisa, Milano, 1971.
- LIP = De Mauro, Tullio – Mancini, Federico – Vedovelli, Massimo – Voghera, Miriam: *Lessico di frequenza dell'italiano parlato*. Etaslibri, Roma, 1993.

- Logos 1938 = *Logos az új poliglotta. Valamit olaszul. Praktikus zsebkönyv magyar-olasz szójegyzékkel és szólásokkal.* ? 1938. (1941, 1957)
- LRL = Holtus, Günter – Metzeltin, Michael – Schmitt, Cristian (szerk.): *Lexikon der Romanischen Linguistik (LRL)*. Band/Volume IV. Italienisch, Korsisch, Sardisch. Max Niemeyer Verlag, Tübingen, 1988.
- Lukács 1990 = Lukács Katalin: *Magyar-olasz szó- és kifejezésgyűjtemény a kereskedelem, vendéglátásban, szállodában és idegenforgalomban dolgozók részére*. KITV, Budapest, 1990.
- Magay & Kiss 1994 = Magay Tamás – Kiss László: *Angol-magyar, Magyar-angol hangosszótár*. (CD-ROM) Akadémiai Kiadó – Scriptum Kft., Budapest–Szeged, 1994.
- Magyar Larousse 1991 = Bakos Ferenc – Szávai János (főszerk.): *Magyar Larousse Enciklopédia. vol. I–III*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1991.
- Magyar-olasz közgazdasági szótár*. (CD-ROM) Scriptum Kft., Szeged, 1996.
- Marolli 1995 = Marolli, Giorgio: *Dizionario tecnico inglese-italiano, italiano-inglese*. Hoepli, Milano, 1995. (1996 CD-ROM)
- Math. Msz. 1934 = *Mathematicai Műszótár*. Magyar Tudós Társaság, 1834.
- Mattioli 1937 = Mattioli, Enrico: *Dizionario militare italiano-ungherese e ungherese italiano*. Istituto Poligrafico dello Stato. Ministero della Guerra. Comando del Corpo di Stato Maggiore. Roma, 1937. (1941)
- McGraw-Hill Zanichelli 1980 = McGraw-Hill Zanichelli: *Dizionario enciclopedico scientifico e tecnico inglese-italiano; italiano-inglese*. Zanichelli, Bologna, 1980.
- Migliorini 1934 = Migliorini, Bruno: *Der grundlegende Wortschatz des Italienischen*. Marburg, 1943.
- Móra 1974 = Móra Imre: *Húsznyelvű kiadói szótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1974. (1977, 1984)
- Móritz & Szabó 1993 = Móritz György – Szabó Győző: *I primi due passi. Olasz nyelvkönyv I/A*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1993.
- Mszkt. 1999 = Kiss Gábor: *Magyar Szókinctár*. Tinta, Budapest, 1999.
- Nemes 1933 = Nemes Zoltán: *A magyar parlamenti nyelv leggyakoribb szavai. Az egységes magyar gyorsírás könyvtára*. (EMGYK) 66. szám. Szerk: Traeger Ernő. Kiadja a Gyorsírási Ügyek M.Kir. Kormánybiztossága, Budapest, 1933.
- Nemes 1941 = Nemes Zoltán: *Szóstatisztika. Egymillió szótágot felölelő újságsszövegek alapján. Az egységes magyar gyorsírás könyvtára*. (EMGYK) 190. szám. Szerk: Traeger Ernő. Kiadja a Gyorsírási Ügyek M.Kir. Kormánybiztossága, Budapest, 1941.
- Ogden & Richards 1923–28 = Ogden – Richards: *Basic English*. 1923–28.
- Olasz-magyar közgazdasági szótár*. (CD-ROM) Scriptum Kft., Szeged, 1996
- Ország & Magay 1989 = Ország László – Magay Tamás: *Angol-magyar kéziszótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989.
- Őnyelvű könyv- és papírrestaurálási szakszótár*. Országos Széchenyi Könyvtár, Budapest, 1997.
- Őnyelvű menedzserszótár*. Aqua, Budapest, 1991.
- Papp 1969 = Papp Ferenc: *A magyar nyelv szóvégmutato szótára*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1969.
- Pauleting 1912 = Pauleting Alajos: *Magyar-olasz jogi műszótár*. Minerva, Fiume, 1912.
- Pavič 1987 = Pavič, Milorad: *Kazár szótár*. Fórum, Újvidék, 1987.
- Pelles & Szörényi 1997 = Pelles Tamás – Szörényi Bernadett: *Olasz-magyar, magyar-olasz matematikai kisszótár*. Pelles Tamás, Pécs, 1997.
- Pesti 1538 = Pesti Gábor: *Nomenclatura sex linguarum, Latinae, Italicae, Gallicae, Bohemicae, Hungaricae et Germanicae*. Vienna, 1538. (1550, 1561, 1568)
- Phil 1834 = *Philosophiai Műszótár*. Magyar Tudós Társaság, 1834.
- Póra 1907 = Póra Ferenc: *A magyar rokonértelmű szók és szólások kézikönyve*. Atheneum, Budapest, 1907.
- PP = Páriz-Pápai Ferenc: *Dictionarium*. 1708. (1767, 1782, 1801)

Priszter 1983 = Priszter Szaniszló: *Arbores fruticesque Europae. Vocabularium octo linguis redactum. Európa fái és cserjéi. Latin, angol, francia, német, magyar, olasz, spanyol, orosz.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983.

Quicktionary 1998 = *Quicktionary.* Angol-magyar változat. (ford.: Zeeberg Elemér) WIZCOM Technologies Ltd. Jerusalem, 1998.

Ragazzini-Gagliardelli 1989 = Ragazzini, Giuseppe – Gagliardelli, Giancarlo: *Nuovissimo dizionario commerciale inglese-italiano, italiano-inglese.* Mursia, Milano, 1989.

Ragazzini-Russi 1983 = Ragazzini, Giuseppe – Russi, David: *Dizionario tecnico inglese-italiano, italiano-inglese.* Mursia, Milano, 1983.

Roget 1852 = Roget, Peter Mark: *Thesaurus of English words and phrases classified so as to facilitate the expression of ideas and assist in literary composition.* London, 1852.

Sauvageot 1932 = Sauvageot, Aurélien: *Francia-magyar nagy kézikönyvtár.* Dante, Budapest, 1932.

Sciacovelli 1998 = Sciacovelli, Antonio: *Olasz-magyar szójegyzék az EU Magyarországról írt véleményéhez.* (EUVocS sorozat) Antonio Sciacovelli, Szombathely, 1998.

Sciarone 1977 = Sciarone, Abondio Giuseppe: *Vocabolario fondamentale della lingua italiana.* Minerva Italica, Bergamo, 1977.

Sterpellone 1997 = Sterpellone, Luciano: *Dizionario dei termini medici più comuni.* Tascabili Economici Newton (161), Roma, 1997.

Szabó 1848 = Szabó József: *Német-magyar Bányaműszótár.* 1848.

Szenczi Molnár 1604 = Szenczi Molnár Albert: *Dictionarium.* Nürnberg, 1604. (1611, 1621, 1644, 1708)

Szily NyÚsz = Szily Kálmán: *A magyar nyelvújítás szótára.* Hornyánszky Viktor, Budapest, 1902.

SzinSz. 1978 = O. Nagy Gábor – Ruzsiczky Éva: *Magyar Szinonimaszótár.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978.

Tagliavini 1965 = Tagliavini, Carlo (szerk.): *Dante Alighieri: La Divina Commedia. Testo, Concordanze, Lessici, Rimario, Indici.* IBM Italia (s.l.n.a. ma Pisa), 1965.

Toldy 1858 = Toldy Ferencz: *Német-magyar Tudományos Műszótár.* Pest, 1858.

Vásárhelyi & Fábíán 1982 = Vásárhelyi Júlia – Fábíán Zsuzsanna: *Olasz-magyar és magyar-olasz útiszótár.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982. (1992, 2001)

VdB = De Mauro, Tullio: *Guida all'uso delle parole.* In appendice: *Vocabolario di base* (VdB). Editori Riuniti, Roma, 1991. (11. kiadás, 1. kiadás: 1980)

VELI = *Vocabolario Elettronico della Lingua Italiana. Il vocabolario del 2000.* IBM Italia, Milano, 1989.

Verantius 1595 = Verantius Faustus: *Dictionarium Quinque Nobilissimarum Europae Linguarum, Latinae, Italicae, Germanicae, Dalmaticae et Ungaricae.* Venetiis, 1595.

Verseghy 1826 = Verseghy Ferencz: *Lexikon Terminorum Technicorum, azaz Tudományos Mesterszókönyv.* 1826.

Vocabolario degli Accademici della Crusca. Venezia, 1612. (1623, Firenze 1691, 1729–1738, 1843–1852, 1863–1923)

Wartburg & Hallig 1952 = Hallig, Rudolf – Wartburg, Von Walther: *Begriffssystem als Grundlage für die Lexikographie.* Akademie-Verlag, Berlin, 1952.

Zingarelli 1990 = Zingarelli, Nicola: *Il nuovo Zingarelli. Vocabolario della lingua italiana.* Zanichelli, Bologna, 1990.

Zolli 1988 = Zolli, Pado: 283. *Italienisch: Lexikographie (Lessicografia).* In: Holtus, G. & Metzeltin, M. & Schmitt, C. (Eds.) 1988. *Lexikon der Romanischen Linguistik* (LRL). Band/Volume IV. Italienisch, Korsisch, Sardisch. Max Niemeyer Verlag, Tübingen, 1988.

A KÖTETBEN SZEREPLŐ TANULMÁNYOK ÉS FORRÁSAIK

Olasz-magyar, magyar-olasz műszaki szótár szerkesztésének szükségessége. In: Balaskó Mária – Kohn János (szerk.): *A nyelv mint szellemi és gazdasági tőke II. A VIII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia előadásainak gyűjteményes kiadása.* 1998. április 16–18 Szombathely. BDTF Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék, Szombathely, 1999. pp. 153–158.

A Galilei-per megítélése. *Iskolakultúra* 1999/5 pp. 20–28.

Kezdeti lépések a lexikográfia-oktatásban. *Iskolakultúra* 2000/2 pp. 83–88.

Olasz gyakorlati szótárak. In: Tassoni, Luigi – Fóris Ágota (szerk.): *Olasz nyelvi tanulmányok az alkalmazott nyelvészet témaköréből.* Iskolakultúra, Pécs, 2000. pp. 125–143.

Lexikográfia és szaknyelvoktatás – a műszaki-tudományos lexika olasz-magyar összevetése. In: Bartha Magdolna – Stephanides Éva (szerk.): *A nyelv szerepe az információs társadalomban. A X. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus előadásainak válogatott gyűjteménye.* Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár, 2001. pp. 241–246.

Olasz szótárkiadás Magyarországon. 1990–2000. In: Andor József – Szűcs Tibor – Terts István (szerk.): *Szines eszmék nem alszanak... Szépe György 70. születésnapjára.* Lingua Franca Csoport, Pécs, 2001. pp. 346–354.

Problemi lessicografici nel caso del vocabolario tecnico-scientifico ungherese-italiano, italiano-ungherese. In: Gregoris, Elena – Sznási Ferenc (szerk.): *L'italianistica in continuo rinnovo: nuove officine, nuovi risultati. Atti del convegno internazionale, Università di Szeged, Facoltà di Magistero, 4–5 aprile 2001.* Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Szeged, 2001. pp. 207–212.

A műszaki és tudományos szótárak elméleti és gyakorlati problémáiról. Kézirat. Megjelenés alatt a „Lexikográfia Magyarországon” című, a Pécsi Nyelvtudományi Doktori Iskola keretében tartott lexikográfia témájú előadások gyűjteményes kötetében.

Gyorsító hatások a lexikográfia fejlődésében. Kézirat. Megjelenés alatt a XI. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus (Pécs, 2001. április 17–19.) lexikográfia szekciójának gyűjteményes kötetében.

A lexikográfia alkalmazott nyelvészeti vonatkozásai, különös tekintettel a magyar-olasz területre. Doktori értekezés. Pécs, 2001.

Modern lexikográfiai módszerek oktatása. *Modern Nyelvoktatás* 2002/2–3. pp. 61–73. A szótárfogalom megváltozásáról. *Modern Filológiai Közlemények* 2002/2.

NÉVMUTATÓ

- Ablonczyné Mihályka Livia 40, 53
 Accademia d'Italia 56
 Affranio, Roberto 40
 Alinei M. L. 101
 Angelini, Maria Teresa 40
 Apáczai Csere János 18, 25,
 Arisztotelész 54
 Averroes 54
 Bakos Ferenc 65, 66
 Balaskó Mária 102, 103
 Balogh Kálmán 47
 Bańcerowski, Janus 60
 Barczafalvi Szabó Dávid 53
 Benedek Nándor 60
 Benkő József 125
 Bini, Milena 92
 Boccaccio, Giovanni 55
 Bortolini, Umberto 81, 120
 Bugát Pál 47, 53
 Busa, Padre Roberto 29
 Calepini, Ambrosii (Calepinus,
 Ambrosius) 37, 38
 Čapek, Karl 53
 Centro Nazionale Universitario
 di Calcolo Elettronico (CNUCE)
 29
 Clear, Jeremy 102
 Cokeram 16
 Crystal, David 77
 Csengery Kinga 30
 Csirik János 28, 30
 Csirikné Czachesz Erzsébet 28,
 30
 Alighieri, Dante 55
 Dardano, Maurizio 55
 De Mauro, Tullio 17, 29, 88, 101
 De Palo, Marina 92
 Denti, Renzo 44
 Dezső László 60
 Diderot, Denis 19, 77
 Dróth Júlia 54
 Elekfi László 30
 Fábián Pál 60
 Fábián Zsuzsanna 37, 38, 40, 60
 Farkas Mária 60
 Firenzei Akadémia 56
 Fogarasi Miklós 60
 Fóris Ágota 8, 20–23, 27, 30, 39,
 44, 49, 50, 55, 59, 61, 63, 80,
 99, 111, 112
 Földes Csaba 24
 Füredi Mihály 28
 Gagliardelli, Giancarlo 44
 Gáldi László 38
 Galilei, Galileo 56
 Galli de'Pratesi, Nora 92
 Géczy János 54
 Gianni, Michele 58
 Guiraud, Pierre 98
 Gusmani, Roberto 53
 Györke József 112
 Hadrovics László 60
 Hallig, Rudolf 25
 Hartmann, Reinhard. R. K. 12,
 17, 18–22, 25–27
 Hausmann, F. J. 18
 Havas Livia 38
 Herczeg Gyula 38, 40–42, 45,
 60, 80
 Hidasi László 39, 41
 Honti Rezső 37
 IBM Semea 88
 Iker Bertalan 39
 Istituto di Linguistica
 Computazionale (ILC) 29, 31,
 32, 35, 50, 99
 Ittész Nóra 23, 30
 J. Soltész Katalin 98
 James, Gregory 12, 17, 18, 19,
 21, 22, 25, 26, 27
 Józán Gábor 41, 43
 Juhász Zsuzsanna 40, 41, 45
 Kapitány Szabó Attila 22, 33
 Károly Sándor 36
 Katerinov, Katerin 29
 Kelemen József 28
 Kiefer Ferenc 33
 Király Rudolf 37
 Kis Balázs 22, 23, 27, 30, 104
 Kiss Gábor 75
 Kiss Jenő 26
 Kiss László 14
 Klaudy Kinga 54
 Knease, T. M. 28
 Koltay-Kastner Jenő (Kastner
 Jenő) 37, 38, 40–42, 45, 67, 68
 Kovács Romano Zsuzsanna 38
 Kozma Ida Zsuzsanna 22, 39
 Körösi Sándor 37
 Kövecses Zoltán 26
 Kuhn, Thomas S. 15
 Lanzarone, Marco 58, 59
 Lengyel János 37
 Lorenzi, Franco 58
 Lotz János 112
 Lukács Katalin 39
 Magay Tamás 14, 38, 65
 Mancini, Federico 88
 Manni, Paola 13, 56
 Marello, Carla 38
 Marolli, Giorgio 44, 50,
 Massariello Merzagora,
 Giovanna 12, 18, 19, 38,
 51–55, 77, 79
 Mattioli, Enrico 38
 Medici, De, I. Cosimo 56
 Melich János 17, 19, 38
 Migliorini, Bruno 17, 19, 29, 38
 Mihály Zsolt 40
 Móra Imre 38
 Móritz György 92
 MorphoLogic Kft. 30, 31, 42,
 106
 MTA Nyelvtudományi Intézet 30
 Muljačić, Žarko 27
 Nagy Ferenc 28
 Nemes Zoltán 28
 Nencioni, Giovanni 48, 55, 56,
 57, 62
 Nida, Eugene Albert 54
 Ogden 28
 Ország László 19, 38, 65
 Pais Judit 106
 Pajzs Júlia 14, 20, 22, 23, 25, 27,
 30, 100, 104, 106, 107
 Pálffy Miklós 13, 22, 25, 27
 Papp Ferenc 28, 30, 101
 Páriz-Pápai Ferenc 17
 Parodi, Severina 13, 56
 Pauleting Alajos 37
 Pavič, Milorad 80
 Pécsi Tudományegyetem Babits
 Mihály Gyakorló Gimnázium
 80
 Pécsi Tudományegyetem Bölcsé-
 szettudományi Kar Nyelvtudo-
 mányi Doktori Iskola Alkalma-
 zott Nyelvészeti Doktori Prog-
 ram 111
 Pécsi Tudományegyetem
 Felnőttképzési és Emberi
 Erőforrás Fejlesztési Intézete
 107
 Pécsi Tudományegyetem Nyelv-
 tudományi Tanszék 10, 75
 Pelles Tamás 40, 44, 49, 50, 60,
 61
 Pesti Gábor 37
 Petőfi S. János 28
 Petrarca, Francesco 55
 Picchi, Eugenio 23, 32, 34, 99
 Póra Ferenc 75
 Priszter Szaniszló 38
 Prószéky Gábor 13, 14, 18, 22,
 23, 27, 30, 32, 34, 104
 Pusztai Ferenc 15
 Ragazzini, Giuseppe 44
 Ráth Mátyás 17
 Ratti, D. 101
 Rey-Debove, Josette 19, 27, 51,
 52, 54, 78

Richards 28
 Robins, Robert Henry 77
 Roget, Peter Mark 25
 Római „La Sapienza” Egyetem
 OLCI 88
 Rozsnyói Zsuzsanna 38
 Russi, David 44
 Ruzsiczky Éva 25
 Sági István 37
 Sándor István 53
 Saussure, Ferdinand de 78
 Sauvageot, Aurélien 75
 Schedel Ferencz 47
 Scholtz Kinga 40
 Sciacovelli, Antonio Donato 40,
 41, 43, 44
 Sciarone, Abondio Giuseppe 29
 Scriptum Rt. 30, 40, 42
 Sinclair, John 103
 Svensén, Bo 18, 19
 Szabó Győző 92
 Szabó József 47
 Szabó Mihály 37
 Szenczi Molnár Albert 46
 Szendrő Borbála 39
 Szépe György 10, 16, 57
 Szily Kálmán 17, 53
 Szőrényi Bernadett 40, 44, 49,
 50, 60
 Tagliavini, Carlo 29, 81
 Tihanyi László 106
 Toldy Ferencz 47
 Vas Zoltán 30
 Vásárhelyi Júlia 38
 Vedovelli, Massimo 88
 Verantius Faustus 37
 Verseghy Ferencz 46, 47
 Virányi Elemér 37
 Voghera, Miriam 88
 Wartburg, Von Walther 25
 Whitehall, Harold 16
 Wiegand, H. E. 18
 Zampolli, Antonio 29, 81
 Zgusta, Ladislav 13, 19, 24, 26

Zingarelli, Nicola 47, 48, 67, 69
 Zolli, Paolo 20, 38

TÁRGYMUTATÓ

adatbázis 10, 14, 18, 21, 33, 35
 aktív szótár 25
 alapszókinsz 28, 65
 alfabetikus sorrend 20, 43, 76
 alfabetikus szótár 25
 alkalmazott nyelvészet 29, 63,
 75
 alkód 54
 általános szótár 26
 annotált korpusz 23
 archaizmus 48, 52
 átlagolás 82, 86
 betűrend 12, 18–25, 66
 betűrendes szótár 41
 célnyelv (target language) 21, 34
 címszó 16
 csapatmunka 14, 46, 62
 csúcstechnológia 72, 109
 dictionarium 16
 dictionary 16
 dictionnaire 17
 discours 78
 diszperzió 85
 dizionario 17
 egynyelvű szótár 21, 24, 25
 elektronikus szótár 14, 22, 27, 30
 eloszlási paraméter 86, 87
 eloszlási szóródási együttható 87
 eloszlási szóródási tényező 85
 enciklopédia 56
 enciklopédikus információ 13,
 19, 20
 EURALEX 7
 felhasználó 18, 20, 100
 fogalomkör 22, 23, 25
 forrás 32–34
 forrásmű 12, 73
 forrásnyelv (source language)
 21–25, 34
 glossza 12
 glosszárium (glossarium) 12, 16
 gyakoriság 18, 28
 gyakorisági szótár 28
 gyakorlati szinkronia 52
 hangoszsótár 14, 24
 hiperonima 36
 hiponima 36
 hordozó 21, 22, 24, 27
 hortus 16
 információ 13, 17, 20
 információhordozó 14
 információ-technológia 20
 informatika 13, 28–31
 informatikai módszer 28–31
 interdiszciplináris 50, 57, 88
 internet 22, 27, 31, 32, 79, 80,
 100, 108
 kétnyelvű adatbázis 33
 kétnyelvű szótár 21, 24, 27, 37
 kohiponima 36
 konceptuális szótár 23, 25, 35,
 36
 konkordancia 100–104
 kontrasztív nyelvészet 60, 62, 65
 korpusz 14, 21, 23, 31–37, 103
 korpuszgyakoriság 31, 103
 középérték 86, 87
 köznyelv 20, 26, 41, 45
 kulcsszó 22, 98
 kvantitatív nyelvészet 28
 langue 78
 lemma 18
 lemmatizáció 76, 103–105
 lexika 12
 lexikára vonatkozó speciális
 kompetencia 51
 lexikográfia 12
 lexikográfiai munkafolyamat 105
 lexikográfia-történet 20, 75, 77
 lexikográfus 12, 53
 lexikon 17
 lexique 78
 makrostruktúra 18
 matematika 15, 36, 39

- megastruktúra 66
 metodológiai szótár 25
 mikronyelv 55, 64
 mikrostruktúra 18
 mintaválasztás 81, 89, 91, 104
 mintavétel 22, 81, 82, 89, 90, 100
 mobiltelefon 32, 33
 morfoszintaktikai annotáció 104
 multimédia 14
 műszaki szótár 44, 46–51
 neologizmus 48, 52, 53, 56, 76
 nómenklatúra (nomenclatura) 16, 17
 nyelvészet 13
 nyelvi információ 20
 nyelvi infrastruktúra 39, 107
 nyelvi kompetencia 51, 76
 nyelvipar 34
 nyelvstatisztika 82
 nyelvtechnológia 34
 nyomtatott szótár 13
 oktatás 28
 on-line szótár 18, 22, 27
 outside matter (szótáron kívüli rész) 17
 paradigma 12
 paradigma-váltás 12–16
 parafrázis 77, 80
 parciális gyakoriság 83
 párhuzamos szöveg 34
 parole 78
 passzív szótár 25
 purizmus 48, 53
 rang 82, 92
 regiszter 33, 54, 78
 rosarium 16
 source language (forrásnyelv) 21–25, 34
 speciális szótár 46
 strukturált adatbázis 18, 21–23
 szaknyelv 13, 26, 35, 36, 55, 64
 szakszótár 13, 26, 41
 számítógépes szótár 14, 18, 74, 77, 79, 108
 szektorális nyelv
 szélsőérték 86
 szinkron szótár 39
 szócikk 16, 18
 szógyakoriság 28, 82
 szójegyzék 16, 25, 37
 szókincs 45, 60
 szólista 107
 szóródás 85–88, 103, 106
 szóródási együttható 87, 88
 szótár 12
 szótárfogalom 13
 szótárhasználat 13
 szótárkészítés 12
 szótáron kívüli rész (outside matter) 17
 szöveganalízis 30, 35, 99, 103
 szövegelemző program 31, 35, 99, 106
 szövegkorpusz 23
 tanár-továbbképzés 107
 target language (célnyelv) 21, 34
 telematika 7, 32–34
 teljes gyakoriság 83
 tematikus nyelv 54, 55, 78
 tematikus szótár 23, 25, 41, 55, 78
 természettudomány 87
 terminológia 21, 24
 terminológiai adatbázis 22, 26, 35
 terminológiai szótár 21, 37
 thezaurusz (thesaurus) 16, 36
 többnyelvű szótár 21, 24
 tudományos szótár 26, 47
 tudományos-műszaki szótár 48
 variációs együttható 87
 vocabolario 17
 Vocabolario degli Accademici della Crusca 12, 13
 vocabulaire 17
 vocabulary 17
 vonatkoztatási korpusz 32, 33
 vulgáris 12, 56, 76
 vulgarizálódás 56
 wörterbuch 16, 17